

**Van Verzuiling naar Ontzuiling,
van Eenkennigheid naar Oecumene,
van Secularisatie naar Individualisering.**

Hoorn in de Twintigste Eeuw. Hoofdstuk 10: Religie en Levensbeschouwing

Gerard Weel

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding, blz. 3 –9

Hoofdstuk 2 de groeperingen, blz. 10 – 65

- Christenen (de grotere kerkgenootschappen), blz. 10 - 28
- De andere christelijke kerkgenootschappen, blz.28 - 32
- De oecumenische, interkerkelijke instanties, blz. 32 - 33
- De andere religies, blz. 34 - 38
- De kleinere kerken en de niet-kerkgebonden christenen, blz. 38 - 45
- De niet-religieuze levensbeschouwelijke groeperingen, blz. 46 - 51

Hoofdstuk 3 de ontwikkelingen na 2000, blz. 51 – 54

Bibliografie, blz. 55- 59

Noot van de redactie.

Hieronder volgt de basistekst, die Gerard Weel in 2017 heeft ingeleverd bij de redactie van het jubileumboek 'Hoorn in de twintigste eeuw'. Hoewel een ingekorte en sterk geredigeerde versie uiteindelijk in het boek is opgenomen, blijft het oorspronkelijke document volgens de redactie zijn waarde behouden van wege de overvloed aan details die voor een volgende onderzoeker van belang kunnen zijn. Alle verwijzingen naar illustraties, tabellen e.d. vind u in het jubileumboek. Zoals aan het einde van het hoofdstuk in het jubileumboek is aangegeven, is in onderstaande versie de bibliografie geplaatst.

Hoofdstuk 1 Inleiding

Van verzuiling naar ontzuiling, van eenkennigheid naar oecumene, van secularisatie naar individualisering

Sinds mensenheugenis zijn wij mensen geestelijk op zoek naar de achtergrond en de bedoeling van ons bestaan. Maar onze bevindingen op dat gebied zijn in de loop van de twintigste eeuw, in elk geval in Nederland en dus ook in Hoorn, grondig gewijzigd. Zelfs bij de in ons land opgenomen immigranten uit niet-westerse landen die daarmee in meerderheid en tot op zekere hoogte loskwamen van hun eigen achtergrondcultuur. Dat kwam niet alleen door de explosie van wetenschappelijk onderzoek en de ontdekkingen en uitvindingen die daar het resultaat van waren, maar ook doordat algemeen gedeelde of in groepen vastgehouden overtuigingen uit de voortijd door velen van binnen of van buiten uit grondig werden gemoderniseerd of onderuitgehaald. Via allerlei nieuwe inzichten of zich vernieuwende groepsideeën evolueerden die naar meer geïndividualiseerde opvattingen of verdwenen die uit de samenleving. 'Ideologische veren afwerpen' werd zoiets genoemd. Ook deed zich in de loop van de jaren - als vrucht van voortschrijdend inzicht? - het verschijnsel 'culturalisatie' voor: het besef dat ingewortelde ideologieën geen eeuwigheidswaarde moet worden toegekend, maar dat die opkomen en verloren gaan. Principes blijken dus, achteraf gezien, tijdgebonden en meestal te berusten op betrekkelijk toevallige gewoonten. De twintigste eeuw: een soort ontmaskering?

In de op deze bladzijde afgedrukte kaderillustratie is de weerslag van deze ontwikkeling in Hoorn te zien: een vergelijking van de kerkelijke situatie in 1840 met die van 1975. De grotere kerken kregen in de loop van de twintigste eeuw aanmerkelijk minder aanhang, ook al noemde zich in 1947 (kort na de Tweede Wereldoorlog) van de 13.500 Hoornse inwoners nog 76% 'kerkelijk' (34% protestant, 42% katholiek). Die ontkerkelijkingstendens heeft zich, vooral door de verregaande secularisatie bij de hervormden en door de meestal geruisloze kerkverlating onder de katholieken aan het einde van de afgelopen eeuw, doorgezet toen Hoorn uitgroeide naar 70.000 inwoners in 2010. Dit proces werd onder meer bevorderd door de zgn. overloop uit Amsterdam en omgeving in de jaren zeventig: de overlopers waren of werden vaak onkerkelijk. Maar ook enigszins door de opname en integratie van Zwaag, Blokker en een gedeelte van Berkhout in de gemeente Hoorn kort daarna (1979) waardoor de traditionele dorpse kerkelijkheid werd aangetast. Bovendien begon zich vanaf de jaren negentig ook bij de katholieken een aanmerkelijke terugloop voor te doen. Onder de Hoornse protestanten liep al eerder de kerkelijke meelevendheid het sterkste terug, in het bijzonder bij de hervormden. De communicatie tussen mensen, sinds eeuwen mede verlopen via kerkelijke kanalen, werd steeds meer overgenomen door technologische communicatiemedia: telefoon, radio-televisie, computer met internet en e-mail, mobiel, enzovoorts, enzovoorts. En het einde daarvan is nog lang niet in zicht.

In onze westerse wereld was er vooral in Nederland in de eerste helft van de afgelopen eeuw eerst een sterke verzuiling, d.w.z. een soort naast elkaar bestaan van door eenkennigheid, gewoontes en voorschriften gescheiden geestelijke en maatschappelijke groeperingen. Dat verschijnsel had zich al gemanifesteerd vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. De dominantie van de liberalen en vrijzinnigen, sinds de Franse revolutie en de 'grondwet' van 1798 gecombineerd met vrijheid van godsdienst, vergadering en drukpers, werd in protestantse kringen reeds vanaf 1817 betwist door bezwaarmakers tegen 'de geest der eeuw' als Bilderdijk, Da Costa, Groen van Prinsterer en hun uit Zwitserland en Frankrijk overgewaaide opwekkingsbeweging 'Het Réveil'. En in hun spoor later door Abraham Kuyper en zijn gereformeerden. De grondwet van 1848 was aan hun bezwaren al wat tegemoetgekomen door een grotere scheiding van kerk en staat, waardoor de behoefte aan 'eigen

verband' en 'soevereiniteit in eigen kring', geheel los van andersdenkenden en meer los van de staat al meer ruimte kreeg. Evangelisatiegroepen binnen en buiten de vrijzinnig en staatsgevoelig geworden Nederlandse Hervormde Kerk, zoals de Afscheiding van 1834, waren als 'strikten' daarin voorgegaan. Ook in rooms-katholieke kring werd - maar daar van boven af- meer orthodoxie geëist door het bisschoppelijk Mandement van 1869 en door de anti-modernisten rond de daarop volgende eeuwwisseling. Bovendien deed in arbeiderskringen het opkomende socialisme met zijn doorbraakideaal zich gelden. Wie je was, werd vanaf de eeuwwisseling voornamelijk bepaald door de groepering waar je door je afkomst bij hoorde, maatschappelijk, sociaaleconomisch, levensbeschouwelijk, politiek en kerkelijk: de verzuiling. Daardoor bleef het kerkelijk landschap ook na 1900 nog lange tijd zeer overzichtelijk: meer dan negen van de tien Nederlanders wisten precies bij welke kerk ze thuishoorden, slechts twee procent voelde zich niet-kerkelijk. Tot in alle vezels van je persoon voelde je je aangesloten bij een van de grotere (liberaal-vrijzinnige, gereformeerde, rooms-katholieke, socialistische) of kleinere (joodse, remonstrantse, doopsgezinde, lutherse, apostolische enz.) bevolkingsgroepen. 'In het isolement ligt onze kracht' werd een door de meesten bevestigde kreet. Uiteraard ontstonden er veel aangedikte verhalen over elkaar zonder echt contact. Haast alles werd in eigen verband georganiseerd: verenigingsleven, politiek, sport, jeugdzorg en scouting, onderwijs, kranten en tijdschriften, koorzang, dansen, wandelen, ziekenzorg, kruisvereniging en ziekteverzekering, woningbouw, middenstand en bedrijven, standsorganisatie, radio-omroep (met bijbehorende gids), kranten en tijdschriften, vakvereniging, sociale ondersteuning en armenzorg enzovoorts. En uiteraard kerkgang voor gebed, bezinning en ontmoeting. Zo waren er bijvoorbeeld in Hoorn drie harmonieorkesten: Apollo (r.-k.), Crescendo (protestants) en Kunst na Arbeid (socialistisch). En minstens vier zangverenigingen: Sappho (van 1851, vrijzinnig)) Soli Deo Gloria (van 1918: prot.), St. Caecilia (r.-k.) en Morgenrood (soc.). En elk van de kerken was er trots op: 'Wij zijn de ware kerk, de anderen dwalen'. In de politiek werkten de partijen aan de top soms samen om iets doorgevoerd te krijgen, maar aan de basis stond men tegenover elkaar. Benauwdheid of zelfvertrouwen?

Tussen 1914 en 1918 en in de jaren die daar op volgden, bracht de Eerste Wereldoorlog ook in het neutrale Nederland de nodige ellende met zich mee: vierhonderdduizend mannen (op een bevolking van ruim zes miljoen) moesten om de neutraliteit te bewaken opkomen als soldaat. Er werd een miljoen vluchtelingen, van wie honderdduizend zich blijvend in Nederland vestigden, voornamelijk uit België opgevangen (in Hoorn achthonderd). De Spaanse griep heerste en kostte vooral veel kinderen het leven. Velen leefden in armoede doordat de toevoer van grondstoffen stakte. Op het punt van religie lijkt de Eerste Wereldoorlog, in tegenstelling tot de Tweede, weinig invloed te hebben gehad. Wel zette Troelstra's socialistische oproep zich door: bij de verkiezingen van 1918 vielen de Vrije Liberalen terug van 39 naar 15 zetels. De jaren twintig lieten een zeker economisch herstel zien, maar in de jaren dertig sloegen armoede en oorlogsdreiging weer toe. Velen klampten zich vast aan hun eigen zuil, vóór, tijdens en nog enige jaren ná de bezetting door Hitler en zijn trawanten.

In de tweede helft van de twintigste eeuw deden zich naast een sterke ontkerkelijking ook een toenemende ontzuiling, secularisering en individualisering voor, waar alleen sommige kleinere groepen, zoals Jehova's Getuigen en vrijmetselaars, enigszins aan ontkwamen. Ieder voor zich, eventueel zonder god-voor-ons-allen, werd vanaf de jaren zestig een alom erkend principe. Wel spanden de kerken zich in voor meer sociaal en oecumenisch verantwoordelijkheidsbesef. Volgens veel historici was deze ontwikkeling ('Laat elkaar vrij en kom voor elkaar op!') behalve een gevolg van de ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog ook een resultaat van de langzamerhand toegenomen bewustwording van de rechten van de mens sinds de Verlichting, de Franse Revolutie

en de Nederlandse Grondwet. En van de intensivering van de algemene ontwikkeling en scholing met, zij het later, behulp van de nieuwe communicatiemediën zoals de televisie en computer.

Groepsidentiteit en daarna –vanaf de jaren vijftig en zestig- persoonlijke emancipatie, ook van de ‘gewone man’, hadden landelijk en in Hoorn in de loop van de twintigste eeuw dus achtereenvolgens de wind in de zeilen. Daarbij bleek de vraag of het ging om een veranderende religieuze gevoeligheid of slechts om een toenemende seculiere geestelijke instelling, van ondergeschikt belang: de meesten gingen steeds meer hun eigen gang en beperkten hun geestelijk leven tot hun privacy. Tot ongeveer 1960 bepaalden de kerken nog voornamelijk de opstelling van het gros van de Nederlanders in levensbeschouwelijke zaken. Daarna werd er ideologisch minder aan de weg getimmerd en vervaagden de zuilen. Uit het buitenland afkomstige culturen veroverden zich een plek in het openstaande en nieuwsgierige Nederland. Kerkelijke invloed nam zienderogen af. Actiegroepen, op allerlei gebied en al of niet kerkelijk, hadden invloed maar geen meerderheid. Na het jaar 2000 voelde zich in Noord-Holland nog maar 12% van de inwoners kerk-, moskee- of synagogegebonden. En 60% noemde zich voortaan onkerkelijk. Was het in 1914 ook in Hoorn nog enigszins abnormaal onkerkelijk te zijn, in 2014 was dat heel gewoon. Hoe meer Hoorn groeide (op 1-1-1900: 10.800 inwoners, op 13-12-1983: 50.000, op 1-1-2000: 64.600 en op 18 maart 2015: 71.895), hoe meer slonken er de kerken!

In zijn boek over Hoorn in de negentiende eeuw, ‘Hij komt van Hoorn’, schrijft Jos Leenders dat in de door hem beschreven stad en periode waren het vrijzinnig protestantisme en het rechtzinnig katholicisme verreweg de grootste denominaties op geestelijk gebied waren. Vanouds waren de Hoornse regentenfamilies (Carbasius, Merens, Hoogerbeets, Verloren, De Vicq, Van Bredenhoff, Van Foreest, Van Akerlaken e. d.) vrijzinnig hervormd en redelijk tolerant naar andersdenkenden. Dat ging in de twintigste eeuw grondig veranderen. Eerst door de doorgezette verzuiling waardoor de verschillende groepen sterker tegenover elkaar kwamen te staan, daarna - na de Tweede Wereldoorlog- door een grotere religieuze verscheidenheid maar ook door de opkomst van meer geseculariseerde geestelijke groepen én door de toenemende onkerkelijkheid in het algemeen. Leenders (blz. 637 e. v.) wijt of dankt de latere na-oorlogse verandering aan afnemende en vooral minder wordende (sociale) dwang die met het kerkelijk leven gepaard was gegaan én aan van de doorbreking het verbreden van de beperkte horizon van velen door nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen. Aandacht voor wetenschap werd, al vanaf 1784 landelijk en vanaf 1850 in Hoorn onder het volk gebracht door o. a. de vereniging ‘t Nut van het Algemeen’. Deze vereniging werd overigens in Hoorn al in 1866 ‘overvleugeld’ door de algemene en eerst liberale kiesvereniging ‘Burgerplicht’ omdat volgens de meer verzuild denkenden ‘t Nut in Hoorn ondanks een poging rond 1862 om zich meer links en sociaal op te stellen te ‘algemeen’ en te elitair was geworden. ‘Het Hoornse Nut’ stierf uit in 1892 en ‘Burgerplicht’ in 1895. De verzuiling kreeg de wind in de zeilen. De socialisten organiseerden zich in 1872 reeds rond hun DES (Door Eendracht Sterk). In september 1884 hield Domela Nieuwenhuis in Hoorn een voordracht om het socialisme te propageren. In 1891 werd met instemming van de ‘rode’ dominee Tenthoff het Hoornse ‘Voorwaarts’ opgericht. En in 1886 zetten de Roomsden met steun van dokter Aghina (stadsdokter sinds 1862) hun eigen kiesvereniging op: ‘Eensgezindheid’ (!). ‘Het Nut’ had in de jaren daarvoor vaak Volksvoordrachten en later Volksvermaken (1871-1895) georganiseerd om de algemene educatie te bevorderen, maar tegen het einde van de eeuw moest ‘alles in eigen verband’. Vooral de katholieken gingen hun ‘eigen’ weg: in 1893 ontstonden hun ‘R.-K. Volksbond’ en in 1906 hun ‘R.-K. Hanze’ die zelfs een eigen geldcircuit opzette: Rooms kocht bij Rooms.

De algemene maatschappelijke ontwikkelingen zetten zich uiteraard door. In het begin van de eeuw die in dit vervolgboek wordt beschreven, begin twintigste eeuw was bijvoorbeeld de telefoon nog iets bijzonders, aan het einde ervan was internet standaard. In Hoorn brak het verschijnsel krant (eerst nog: 'courant'!) na de Eerste Wereldoorlog bijzonder krachtig door met een felle richtingenstrijd tussen Rooms en niet-Rooms, maar na de Tweede Wereldoorlog II beperkte die tegenstelling zich verder zonder enige agressie tot de kerkbladen. Terwijl 'De Hoornsche Courant' zich sinds haar oprichting in 1850 in eerste instantie weinig met de plaatselijke godsdiensten had bemoeid omdat zij alleen 'het algemeen belang' voor ogen meende te hebben, kwam er vanaf 1910 een venijnige animositeit op gang tussen deze nogal liberale krant en de in april 1905 opgerichte 'Onze Courant' van de Roomsen. Wie had kunnen denken dat in de tweede helft van de in dit boek beschreven eeuw, in 1981, de voortzettingen van beide kranten elkaar zouden vinden in het Noordhollands Dagblad/Dagblad voor West-Friesland, waarbij Rooms en niet-Rooms nauwelijks een punt bleek?

Reeds in 1933 somde de socioloog J. P. Kruijt in zijn boek "De onkerkelijkheid in Nederland, haar verbreiding en oorzaken" (Groningen 1933) een hele serie oorzaken op van de opkomende onkerkelijkheid, namelijk: rationeler en rationalistischer denken, maatschappelijke ontevredenheid, atheïstisch socialisme (weg met kerk, kroeg, kapitaal!), de verstedelijking, opheffen van het isolement van het platteland door verkeers- en communicatiemiddelen, doorbreking van de sociale controle, de armenzorg die verschuift van kerk naar overheid, de conservatisme en benauwdheid benauwdheid in kerkelijke kring en de, toename van scholing en algemene ontwikkeling (leerplicht ging van 14 jaar in 1969 naar 15 en in 1975 naar 16 jaar) en van de algemene ontwikkeling van meisjes en van de middenklasse verbeterde (later o.a. bevestigd door de Mammoetwet van 1968), het doorbreken van het isolement van het platteland door nieuwe verkeersmogelijkheden en communicatiemiddelen, de verstedelijking in het algemeen, enzovoorts. De 'modernistische' theologie, die de vrije gedachte voorstaat, ondermijnde reeds gedurende de negentiende eeuw in elk geval al de dominante Hervormde Kerk.

Het grote omslagpunt lag rond 1960. Was het in de tijd van Thorbecke nog mogelijk de nieuwe grondwet door te voeren met steun van liberalen én katholieken, in de eerste helft van de twintigste eeuw zou dat niet gelukt zijn, maar vanaf de jaren zestig weer wel. 'De bevolking -zo schrijft de socioloog J. A. A. van Doorn in de Grote Winkler Prins- was vóór de jaren zestig opgedeeld onder ideologisch gefundeerde maatschappijsegmenten, elk met eigen scholen, verenigingen, politieke partijen, vakbonden, omroeporganisaties, kranten, ziekenhuizen enz. De Nederlandse samenleving was opgesplitst in een rooms-katholieke, een reformatorische (intern weer verdeeld), een socialistische en een 'neutrale' (voornamelijk liberale) zuil. Menig Nederlander was daardoor van de wieg tot het graf in één zuil opgesloten en had slechts met andersdenkenden te maken via werk en bedrijf - ook niet altijd trouwens- en door toevallige contacten in buurt en wijk. Men kan deze verzuiling zien als het eindpunt van een meervoudig emancipatieproces, dat - speciaal voor minderheden - mogelijk was geworden door de doorvoering doorgevoerde van de uit de Verlichting voortvloeiende democratisering. Toen deze zo goed als voltooid was in de jaren na 1945, begon daarmee de afbrokkeling van de zuilen. Het eerst bij de socialistische, nadien gevolgd door de een zeer sterke desintegratie van de katholieke zuil.'

Ook de protestantse zuil als geheel ging onderuit, zij het meer in fasen en door afscheidingen. In de jaren zeventig was het proces van ontzuiling krachtig aan de gang.: De tijd van 'In het isolement ligt onze kracht' was voorbij en dit standpunt werd algemeen en nadrukkelijk als 'On-oecumenisch' verfoeid. Mede door de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948 kwam het, zeker in ons land en ook in Hoorn, tot een intens proces van interkerkelijke contacten. Maar ook tevens daar

buitenom tot toenemende vormen van eigenzinnigheid, buitenkerkelijkheid, secularisering en individualisering. Men kan deze ontwikkelingen negatief maar ook positief beoordelen: het loslaten van een godsdienstgebonden samenhang bracht soms een versterking van de eigen persoonsontwikkeling met zich mee. Maar bij sommigen ook een tot vereenzaming leidende losgeslagenheid. Een eigen persoonlijk sociaal netwerk opbouwen gaat immers iemands geestelijke kracht soms te boven. Kerken hadden en hebben ook een socialiserende functie en er zijn er die er de warmte en de steun van missen. Bij sommigen leidt dat bij bepaalde gelegenheden tot het in collectieve devoties uitleven van een soort impliciete religiositeit. Bijvoorbeeld in de kerstdagen of bij zgn. stille tochten of massale herdenkingen. Maar bij de meerderheid kennelijk niet. Die voelt zich 'de benauwdheid' te boven.

Bij het weergeven van de gebeurtenissen op levensbeschouwelijk gebied in Hoorn tijdens de afgelopen honderd jaar kan men alvast constateren dat de variatie op dit terrein alleen maar groter is geworden. Ondanks het fuseren van enkele grote groepen zoals het samengaan in de PGHZB - Protestantse Gemeente Hoorn-Zwaag-Blokker- van de meeste Hervormden met de 'gewone' Gereformeerden onder bijval van de Luthersen en zoals bij het opgaan van de Doopsgezinden en Remonstranten in de éne Hoornse DoRe-gemeente, kan men ook spreken van versnippering. Want bijna steeds als men in de grotere groepen tot elkaar kwam, ging er een minderheid, soms aan beide kanten, niet mee. Men kan dit verstaan als een gevolg van het verschijnsel dat typerend is voor de ontwikkeling van de geestelijke beleving in de voorbije eeuw: ontknechting. (Ik gebruik die term liever dan 'vrijmaking' of 'emancipatie' omdat deze twee woorden al bezet zijn: vrijmaking doet denken aan een bepaalde periode in de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk tijdens en na de Tweede Wereldoorlog en emancipatie lijkt sociologisch specifiek geïkt voor de doorgezette gelijkberechtiging van vrouwen). Men kan zich overigens afvragen of het verzuilingsidee wel echt verdwenen is: sommigen noemen het naoorlogse humanisme 'de vijfde zuil', ook al zullen de aanhangers ervan zich daar niet in herkennen. De vroegere liberalen vonden zichzelf ook geen 'zuil' omdat ze principieel tegen 'de verzuiling' waren. Voorstanders ervan daarentegen zagen er een bescherming in tegen secularisering en een bijdrage aan politieke bewustwording en emancipatie binnen de eigen groep.

Er is in de Nederlandse samenleving rond en in de jaren zestig van de afgelopen eeuw in elk geval een tamelijk onverwachte - maar niet onverklaarbare- bevrijdende omslag geweest, niet alleen levensbeschouwelijk, ook sociaal en cultureel. Op zijn kortst samen te vatten als het gevolg van de trits: pil-auto-televisie. Men typeert de gang van zaken soms als volgt: jaren vijftig: alleen de toekomst geldt, jaren zestig: weg met de tradities en de vroegere geschiedenis, jaren zeventig: het ik gaat voor de anderen. Achteraf kun je zeggen: het zat erin, het was voorspelbaar, maar dat het zo grondig en algemeen gebeurde, blijft een verrassing. Wel bleven de meeste ouders kiezen voor het bijzonder onderwijs, vooral toen dat zich niet meer zo sterk als zodanig profileerde. Het aantal politieke partijen, tot op zekere hoogte een teken van iemands geestelijke identiteit, is in de loop van deze jaren uiteindelijk eerder groter dan kleiner geworden, maar het lidmaatschap van die partijen nam in kwantiteit sterk af. Men zou deze ontwikkeling kunnen vergelijken met wat zich in de kerken afspeelde: kerkelijke belangstelling kwam steeds meer los te staan van kerklidmaatschap en dit weer van kerkbezoek. Vooral bij veel vrijzinnig hervormden was het jarenlang heel gewoon zijn kerkelijke meelevendheid te beperken tot een jaarlijkse financiële bijdrage (de zgn. 'kerkbelasting'), maar hoe meer de secularisatie toesloeg, hoe minder bleek die geldelijke steun voldoende om het tij te keren. Bovendien staan Westfriezen nogal bekend om hun eigenzinnigheid en soms geslotenheid: eigenschappen die niet erg bevorderlijk zijn voor het in stand houden van een levendige geloofsgemeenschap. Hoorn bleek ook in dit opzicht een West-Friese stad, zowel binnen- als buitenkerkelijk.

Kadertekst 1

Kerkelijke gezindheid in Hoorn volgens de volkstelling van 1910 (zie Leenders blz. 618)

Geen kerklidmaat-zijn deed zich in Hoorn haast niet voor in de loop van de negentiende eeuw, terwijl in 1879 in heel Nederland zich al ruim 22.000 inwoners zich als zodanig bekenden en in 1920 meer dan een half miljoen. Pas in 1889 gaven 226 Hoornse bewoners (2%) zich als zodanig te kennen. Dat werd 5% (548) in 1910 en 10% (1205) in 1920. Het aantal katholieken schommelde in Hoorn van 1830 tot 2015 tussen de 24 en 39%, met hoogtepunten in 1840 (39%) en 1849 (38,15%) en een kortdurend dieptepunt in 1947: 24%). Door hun grote gezinnen en de inbreng van Zwaag en Blokker in 1979 steeg hun percentage tussen 1975 en 1980 tot 37%. In 1830 was 65% van de Horinezen Nederduits Hervormd, in 1840: 54%, in 1849: 54,57% en in 1851: 56%. In het begin van de twintigste eeuw zette zich bij hen de daling in, mede door het afhaken van de gereformeerden: 1910: 45%, 1930: 33%, 1947: 31,03%, 1975: 18%. In 1910 waren er 478 gereformeerden (synodaal) (4,4%) en 65 christelijk gereformeerden (0,6%). Kerkverlating deed zich bij de gereformeerden toenmaals minder voor. Lutheranen waren er in Hoorn in 1840: 363 (4,1%), van wie er zich 228 tijdelijk 'hersteld' noemden en in het Foreestenhuis kerkten. In 1910 was hun aantal 397 (3,6%), in de loop van de twintigste eeuw liep hun getal eerst wel op, maar aan het eind ervan daalde de aanhang. Er waren in 1840 187 (2,1%) doopsgezinden en 133 (1,7%) remonstranten, in 1910 resp. 314 (2,85%) en 149 (1,35%). Zij wisten zich na de associatie in 1970 redelijk te handhaven en verheugen zich over de vele 'vrienden van'. De overige kerkelijke richtingen hadden in 1910: 162 (1,7%) leden. Hun aanhang groeide in aantal wel wat mee met de bevolkingstoename, maar hun percentage niet. In 1830 woonden er in Hoorn 400 (5,5%) Joden, in 1840: 393 (4,3%). Toen de handel terugliep door o. a. de opkomende (roomse) middenstand en de discriminatie toenam, vertrokken nogal wat Joodse gezinnen naar Amsterdam, zodat er in 1910 nog maar 122 Joden waren in Hoorn (1,1%). Al vóór de Tweede Wereldoorlog verhuisden de meesten naar Amsterdam en vanaf toen worden ze gemist in de Hoornse samenleving.

Kadertekst 2

Bevolking Nederland

1900: 5.142.000; 1910: 5.899.000; 1920: 6.820.000; 1930: 7.884.000; 1940: 8.879.000; 1950: 10.114.000; 1960: 11.480.000;

1970: 13.032.000; 1980: 14.144.000; 1990: 14.951.000;

2000: 15.924.000; 2010: 16.575.000;

2015: 16.924.569 inwoners

Kadertekst 3

In 2005 noemt zich in Nederland ongeveer 45% van de bevolking 'christelijk' in algemene zin (dat is ruim zeven miljoen); bijna 49% geeft aan buitenkerkelijk te zijn (dat is bijna acht miljoen); 6% meldt zich als joods, moslim, hindoe, boeddhist of anderszins religieus (dat is bijna één miljoen). Toegespitst: op het geheel van de Nederlandse bevolking is in 2005 27% rooms-katholiek (ruim vier miljoen); 16,6% is protestants (ruim tweeënehalf miljoen) -onderverdeeld in 9% hervormd (bijna anderhalf miljoen), 4% gereformeerd (zeshonderdveertigduizend) en 3,6% anders protestantsgezind (bijna vierhonderdduizend)-; anders religieus is 7,4% (ruim één miljoen) onderverdeeld in: Joden (0,2%, dat is drieëndertigduizend), moslims (5,8%, ruim negenhonderdduizend), hindoes (0,6%, bijna honderdduizend) en boeddhisten (1%, honderdzestigduizend); 'buiten enig religieus verband staand' noemt zich 49%, dat zijn in 2005 bijna acht miljoen Nederlanders.

Kadertekst 4 (past ook bij laatste stuk van het gedeelte over de hervormden)

Trouw 1 dec. 2014 (De Verdieping pag. 7): Er zijn 17 miljoen Nederlanders, van wie grofweg: 4 miljoen R.-K. en 1,7 miljoen Protestants. Trouw 1 okt. 2015: PKN heeft 2 miljoen leden volgens scriba A. Plaisier. De overigen zijn joods, moslim, hindoe, boeddhist of niet religieus betrokken. Plaisier: Voor de meeste Nederlanders is de kerkdienst een verouderd toneelstuk van een vreemde cultuur.

Kadertekst 5

Over de jaren zestig

Vanaf 19 maart 2016 was er een serie over die jaren op de NTR/VPRO-televisie. Daarin stelde men het jaar 1964 als het doorvoeringsjaar van de anticonceptiepil: het kindertal per gezin ging van 3,1 in 1960 naar 1,7 in 1975. De Maagdenhuis-studentenopstand was in 1969 en de Aktie Tomaat, waarbij de toneelwereld ervan langs kreeg, ook in 1969.

Kadertekst 6

Op 12 mei 2015 meldt het NHD:

- *Dat in Nederland ongeveer de helft van de mensen 'gelovig' is, komt vooral door de niet-westerse immigranten - vier van de vijf- en de ouderen. 'Niet gelovig' zijn over het algemeen de jongere autochtonen en de westerse allochtonen: minder dan de helft van deze twee groeperingen noemt zich 'gelovig'.*
- *Rooms-Katholiek is een kwart van alle Nederlanders (25%). Protestants is één op de zes (16,6%). Ruim 5% (5,3%) is moslim. Het CSCP noemt een toename in de laatste jaren van 857.000 moslims naar 944.000 en recentelijk naar 1 miljoen. De overige gelovigen (5,7) zijn joods, hindoe, boeddhist of van een andere religieuze geloofsrichting.*
- *Nederlanders van boven de 65 zijn voor driekwart 'gelovig'; tussen de 65 en 75: twee op de drie; jongvolwassenen: veertig procent.*
- *Meer dan de helft van de gereformeerden - ook die zijn opgegaan in de PKN- gaat elke week naar de kerk.*
- *Een kwart van de Nederlandse moslims komt elke week naar de moskee.*
- *'Vroegere' (= 'van afkomst') hervormden, katholieken, boeddhisten en hindoes gaan zelden of nooit naar de diensten van hun afkomstsgroepering.*
- *Van de Nederlanders die zich 'religieus' noemen (54%), vindt bijna de helft (26% van het geheel) zich 'ongebonden', een iets kleiner deel (25%): christen en een zeer klein deel (3%): 'sterk gebonden'.*
- *Van de 46% 'niet-religieuzen' beschouwt 12% zich als 'sterk humanistisch', 16% als 'zwak humanistisch' en 18% als 'niet-humanistisch'.*

Kadertekst 7

Geestelijke gezindheid in Nederland in 1889 (bevolking 4,5 miljoen)

Hervormd: 49%; R.-K.: 35,5%; Gereformeerd: 8,2%; Joods: 2,1%; Luthers: 1%; Doopsgezind: 1,2%; Remonstrants: 0,3%; onkerkelijk: 1,5%.

Geestelijke gezindheid in Nederland in 2015 (bevolking 17 miljoen):

R.-K.: 27 of 28% (in 1960 nog 40%); Protestants: 16,6% (1960: 41,2%); Joods: 0,2 %; Moslim: 5,7%; Hindoe (of Hindoeïsme-gerelateerd): rond de 1%; Boeddhistisch: 1,0%; Hervormd: 9% (in 1960: 28,3%); Gereformeerd: 4% (in 1960: 9,3%); anders Protestants: 6% (in 1960: 3,6%); overige religieuze groepen: 10%; zonder kerk of godsdienstige richting: 48,4% (in 1960: 18,4%).

Hoofdstuk 2: De Groeperingen

A. Christenen (de grotere kerkgenootschappen)

De Nederlands Hervormde Kerk

Het grootste en officieel voornaamste Nederlandse kerkgenootschap was - ook in Hoorn- in de negentiende eeuw (vanaf 1816) de Nederlandsche Hervormde Kerk, oorspronkelijk de Nederduits(ch)(e) Gereformeerde Kerk, vanaf 1816 de Nederlandsche Hervormde Kerk genaamd. Onder deze laatste naam had deze kerk zich in 1571 losgemaakt van de rooms-katholieken, ze werd als zodanig erkend in 1579 en voelde zich dé kerk van Nederland tot 1792. Het Geneefse woord 'gereformeerd' - vóór 1816 algemeen gebruikelijk voor deze calvinistische kerk- werd bij de aanvang van het Koninkrijk - en door sommigen al eerder- verholandst tot 'hervormd'. Koning Willem I hield er toezicht met een beroep op het 'Algemeen Reglement' van 1816 (gebaseerd op de Staatsregeling van 1798 die pas zou worden herzien in 1852). Hij vond eigenlijk: één volk, één kerk, maar zonder confessionele eenkennigheid, zodat ook de Belgen zich er na de Franse overheersing in thuis zouden kunnen voelen. In 1801 was al bepaald dat ieder boven de twaalf jaar kerklid moest zijn en Lodewijk Napoleon maakte als eerste ruimte voor een zekere variatie van kerkgenootschappen in Nederland, de ene wat meer rechtzinnig, de andere wat meer bevindelijk. Maar de 'Kerkorde' van koning Willem I werd daarna al spoedig door veel 'strikte' hervormden als 'dwingend' ervaren en als opgelegd door de staat.

Volgens de volkstelling van 1910 behoorde 45% van de Hoornse bevolking, toen bestaande uit ongeveer 11.000 personen, tot de 'Nederduitsch Gereformeerde Kerk', kortweg de Hervormde Kerk genoemd. Dit kerkgenootschap had in Hoorn in dat jaar 4987 leden en beschikte over drie min of meer historische kerkgebouwen: de Grote Kerk (de derde, van 1883) op het Kerkplein, de Noorderkerk (van 1425) aan het Kleine Noord en de Oosterkerk (van 1453) aan het Grote Oost. Daar konden de zich na 1853 steeds meer emanciperende rooms-katholieken met hun 35% niet tegenop, hoe graag ze dat misschien ook toentertijd al wilden. Joods was in 1910: 1%. Er waren nog maar 5% onkerkelijken en de andere protestantse groepen (diverse Gereformeerden, Luthersen, Doopsgezinden en Remonstranten) moesten het dus doen met samen 14%. Er waren ook in Hoorn wel twee afsplitsingen van de hervormden geweest ten gevolge van de al lang aanwezige behoefte aan meer rechtzinnigheid, landelijk 'Nadere Reformatie' genaamd. Hun op meer orthodoxie en diepere vroomheid gerichte beweging voelde zich verwant aan de Engelse Puriteinen en de Duitse Piëtisten. De eerste begon in Ulrum (Groningen) in 1834: de Afscheiding o. l. v. ds. Hendrik de Cock (1801-1842). Zijn afsplitsing veroorzaakte tussen 1836 en 1849 ook in Hoorn een afgescheiden gemeente o.l.v. de plaatselijk bekende, charismatische voorganger Paulus Jolly. Bij diens plotselinge vertrek uit Hoorn liet hij de Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk van Hoorn na. De tweede afsplitsing volgde in 1886: de Doleantie o.l.v. ds. dr. Abraham Kuyper door wie de Dolerende Gereformeerde Kerk in Nederland tot stand kwam. Die twee hebben - de eerste vond in Hoorn in eerste instantie veel meer aanhang dan de laatste- in 1892 samen geleid tot de Hoornse Nederduits(ch) Gereformeerde Kerken (synodaal), kortweg: de 'gewone gereformeerden'. Slechts

een kleine groep bleef Christelijk Gereformeerd - het woord Afscheiden verviel- en verstond zich tussen 1882 tot 1892 met hun gelijkgezinden in Enkhuizen, bij wie ze zich daarna aansloten. De twee Hoornse gereformeerde groeperingen maakten in 1910 respectievelijk 4,4% en 0,6% van de plaatselijke bevolking uit. In 1909 ontstond in Nederland binnen de hervormde gemeenschap - ook die van Hoorn- de Gereformeerde Bond als rechtzinnige reactie op Kuyper. En in 1913 als reactie daar weer op: De Vereniging van Vrijzinnig Hervormden. Beide binnen de Hervormde Kerk, voorlopig de grootste (proto)zuil.

Mede door hun drie prominente kerkgebouwen – de Grote (van 1422), Noorder- en Oosterkerk- bleven de hervormden dus voorlopig - althans in aantal en gebouwen- kerkelijk Hoorn domineren. Zij vonden zichzelf vanouds behoren tot dé nationale kerk van Nederland waar het vorstenhuis uiteraard lid van was en waar de meeste bestuurders, bijvoorbeeld die uit de Hoornse regentenfamilies, bij hoorden. Orthodox en vrijzinnig verdroegen elkaar meestal onder de paraplu van het gedeelde nationale gevoel. Wel was er standsverschil: het koorhek van de Noorderkerk maakte bijvoorbeeld al sinds 1802 scheiding tussen welgestelden en armen in de kerkdiensten (Leenders blz. 419). De Grondwet van 1848 had echter de hervormde dominantie beperkt. Vooral onder invloed van de voortgezette Verlichting en de modernistische zgn. Groninger theologie heerste er in hervormde kring een steeds toenemende vrijzinnigheid. De aanhangers hiervan vonden de kerk meer een soort opvoedingsinstituut tot nationaal burgerschap. Vanaf 1860 had Hoorn een afdeling van 't Nut (opgericht in 1791) en een 'Vereniging voor Volksvoordrachten' die volksontwikkeling belangrijker vonden dan kerkelijkheid. Daarbij werd de figuur van Jezus - al of niet ooit historisch verschenen- als een deugdelijk voorbeeld voorgesteld zonder directe verwijzing naar het transcendente. In heel het Hollands Noorderkwartier leidde die instelling -behalve tot oppositie, bijvoorbeeld van de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk- langzaam maar zeker tot groeiende onkerkelijkheid, dus ook in Hoorn. Tussen 1852 en 1889 was er aan de Ramen nog wel een catechiseermeester, F. C. Haalebos, dienstdoende (speciaal voor arme kinderen, om die 'netjes' te maken), maar ondanks zijn inzet nam de onverschilligheid toe. Toen op zondag 1 juli 1877 de Roomse kerk aan de Achterstraat afbrandde, schaarde de hervormde dominee Ten Hove (in Hoorn vanaf 1865 tot dec. 1877) zich nog wel onder de brandweerlieden, maar toen een jaar later - 25 oktober 1878- zijn eigen kerk, die van K. G. Zocher uit 1838, op het Kerkplein eraan moest geloven, was bij sommigen uit zijn gemeente de reactie: 'Och, een kerk is ook eigenlijk overbodig, zei de dominee altijd...' (Leenders blz. 469). Een van zijn opvolgers, ds. Johannes Tenthoff (in Hoorn van 1888 tot 1913), dacht uitgesproken socialistisch en steunde de arbeidersbeweging, in en buiten Hoorn, wel vanuit christelijk perspectief, maar niet gesteund door zijn kerkenraad.

Reeds in 1862 had de neergang bij de Hoornse hervormden - als reactie- aanleiding gegeven tot het ontstaan van de Hoornse Vereniging tot Evangelisatie in en ten bate van de Nederlandse Hervormde Kerk. Die hield vanaf 24 maart 1862 bijeenkomsten zonder dominee op initiatief van Margaretha Alida van den Velden-Blank (1802-1873), eerst in de Kerkstraat in samenwerking met de christelijk gereformeerden van de Afscheiding, maar, omdat ze die nog 'te licht' vond, vervolgens aan de Turfhaven en de Leliestraat en daarna in een lokaliteit van het voormalige vissersgilde, genaamd 'De Zaaier' of 'De Kapel' aan de Italiaanse Zeedijk. Maar al spoedig, op 15 januari 1866 week men, omdat de huur aan de Zeedijk werd opgezegd, uit naar een meer definitieve locatie, ook 'De Kapel' genoemd, aan het Nieuwland, financieel gesteund door geestverwanten uit Enkhuizen. Dit evangelisatiecentrum had 77 leden en er werden naast kerkdiensten tevens zondagsschool en bijeenkomsten van de jonge meisjesvereniging ('Lust en Liefde!') gehouden. Ook de vrouwenvereniging 'Dient elkander door de liefde' kwam er samen. Trouw aan de Hervormde kerk, dat wel, en niet geneigd verder met de afgescheidenen mee te gaan. In 1934 ging men over naar de Eikstraatkapel.

Kadertekst 1 (ook opgenomen in het hoofdstuk over het onderwijs).

Op 1 november 1867 werd er voor jongens en meisjes vanuit de hervormde evangelisatie een meer rechtzinnige bewaarschool annex breischool geopend in de oude concertzaal, vroeger Jezuïetenkerk, aan de Peperstraat, onder leiding van Mej. Helena Hout. In 1878 zaten daar al 100 kinderen op, ook al stuurden de 'hogere' hervormde kringen hun kinderen liever naar een openbare school. Reeds op 14 april 1869 volgde op diezelfde plek (en later op het Gerritsland) een protestants-christelijke lagere school voor jongens en meisjes o.l.v. de heer Pistor, die in 1878 al 80 leerlingen onder zijn hoede had. De school was wel ook toegankelijk voor de gevoelsgelovige 'afgescheiden' christelijk gereformeerden, maar in eerste instantie niet voor de opkomende synodalen met hun eigengereide orthodoxie. In 1874 kwam er een algemene leerplichtwet en in 1917 een financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs. Dat bevorderde de toeloop. Na de eeuwwisseling waren op de rechtzinnige school ook de synodaal gereformeerden welkom, zodat er vanaf 1918 voor het basisonderwijs een ander schoolgebouw moest worden gehuurd, eerst aan de Ramen, later aan het Nieuwe Noord. En al vanaf 1900 was er in dit gebouw ook een zondagsschool ingericht. In 1933 had de lagere school 254 leerlingen. Vanaf 1935 tot 1961 was C. A. Potter er het algemeen gewaardeerde schoolhoofd. In 1957 werd de kleuterschool verplaatst naar het Nieuwe Noord, want toen kwam het schoolgebouw daar vrij door de ingebruikname van de nieuwe protestantse school aan de Abbingstraat: later genaamd de C. A. Potterschool. Die bleef in gebruik tot 1985 en werd opgevolgd door drie scholen in de nieuwe wijken: Kompas, Rank en Hoeksteen. In 1962 kwam er ook een nieuw gebouw voor de kleuterschool: aan de Eikstraat. Via de genoemde scholen werd het evangelische erfgoed van de hervormden in Hoorn - sommigen waren aangesloten bij de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk - bij alle vrijzinnigheid toch bewaard. Voor aansluitend ULO-onderwijs was men tot 1954 nog op Enkhuizen of Alkmaar aangewezen, maar met instemming van Potter begon ds. Slomp in dat jaar met een eigen voorziening in Hoorn waar behalve Hervormden ook Gereformeerden, Luthersen en zelfs vrijgemaakten aan meededen. De school werd geopend in 1957 en telde toen 49 leerlingen. In 1961 betrok men een nieuw gebouw aan de Joh. Poststraat met ruim het dubbele aantal. In 1984 verplaatste de school zich naar de Kersenbogaard om in 1999 verder te gaan aan het Dampten als onderdeel van de grote Tabor-scholengemeenschap).

Intussen hadden - zoals hierboven vermeld- de pogingen tot her-evangelisatie van de Hervormde Kerk ook in Hoorn geleid tot afscheidingen. Eerst die o.l.v. het hiervoor al genoemde kerkenraadslid Paulus Jolly (1802-1853) die vanaf 1836 in een eigen gebouwtje aan het Nieuwland tot 1848 zgn. 'vergaderingen' was gaan houden maar daarna met ruzie naar Rotterdam vertrok. Tijdens zijn optreden in Hoorn, in augustus 1838, brandde de Grote Kerk op het Kerkplein af, wat door velen gezien werd als een veeg teken. Er kwam wel een 'modern' kerkgebouw voor terug, maar ook dat werd een prooi van de vlammen in 1878. Vervolgens die van de 'afgescheidenen' die zich als Christelijk Gereformeerden later verspreidden naar Enkhuizen-Andijk, Broek op Langedijk of Edam. Het groepje synodaal gereformeerden, bijgenaamd 'de kleine luyden', dat in 1882 vanuit Enkhuizen in Hoorn werd 'opgestart' en daar een eigen gemeente werd in 1884, was in eerste instantie maar een 'kleine kudde': de meeste Hoornse hervormden gingen niet mee met de oproep tot Doleantie van Abraham Kuyper (1837-1920). Wel noemden enkelen zich vanaf 1887 'De Vrije Hervormde Gemeente Hoorn', ook wel 'De Hoornse Rechtzinnig Hervormden'. Het waren voornamelijk niet-draagkrachtige arbeiders en ambtenaren, terwijl de Grote-, de Ooster- en de Noorderkerk gedomineerd werden door gesettelde vermogenden, die theologisch vrijzinnig waren. Leenders ('Hij komt...' blz. 586 e.v.) noemt een aantal oorzaken van het kerkelijk verval bij de gesettelde hervormden: de politieke verwevenheid met de gevestigde orde, het afschaffen van een aantal kerkdiensten, het wegvallen van politieke censuur, het verminderen van de kerkelijke invloed op de samenleving, de desinteresse van de kerkleden, de invloed van de Groninger, later Leidse

(=vrijzinnige) theologie en de onderlinge meningsverschillen tussen de kerkbestuurders bijv. over 'de vrouw in het ambt'.

De meer rechtzinnige hervormden voelden zich beter thuis bij de evangeliserenden, die sinds 1866 hun eigen 'lokaal' hadden aan de westzijde van het Nieuwland. Maar dit gebouw brandde in 1922 af zodat ze tijdelijk terecht kwamen in de Oosterkerk. Uiteindelijk werd er door deze anti-vrijzinnigen die de Hervormde Kerk trouw wilden blijven, in 1934 een eigen kerkgebouw betrokken in de Eikstraat, eerst nog 'de kapel aan de Eikstraat' genoemd. (Er kwam een orgel in dat in 1784 door J. P. Künckel in Rotterdam gemaakt was voor Abraham Petersen in Delft en dat via Schiedam en Odijk in Hoorn belandde. Het werd in 1973 gerestaureerd en in 2004 verkocht aan de Protestantse Gemeente te Workum voor plaatsing in de St. Gertrudiskerk aldaar). De Noorderkerk verloor daarmee een niet-geringe groep kerkgangers, maar werd kort voor de Tweede Wereldoorlog toch nog gerestaureerd - vooral door de inzet van monumentenzorger J. C. Kerkmeijer- en op 3 juli 1938 'feestelijk' heropend. In 1951 -het jaar van de Nieuwe Hervormde Kerkorde waardoor bv. vanaf 1959 vrouwelijke dominees mogelijk werden in de NH-kerk- kregen de Eikstraatkerkgangers een afgevaardigde in de centrale Hoornse Hervormde Kerkenraad en vormden zij - met een eigen dominee- een buitengewone wijkgemeente die in 1971 officieel als zodanig erkend werd en zelf ook over een eigen kerkenraad beschikte. Algemeen gewaardeerde voorgangers waren: R. R. Posthuma (1891-1922) en G. J. Bijlsma (1947-1977). In 1992 werd beslist dat ook kinderen welkom waren bij het Heilig Avondmaal. Enkele gezinnen waren het daarmee niet eens en sloten zich aan bij de Christelijk Gereformeerden. Vanaf 1968 stimuleerde de Nederlandse Raad van Kerken de oecumenische gezindheid via het zgn. Samen op Weg-proces (SOW). Mede daardoor zochten voorgangers als ds. P. Lindhout en ds. J. T. Zwart vanaf 1986 meer contact met de 'gewone' hervormden van de Noorderkerkgemeente en hun toenmalige dominees H. P. Venema (die overigens terughoudend was) en Chr. T. Mataheru. Ook de 'gewone' gereformeerden en de hervormden van Zwaag-Risdam zochten mee. Er kwam (tijdelijk) een gezamenlijk kerkblad in 1997. Maar pas in 2000 sloot de hervormde wijkgemeente zich weer aan bij de met de Noorderkerk verbonden 'gewone' hervormde gemeente. Sommigen bleven wel lid van de Hervormde Confessionele Vereniging die over een fonds beschikt waardoor extra activiteiten van de gefuseerde gemeente, het werk van de Classis en de projecten van de zending 'Wereldwijd' kunnen worden gesteund. Enkele jaren later, in 2004, werden de vroegere Eikstraatkerkers en de andere hervormden met de meeste Synodaal Gereformeerden en - tot op zekere hoogte- de Evangelisch Luthers en opgenomen in de PKN Hoorn en daarna in de PGHZB, de Protestantse Gemeente Hoorn-Zwaag-Blokker. Hun gezamenlijk kerkblad heette: 'Samenspraak', later 'In samenspraak met Heel Hoorn'.

In Hoorn sloten zich maar enkele hervormden, voornamelijk sympathisanten van de zgn. Gereformeerde Bond (al ontstaan in 1906), aan bij een andere geloofsgemeenschap, bijvoorbeeld bij de Hersteld Hervormde Kerk die het met zulke oecumenische 'fusies' niet eens was en landelijk toch nog bijna zestigduizend aanhangers kreeg (op 28-5-2015: 59.000 volgens Trouw). Dat valt ook wel te verklaren: de meer 'strikte' hervormden waren in Hoorn al lange tijd in een eigen wijkgemeente opgevangen en door hun oecumenisch ingestelde eigen dominees begeleid naar een gemoderniseerd kerkverband zonder verwatering. Kortom: er was in hervormde kring een voortdurend opspelende strijd tussen vrijzinnigheid en orthodoxie, maar de oecumenische gezindheid overwon aan het eind van de eeuw, toen overigens de onkerkelijkheid bij de vrijzinnigen al lang haar slag had geslagen: in 1851 was in Hoorn 56% van de bevolking hervormd, in 1930: 33%.

Terwijl dus in 1851 nog 65% van de Hoornse bevolking zich hervormd noemde en in 1910, toen 5% gereformeerd was geworden, 45%, was dat in 1930 33%. Het inwonersaantal was in die periode gegroeid van ruim 9000 naar ruim 12000. Ongetwijfeld heeft die neergang van het aantal

hervormden niet alleen te maken met de afsplitsing van de gereformeerden en met andere onderlinge onenigheid, maar ook met de zich doorzettende vrijzinnigheid en de opkomende secularisatie in die jaren. Ondanks het protest van de kleine - meer bevindelijke- groep die zich beter thuisvoelde bij de in 1906 opgerichte Gereformeerde Bond met zijn blad 'De Waarheidsvriend', relativeerden de meesten de aloude belijdenisgeschriften. De elkaar opvolgende dominees (in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn dat er zeventien geweest, van wie ds. J. C. ten Brummeler Andriessse het het langste volhield: 1842-1881) waren in meerderheid geneigd zich te beijveren in het de christelijke leer ontdoen van alles wat niet door de toenmalige 'verlichte' wetenschap kon worden bevestigd. De meesten gingen er van uit dat er waarschijnlijk geen historische Jezus had bestaan en ontkenden de goddelijkheid van de Jezusfiguur, zijn verlossende kruisdood en zijn lichamelijke verrijzenis. De Bijbel was voor hen in zekere zin een achterhaald boek en hun preken waren meer een verbreiding van wereldse wijsheid en soms geestelijke romantiek dan een oproep om je toe te vertrouwen aan geloof of kerk. In de dominante hervormde kring van Hoorn werd steeds minder waarde aan catechisatie gehecht. 'De geest van deze eeuw' hadden Bilderdijk en Da Costa dat al eerder afkeurend genoemd. De afscheiding van de Gereformeerden kwam dan ook niet uit de lucht vallen. Meester Fr. C. Haalebos is in Hoorn in de jaren rond 1860 (1852-1889) aan de Ramen de laatste hervormde catechisieleraar voor de (arme) kinderen geweest, maar ook hij was allengs meegegaan met de ideeën van de Groningse School. Hij stierf in 1889: een opvolger werd niet aangesteld, de dominee moest zoiets er maar gratis bij doen als hij daar behoefte aan had. Van 1891 tot 1921 (dertig jaar!) was evangelist Postuma - geen officiële dominee- daar wel toe bereid. Sommige kerkgetrouwen zagen het toentertijd tot twee maal toe afbranden van de Grote Kerk (in 1838 en in 1878) als een teken van hogehand, maar de meeste hervormden seculariseerden steeds meer en werden onkerkelijk. Daarin was Hoorn geen uitzondering: in 1849 was in Nederland bijna 55% van de bevolking hervormd, in 1947 nog maar 31%. Wel werd er in Hoorn in 1879 nog een hervormde zangschool geopend en in 1900 zelfs een grotere zondagsschool, maar in 1881 schafte men het gebed vóór en na de kerkenraadsvergadering af, het aantal dopen liep steeds meer terug en het Avondmaal werd nog zelden bediend. Ook op de scholen werd het steeds moeilijker het vak catechese door te zetten.

In zekere zin een uitzondering op de regel - afgezien van de evangelisatie-aanhang- was dus de zgn. 'rode dominee' Johannes Tenthoff die van 1888 tot 1913 in Hoorn werkte en de kant van het socialisme koos. Hij stelde via lezingen en preken ook buiten de stad 'de sociale kwestie' deskundig en met humor aan de orde, wat hem vaak niet in dank werd afgenomen in zijn eigen gemeente waarvan steeds meer leden vrijzinnig of zelfs onkerkelijk werden en anderen zich aansloten bij het socialisme. Er waren wel hervormden zo tegen de vrijzinnigheid dat ze zich vanaf 1906 aansloten bij 'De Gereformeerde Bond in de Hervormde Kerk' of later (vanaf 1934) bij de Hervormde wijkgemeente van de Eikstraatkerk.

De Grote Kerk op het Kerkplein (tweede opvolger - na die van Zocher- van de oorspronkelijke van 1422, die aan het einde van de Middeleeuwen was toegewijd aan Cyriacus en Jan de Doper) is van architect C. Muysken en werd gebouwd in 1881. Albert Schweitzer heeft er in 1928 en 1932 op het orgel gespeeld. De kerk kreeg een nieuwe torenspits in 1936 en de kerktoren werd in 1950 voorzien van een nieuw carillon. Tot 1968 nog gebruikt als kerk, werd het gebouw uiteindelijk in 1986 geheel anders ingericht en bestemd tot winkel- en appartementencomplex. In dit verband mag het een wonder genoemd worden dat er in Hoorn bij alle toenemende onkerkelijkheid geen enkel kerkgebouw is afgebroken, zoals elders (bv. in Alkmaar en Haarlem) menigmaal gebeurde. Zelfs de meer moderne kerkgebouwen zoals de Eikstraatkapel en de Engelbewaarderskerk van Hoorn-Noord kregen een andere bestemming maar gingen niet tegen de grond. Speelde hierbij de invloed van de historische vereniging Oud Hoorn? Of was Monumentenzorg (landelijk en gemeentelijk) er actiever?

Toen de Oosterkerk (van 1494, vergroot in 1519), oorspronkelijk de kerk van ambachtslieden, vissers en schippers en tot 1968 als kerk gebruikt, na de restauraties van 1969 en 1978 in 1982 een meer culturele bestemming kreeg en de Grote Kerk in 1986 een woon- en winkelbestemming, verzamelden de binnenstadshervormden zich zonder morren in de Noorderkerk. Dit gebouw uit 1441 (vergroot in 1519) is in de Middeleeuwen dé Hoornse pelgrimskerk geweest, waar veel hulpbehoevenden hun toevlucht zochten, en beschikt nog steeds over een zgn. 'armenkerk'. In 1936-1938, 1960, 1970 en 1985 vonden er restauraties plaats. De kerkenraad wist er in 1986 nog een al te profaan gebruik, zoals de bruidsshow van de New-Yorkse ladyspeaker Nicky Nicole, buiten de deur te houden. Pas ruim na de eeuwwisseling van 2000 zou het gebouw in de verkoop komen voor eventueel profaan gebruik. Vanaf 1882 waren trouwens niet meer de drie hervormde kerkgebouwen beeldbepalend voor het silhouet van Hoorn, maar de roomse koepelkerk uit 1882 van A. C. Bleys (1842-1912). En kerkelijke meelevendheid kon men beter zoeken bij de meer kerkgetrouwe gereformeerden en mede door hen later bij de nieuwe opzet van de Hoornse protestantse gemeenschap van de PKN, plaatselijk genaamd de PKHZB, waar dus ook hervormd Zwaag (2006) en Blokker (2010) in zijn opgenomen. Een van de bijzondere en gewaardeerde predikanten -afgezien van ds. Venema en ds. Mataheru- was Anne Vlieger (1947-2005) die van 1981 tot 1990 in Hoorn en Zwaag functioneerde. Hij kreeg landelijke bekendheid door zijn openhartige omgang met chronisch zieken, tot wie hijzelf later behoorde en over wie hij met grote nabijheid (en humor!) schreef. Volgens Leenders (blz. 581) waren er in 2012 in Hoorn echter nog maar een paar duizend protestanten: ook na de start van de PKN bleef het teruglopen van de kerkelijke meelevendheid zich doorzetten. Toch trekt de openheid en het enthousiasme van het nieuwe kerkblad 'In Samenspraak met Heel Hoorn' veel lezers aan.

Kadertekst 2

In 1910 telde de Hoorn 11016 inwoners, levensbeschouwelijk verdeeld als volgt: hervormd: 4987 (45%), rooms: 3794 (34,4%), synodaal gereformeerd: 478 (4,4%), evangelisch-luthers: 397 (3,6%), doopsgezind: 314 (2,85%), remonstrants: 149 (1,35%), joods 122 (1,1%), christelijk gereformeerd: 65 (0,6%), overig confessioneel: 162 (1,7%), onkerkelijk: 548 (5%).

De Gereformeerden, Afscheiding en Doleantie

De Cock: de christelijk afgescheidenen

De eerste grote, op rechtzinnigheid gerichte afscheiding van de Hervormde Kerk in Nederland was, zoals hiervoor al gezegd in verband met de hervormden, die van ds. Hendrik de Cock (1801-1842) uit Ulrum (Noord-Groningen) en zijn medestanders elders in het land in 1834. Daardoor waren de 'Christelijk Afgescheiden Kerkgemeenten' ontstaan omdat volgens hen 'de Hervormde Kerk van het ware Calvinistische geloof was afgedwaald'. De Cock zelf werd, na schorsing, afzetting en drie maanden voorlopige gevangenschap, in 1836 door de daartoe gerechtigde rechtbank van Hoorn om zijn zgn. verstoring van de openbare orde met een aantal medestanders veroordeeld en beboet. Hij week uit, naar o.a. Andijk, Langedijk, Opperdoes en Edam en naar de vele plaatsen in het land waar hij zijn oprechte, bijbelgetrouwe gemoedsgeloof (later soms genoemd 'bevindelijkheid') in spreekbeurten met vuur verkondigde. Pas in 1855 werd hem door de burgerlijke overheid toegestaan eigen diensten te houden. In Hoorn kreeg de Afscheiding al in 1836 bijval van een groepje rond tekenleraar en ouderling Paulus Jolly. Die leidde er tot 1848 een eigen 'gereformeerde (= hervormde) afscheiding', maar hij vertrok daarna al spoedig met ruzie in eigen kring naar Rotterdam.

Uit wat was begonnen in kleine groepen ('De afgescheiden Gemeenten') ontstonden landelijk in 1864 een confessionele vereniging van hervormden en in 1869 een christelijk gereformeerde kerk die zich in 1892 voor het grootste deel verenigde met de 'gewone' gereformeerden. In Hoorn had deze groepering in het begin nog geen grote aanhang omdat er zich vanaf 1860 al een anti-vrijzinnige groep binnen de hervormden had gevormd (zie hierboven). Maar achteraf gezien -misschien als reactie op de opkomst van de rooms-katholieken in de jaren na 1853- kreeg ze naar verhouding meer sympathisanten dan de tweede afscheiding van de Hervormde Kerk.

Kuyper: de Doleantie van 1886 en de Vereniging van 1892

Dat was die van de Doleantie, die in 1886 door Abraham Kuyper (1837-1920) vanuit Kootwijk werd begonnen en losbarstte in Amsterdam. Er had zich, zoals hiervoor vermeld, in Hoorn al vanaf 1860 binnen de Hervormde Kerk een 'gezelschap tot verbreiding van de waarheid' gevormd dat eerst aan evangelisatie deed in een huiselijke ruimte. Deze 'waarheidsgetrouwen' onder de hervormden hadden eigenlijk geen behoefte aan de beweging van Kuyper omdat ze de Hervormde Kerk trouw wilden blijven en graag in hun eigen kring bevorderden. Toch gingen sommigen van hen rond 1881 over naar de zich noemende 'Christelijk Gereformeerde Kerk van Hoorn' die vanaf 1882 over een eigen predikant beschikte en met financiële steun uit Enkhuizen de afgebrande roomse Achterstraatkapel, de voormalige kapel van het middeleeuwse Mariaklooster, had gekocht en heringericht als protestantse kerk. In 1892 verbonden dezen zich toch met de aanhangers van Abraham Kuyper.

Er bestond dus, zoals hiervoor beschreven, vanaf 1862 al een hervormde groep anti-vrijzinnigen o. l. v. Margaretha Alida van Velden-Blank (1802-1873) die bevindelijke evangelisatie-bijeenkomsten hield in een eigen gemeenschapsruimte zonder dominee, eerst aan de Kerkstraat en vanaf 1866 aan resp. de Turfhaven (haar winkel), de Leliestraat, het gebouw 'De Zaaier' aan de Zeedijk en ten slotte het evangelisatie-gebouw aan het Nieuwland (tot 1934). Die werden financieel gesteund door enkele welgestelde hervormde families.

Maar daarnaast kwam in 1869 de Hoornse Gereformeerde Kerk van de grond (statutair-officieel in 1882-1883) als de kerk van de 'kleine luyden'. Daarvan gingen uiteindelijk de meeste leden na 1892 samen met de Kuyperianen van de Doleantie. Zo werd dus mede door hen en gestimuleerd door die van Enkhuizen en Andijk, in 1894 de 'gewone' Nederduitse Gereformeerde Kerk (synodaal) in Hoorn gevormd met in 1910 478 leden, 4,4% van de Hoornse bevolking. En met eigen dominees in de na de brand van 1877 nieuw opgebouwde ex-roomse Achterstraatkerk. Hun eerste voorganger was ds. J. Vonk, die woonde op het Grote Oost. De groei zette zich door in de verzuilingstijd van de eerste helft van de twintigste eeuw, vooral tijdens ds. F. Zantinge (1893-1926). Tijdens ds. S. E. Westbonk (1927-1932) en de algemeen hooggeachte ds. J. Dijkstra (1932-1960) maakte het gereformeerde enthousiasme ook op de andere Hoornse bewoners veel indruk. Er kwamen al spoedig (1882): (een zondagsschool, een jongerenvereniging ('Het Mosterdzaadje') en een zangkoor ('De Harpe Davids') en meerdere andere verenigingen, steeds 'in eigen verband'. In 1942 waren er 668 leden en vanaf 1954 waren er op zondagmorgen zelfs twee kerkdiensten: een in de Achterstraat en een in Rehoboth, het evangelisatiegebouw waar ook buitenkerkelijken welkom waren.

In de oorlogsjaren en daarna deden zich wel de problemen voor rond het landelijk optreden van ds. K. Schilder (de 'Vrijmaking') - zie hierna- en in Hoorn, los daarvan, rond ds. F. Slomp ('Frits de Zwerver') - zie het kader-, maar de gereformeerde gemeente straalde in de Hoornse samenleving tijdens de na-oorlogse jaren duidelijk meer kracht uit dan de in vrijzinnigheid weggezakte hervormden met hun drie grote kerkgebouwen. Alleen de Eikstraatkerk bleef recht overeind!

Op 21 juni 1968 betrokken de 'gewone' gereformeerden hun nieuwe en moderne kerkgebouw, vanaf 1993 'Het Octaaf' genaamd, aan de J. D. Pollstraat. Hun liturgie daar werd vanaf 1972 sterk beïnvloed door het nieuwe 'Liedboek van de Kerken' waar ook andere protestantse gemeenten gebruik van maakten. In de loop der jaren ontstond er goed contact met de Eikstraatkerkgangers (zie hiervoor). Maar nog niet met de andere hervormden: die waren 'te licht'! Na 1968 kregen de oecumenische contacten een ruimere horizon. Niet alleen met de Hervormde minderheidsgroep, uiteindelijk ook met de (vanouds vrijzinnige) hervormden van de Noorderkerk en van Zwaag. En ook met de katholieke parochie en met de lutheranen, doopsgezinden en remonstranten ontstonden goede contacten. De oecumene was slechts één van de terreinen waarop zich stormachtige ontwikkelingen voordeden. Vrouwen werden tot de ambten toegelaten. Veel meer dan tevoren werden politieke en sociale vraagstukken in de kerk aan de orde gesteld: apartheid, atoombewapening, homoseksualiteit. Ook in de liturgie deden zich grote vernieuwingen voor: het nieuwe (interkerkelijke) liedboek, toelating van kinderen tot het Heilig Avondmaal enz. Uiteraard ging dat alles niet zonder slag of stoot. Er waren soms heftige conflicten en een aantal 'verontruste' leden ging over naar andere kerkgenootschappen. Intussen groeide de gemeente snel: verhoudingsgewijs sneller dan de stad Hoorn, want de import telde een veel hoger percentage gereformeerden dan de Westfriese bevolking. Vanaf 1975 waren er twee fulltime predikanten dienstdoende en in de jaren tachtig overschreed het aantal gemeenteleden zelfs de tweeduizend. Ds. Tineke van Lente was de eerste vrouwelijke predikant. Het viel niet mee om de saamhorigheid te bewaren. Eén van de samenbindende elementen was ongetwijfeld de vriendschapsband met de Evangelische Domgemeinde van Magdeburg (toen nog in de DDR) en later met het Tsjechische Pribram.

In de jaren zeventig bloeide de gemeente zozeer dat er zelfs sprake was van een tweede kerkgelegenheid in de wijk Risdam, samen met de katholieken. In die tijd (1978) begon ook het 'Samen op Weg'-proces dat ook in Hoorn op 1 mei 2004 uitliep op eenwording met de hervormden, ook met die van de Eikstraatkerk in 2010, en (tot op zekere hoogte) de evangelisch-luthersen: de PKNHoorn (na de inbreng van Zwaag en Blokker: de PKNHVB sinds 2010).

Het heeft lang geduurd voor het zover was, maar daar is ook wel een zekere verklaring voor. Want terwijl bij de rooms-katholieken en in zekere zin ook bij de hervormden een afscheiding meestal gezien werd als een soort ontrouw aan het kerkelijk gezag, kwam in gereformeerde kring het verdergaan in eigen verband gemakkelijker voor, omdat men daar in principe geen menselijk gezag van boven af erkende. Het eigen recht van elke gemeente heeft voorrang omdat iedere gelovige verondersteld moet worden te steunen op de 'geopenbaarde waarheid', 'de Bijbel als Gods Woord' en/of 'de trouw aan de belijdenis(geschriften)' zonder inmenging van 'hogere' menselijke autoriteiten. Het eigen geweten en het onderzoek in eigen kring zijn daarbij richtinggevend. De gereformeerde traditie vraagt actieve inzet van elk kerklid. En wie tegenwoordig de kerkdiensten en bijeenkomsten in Het Octaaf meemaakt, kan dat merken.

De Nederlands Gereformeerde Kerk van Hoorn

De Nederlands Gereformeerde Kerken vinden hun oorsprong in de Vrijmaking van 1944, toen het al jarenlang (vanaf 1905) slepend conflict in de 'gewone' Gereformeerde Kerken over de juiste betekenis van de kinderdoop - Kuyper had daar volgens velen een eigengereide opvatting over maar de Synode van Sneek volgde hem- tot een uitbarsting kwam rond de strijdvaardige Kamper hoogleraar Klaas Schilder die veroordeeld werd. Met Schilder vormden de anti-Kuyperianen de 'Gereformeerde Kerken in Nederland (onderhoudende artikel 31 van de Dordtse Kerkorde) en erkenden de 'Akte van Vrijmaking en Wederkeer'. Ze wilden niet dat de vrije genade Gods, de uitverkiezing, gebonden zou zijn aan de zgn. veronderstelde wedergeboorte door de doop. Zij noemden zich korte tijd later 'De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt', omdat ze niet langer

gebonden wilden zijn aan het synodaal gezag: de eigen geloofservaring moest voorrang hebben en de synode mocht geen leerstukken 'toevoegen'. Landelijk liep hun aanhang op naar meer dan 300.000 leden, in Hoorn langzamerhand naar ongeveer 300. Ze kerkten vanaf 1946 met toen nog (inclusief kinderen) 76 leden van wie er 40 openbare belijdenis hadden gedaan, eerst in de Mosterdsteeg, vervolgens in de Oosterkerk, daarna in de voormalige Joodse school in de Schoolsteeg 6. Van 1948 tot 1968 was ds. G. A. Jansen hun voorganger. Ze vormden een zeer actieve 'zuil' maar enkele jaren later besloot de meerderheid van de Hoornse vrijgemaakten terug te keren naar de gewone gereformeerden. De overigen sloten zich aan bij de vrijgemaakte gemeente van Enkhuizen (in de doopsgezinde kerk aan het Venedie), De Streek of Andijk, zodat er in Hoorn geen aparte gemeente van de Vrijmaking meer bestond.

In 1966-1967 maakte zich van de landelijke 'Vrijmakingskerk onderhoudende artikel 31' wegens onenigheid over het dwingende beleid van de synode een aantal gemeenten los van het kerkverband. Ze noemden zich 'Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt buiten verband', namen in 1979 officieel de naam 'Nederlands Gereformeerde Kerken' aan en tellen tegenwoordig meer dan 33.000 leden (40% jongeren tot 25 jaar en 10% ouderen). Ze kenmerken zich als 'orthodox gereformeerd', leggen nadruk op 'de vrije genade Gods' en voelen zich traditiegetrouw en evangelisch bewogen. Men zingt er graag de zogenaamde Praise-liederen. Vrouwen in het ambt is er geen probleem, synode-invloed wordt geweerd. Hun omroep is de EO en hun tijdschrift (landelijk) 'Opbouw' (in Hoorn: De Band). Hun predikantenopleiding was gevestigd in Kampen en werkte jarenlang samen met die van de christelijk gereformeerden in Apeldoorn. Vanaf 2017 gaan beide opleidingen samen in Utrecht.

In Hoorn, waar dus geen vrijgemaakte gemeenschap meer was, vormde zich na 1968 eerst in het Foreestenhuis, daarna in de Joh. Post-Mavo in de Kersenboogerd en tegenwoordig - vanaf 1991- weer in de Oosterkerk een Nederlands Gereformeerde Gemeente die hoofdzakelijk bestond uit leden die zich van elders in Hoorn hadden gevestigd. Maar ook enkele gewone gereformeerden en sommige hervormden van de Eikstraatkapel die moeite kregen met de snelle ontwikkelingen in hun eigen gemeentes, sloten zich erbij aan. Vanaf 2011 is ds. Klaas Huizinga hun enthousiaste voorganger. Hun aantal liep op van ongeveer veertig naar meer dan driehonderd. Ze zijn (nog?) geen lid van de Hoornse Raad van Kerken en de PKNHZB, maar wel oecumenisch ingesteld: de contacten met de andere kerken zijn hartelijk.

De Christelijk-Gereformeerden vanuit Langedijk

Een kleine rechtzinnige groep (drie gezinnen) van de Eikstraatgemeente in Hoorn was het in 1992 niet eens met het besluit van de kerkenraad ook kinderen te betrekken bij het H. Avondmaal. Samen met enkele ontevreden leden van de 'gewone' Gereformeerde Kerk met wie ze zich verwant voelden, zochten ze contact met de christelijk-gereformeerde Ontmoetingsgemeente in Broek op Langedijk en vroegen of ze daar een orthodoxe wijkgemeente van mochten worden, wat werd toegestaan. Ze maakten eerst nog gebruik van de Eikstraatkapel, maar mede door verschil van mening met de hervormden daar over o. a. kinderen-bij-het Avondmaal en de vrouw-in-het-ambt (bij de hervormden intussen ingevoerd) zochten ze een andere plaats van samenkomst voor hun anti-vrijzinnig geloof waarin werd vastgehouden aan 'de traditie der vaders'. De groep komt ook nu nog samen als voormalige wijkgemeente van Langedijk, maar met meer zelfstandigheid en eigen kerkdiensten, tegenwoordig op zondagmorgen (en soms bovendien op zondagmiddag) in de kapel van Dijk en Duin, waar gasten van harte welkom zijn. De gemeenteleden dragen zelf de kosten ervan en onderhouden vanaf het begin een eigen dominee, A. J. Meske, die ook deelneemt aan het evangelisatiewerk. Ook emeritus ds. H. P. Brandsma werkt al vanaf 1997 mee in het evangelisatie-pastoraat. In dat jaar werden er ook andere ambtsdragers aangesteld. Er zijn nu ongeveer zestig

gemeenteleden, de kinderen meegerekend, en tien gastleden met niet-Hoornse achtergrond. Onder hen zijn ook vluchtelingen uit Arabische landen. Toen in 2004 de PKN ontstond, sloten sommige 'gewone' gereformeerden die minder oecumenisch ingesteld waren, zich bij hen aan. Ze zijn niet aangesloten bij de Hoornse Raad van Kerken maar hebben wel contact met sommige vrijgemaakten-onderhoudende-artikel 31 in Enkhuizen en ook met het evangelisatiecentrum van 'Het Lichtbaken' aan de Maelsonstraat (voorheen 'Predik het Woord').

Kadertekst 1 De kwestie Geelkerken

In 1924 deed zich bij de 'gewone gereformeerden' de kwestie rond de Amsterdamse ds. J. G. Geelkerken voor. Hij beweerde dat de slang in het paradijs niet zintuiglijk waarneembaar gesproken kon hebben. Hij werd door de synode van Assen geschorst. Omdat hij zijn woorden niet wilde herroepen, vormde hij de 'Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband'. Deze keerden in 1946 terug in de Hervormde Kerk, waar meer vrijheid van spreken was, terwijl Geelkerken zelf gereformeerd bleef. In 1967 herriep de Gereformeerde Synode de schorsing.

Kadertekst 2

Vanaf 1931 werd kandidaat-predikant L. Batelaan speciaal belast met de evangelisatie vanuit de 'gewone' gereformeerden. Hij waakte ervoor dat er niet een parallel-gemeente zou ontstaan en hield goed contact met de Achterstraatkerk. Tussen 1946 en 1962 deed zich echter het optreden voor van een zeer speciale evangelisatiedominee: ds. F. Slomp (1898-1978), bekend onder zijn verzetsschuilnamen: 'Frits de Zwerver' en 'ouderling Van Zanten uit Dordrecht'. Om zijn daadkrachtige inzet, vooral voor het landelijke verzetswerk van de LO en de LKP en voor de opvang van -o.a. Joodse- onderduikers in de oorlogstijd, was hij, al voor hij naar Hoorn kwam, overal bekend (al preekte hij toen in vermomming!) en werd hij alom geprezen. Maar hij maakte het de leiding van de grootste gereformeerde gemeenschap in Hoorn meermalen moeilijk door zijn eigenzinnig en dominerend optreden vanuit het Re(c)hobot(h)-gebouw. Dat lag achter de kosterwoning aan de Oude Turfhaven 13 - gemakkelijk bereikbaar vanuit de Achterstraat- en werd pas in 1965 gesloten. De naam van het evangelisatielokaal was ontleend aan de waterput van Isaak in Genesis 26, 22 en betekent: ruimte om vruchtbaar te zijn. Maar betreffende de samenwerking tussen ds. Dijkstra en ds. Slomp ging die vlieger niet op! De tegenstellingen leidden tot grote spanning in de Hoornse Gereformeerde Kerk.

Kadertekst 3

Over het algemeen staan de Gereformeerde Kerken (synodaal) bekend als dapper in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, ook al verscheen er onlangs (eind mei 2015) in Trouw een artikel van Jan Bank 'God in de oorlog' waarin dit wordt genuanceerd: de individuele gereformeerde zette zich meestal wel in voor het verzetswerk, maar de kerkleiding niet. In Hoorn is van dit onderscheid niets gebleken. De Hoornse ds. Dijkstra schreef in 1937 in Kuyper's blad De Standaard een duidelijke brief tégen de NSB en ook landelijk heeft de kerkleiding van bijna alle kerken zich niet onbetuigd gelaten: in navolging van de katholieke bisschoppelijke richtlijnen van 1934 en 1936 waarschuwde de Gereformeerde Synode in 1936 tegen het nationaal-socialisme, waarna de bijval volgde van de Christelijk Gereformeerden in 1937 en de Hervormden in 1941. In die jaren en misschien mede daardoor ontstond in Nederland ook het begin van de oecumenische beweging, het IKO (InterKerkerlijk Overleg) van Hervormden, Gereformeerden, Katholieken en Lutheranen, maar in Hoorn (en Alkmaar) beperkte het interconfessioneel contact zich nog tot de informele gesprekken in de kringen van de ondergrondse.

Kadertekst 4

In 2004 waren er in Nederland 2.644.800 katholieken (30%), 2.012.155 PKN-protestanten (14%), 203.526 'strikte' gereformeerden (7%), 20.398 vrijzinnigen (zoals doopsgezinden, remonstranten en NPB) en 146.162 anderszins protestanten. Totaal was 45,4% christelijk, 41% buitenkerkelijk. Er waren toen, ongeveer 50.000 Joden (9.000 tijdelijk in Nederland verblijvend maar gericht op Israël of de VS) en bijna een miljoen Moslims (6%), merendeels van Turkse of Marokkaanse achtergrond.

Kadertekst 5

Volgens Leenders (blz. 581) waren er in 2012 nog maar een paar duizend protestanten in Hoorn. Landelijk viel de PKN (Nederlands Hervormden, Synodaal Gereformeerden en Evangelisch-Luthers) van 2,4 miljoen in 2004 terug naar 2 miljoen in 2014.

Kadertekst 6

Men kan ook indelen: traditiegetrouwe protestanten: 40.000; KPN: 1.800.000; evangelisch-reformatorisch: 840.000; bevindelijk-gereformeerd: 221.000. De onderscheidingen vaak leiden niet tot een scherpe afbakening omdat ze zeer interpretatie-gevoelig zijn.

Kadertekst 7

In 1910 in Hoorn: Ned. Herv. 45% (4.987); Rem. 1,35% (149); Doopsg.: 2,85% (314); Chr. Ger.: 0,6% (65); Luth.: 3,6% (397); Ger. (Kuyper): 4,4% (478); r.k.: 34,4 of 34,7% (3.794); Joods: 1,1% (122); overig rel.: 1,7% (162); geen: 5,1% (548). Totale Hoornse bevolking: in 1909: 11.016 of 11.060, in 1920: 11.492.

De Rooms-Katholieken

De parochie(s) in Hoorn

In de twintigste eeuw was de Rooms-Katholieke Kerk ook in Hoorn al lang geen schuilkerk meer. In 1581 officieel verboden maar al vóór 1600 in Hoorn oogluikend toegestaan, was ze daar, als in een 'missiegebied', in de jaren twintig van de Gouden Eeuw al weer actief o.l.v. Jezuïeten en Franciscanen. Van hen was de bekende pater Jacobus Tyras O.F.M. (1622-1638) bijvoorbeeld zo algemeen gerespecteerd, dat hij zelfs - ook op basis van grafrechten- in de Grote Kerk mocht worden begraven. Waarschijnlijk is het roomse aandeel in de Hoornse bevolking nooit erg ver beneden de dertig procent geweest. In 1755 werd de schuilkerk 'De Drie Tulpen' van de Franciscanen niet alleen van binnen verrijkt maar ook aan de Achteromkant voorzien van een indrukwekkende voorgevel. De doorbraak van de katholieken naar het openbare leven deed zich echter vooral voor in de negentiende eeuw. In 1830 telde men in Hoorn 2.156 roomsen (29,1% van de Horinezen) naast bijna 5.000 protestanten (67%) en ongeveer 300 joden (4%). En in 1890 was hun getal zelfs gegroeid naar bijna 4.000 (34,7%). Sinds het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 werden ze officieel Rooms-Catholieken genoemd. Al tijdens de pastoors Steinbach (1821-1834) en Does (1836-1862) had de parochie van de Achterstraatkerk (de oude kapel van het Maria-klooster uit 1408), enigszins concurrerend met die van de Franciscanen van het Achterom, zich danig gewoerd in de Hoornse samenleving. Pastoor Does had bv. al in 1845 de behoefte aan een eigen rooms kerkhof hoog opgespeeld. Het kwam er (aan de Drieboomlaan) uiteindelijk in 1871 als een van de eerste tekenen van de komende verzuiling Maar vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw kon men nog duidelijker tekenen van de emancipatie van de Hoornse katholieken waarnemen. In 1863 bijvoorbeeld was de St. Vincentiusvereniging opgericht o.l.v. de katholieke stadsdokter J. J. Aghina

(1832-1895) om met steun van het parochiële armbestuur hun vele arme kinderen -de 34,7% rooms-katholieken in Hoorn leverden in 1890 47,5% van 'de bedeeden'- te voorzien van o. a. nette (paas)kleding. Aghina bleef naast zijn vele andere functies - hij was ook dichter en schreef liederen voor 'Sappho' dat werd opgericht in 1851- Vincentiusvoorzitter, tot 1868. Opvallend was dat de houding tegenover de joden bij de katholieken rond 1860 negatiever werd: de jaarlijkse huis aan huis-collecte om hun armen te ondersteunen werd in de roomse kerkdienst niet meer aanbevolen en in 1880 was er geen katholieke delegatie bij het honderdjarig jubileumfeest van de synagoge. Terwijl er bij de hervormden, misschien mede door het vrijzinnig bijbelonderzoek dat in de joodse geschiedenis geïnteresseerd was, juist een positievere houding tegenover 'de arme jodenkinderen' doorbrak. De katholieken stelden zich maatschappelijk steeds meer apart op.

Ook vanuit de hiërarchie werd het roomse zelfbewustzijn gestimuleerd: paus Pius IX kondigde in 1853 het dogma van Maria's Onbevleete Ontvangenis af, publiceerde in 1864 de encycliek 'Quanta Cura' met de 'Syllabus Errorum' tegen de Franse Revolutie en drukte in 1870 op het Eerste Vaticaans Concilie de pauselijke onfeilbaarheid door. En de Nederlandse bisschoppen publiceerden in 1868 hun Onderwijsmandement waarin het katholieken afgeraden werd hun kinderen op openbare scholen te plaatsen. Op zondag 1 juli 1877 brandde in Hoorn de roomse Achterstraatkerk uit en een jaar later de hervormde kerk op het Kerkplein (die van 1838). Maar Bleijs en Zocher bouwden nieuwe: respectievelijk in 1880 (ingewijd in 1883) aan het Grote Noord en in 1881 op het Kerkplein. Beide kerkgebouwen bereikten de nieuwe eeuw, maar de toekomst van het eerste stond er heel wat beter voor dan die van het tweede. Van samenwerking was geen sprake. In heel West-Friesland verzezen in de tweede helft van de negentiende eeuw trouwens roomse kerkgebouwen: ze werden 'de nieuwe Hollandse molens' genoemd.

Ook in het onderwijs zette de emancipatie van de katholieken (en daarmee de toenemende verzuiling) zich door. In 1878 had de katholieke bewaarschool, begonnen in 1865 aan de Ramen, 110 kinderen onder haar hoede, in 1890: 300. En vanaf 1870 kwam er, eerst even in de Gravenstraat en het Nieuwe Noord maar vanaf 1873 aan de Ramen, een roomse kleuter- en basisschool voor jongens en meisjes, ook voor die uit arme gezinnen. Vanaf 1874 werden de jongens en meisjes gescheiden. Onder leiding van religieuze zusters - sinds koning Willem II waren kloosters niet meer verboden- en financieel gesteund door de St. Vincentiusvereniging. In 1879 kregen de jongens een eigen gebouw aan de Nieuwe Noord, de meisjes bleven aan de Ramen. De Hoornsche Courant kon het in die jaren niet laten zich negatief te uiten over deze confessiegebonden ontwikkeling, maar door de concurrentie met de openbare school werd aan beide kanten de kwaliteit van het onderwijs bevorderd. Ook voor meisjes! Meisjes konden vanaf 1880 zelfs terecht op de Hoornse HBS, een school van en voor de gevestigde burgerij. De Vereniging tot Evangelisatie in de Nederlandsch Hervormde Kerk ging rond 1867 over tot de stichting van twee christelijke basisscholen, de eerste aan de Peperstraat, de tweede aan het Gerritsland, zodat er in 1878 naast drie openbare vier bijzondere lagere scholen waren. Een van deze vier was overigens niet-confessioneel. Toen de toeloop naar de roomse school groter werd, werden de r.-k. jongens en meisjes - zoals gezegd in 1874- gescheiden. Hun scholen stonden vanaf 1878 resp. aan het Nieuwe Noord en aan de Ramen. In 1920 kwam de jongensschool, 'St. Jozef', naar het Achterom, in 1931 de meisjesschool 'H. Maria' naar de Eikstraat.

De 'gelijkberechtiging' van openbaar en bijzonder was er officieel al sinds Thorbecke, de leerplicht kwam in 1900, de gelijke betaling door de overheid pas in 1917. Ook in Hoorn had de zgn. schoolstrijd zijn invloed, maar de ver doorgevoerde verzuiling en de bevolkingstoename hebben er grote conflicten voorkomen.

In 1852 was 35% van de Hoornse bevolking rooms-katholiek, in 1890 34,7% (maar 47,5% van de Hoorns 'bedeelden'!), totaal 2358 personen, in 1910 ruim 34%, in 1930 36% en in de jaren 1947 tot 1975 -vanwege de grote gezinnen-: ruim 40%. De verzuiling, dat wil zeggen de wederzijdse afstand en de onderlinge concurrentie zetten zich vooral door in de jaren na 1905. Vóór de eeuwwisseling waren de verhoudingen tussen de kerkgebonden groeperingen veel minder gespannen dan daarna, zodat in 1893 bijvoorbeeld de katholieke voorman dr. H. Schaepman in het openbaar de feestrede kon houden bij de oprichting van het standbeeld van Jan Pietersz. Coen op de Roode Steen. Van de 257 Hoornse geboorten in 1909 kwam het bij 113 daarvan tot een katholieke doop. En toen in 1882 de indrukwekkende koepelkerk van de Hoornse architect A. C. Bleijs -zijn r.-k. Drieboomlaankerhofkapel was er al in 1871- aan het Grote Noord onder invloed van de pastoors Scheefhals (1868-1879) en Smeulders (1881-1892) ter beschikking was gekomen, mannen en vrouwen uiteraard gescheiden geplaatst, zette de geestelijkheid - vooral de kapelaans!- er flink de vaart in. Tussen 1905 en 1911 brak hun 'eigen kring', die in de jaren twintig gestabiliseerd zou worden, stevig door in de Hoornse gemeenschap: in 1910 werd de ruime pastorie aan het Grote Noord gebouwd en in 1919 kreeg de koepelkerk een grote luidklok. Vóór 1918 was de parochie financieel en bestuurlijk nog afhankelijk geweest van enkele gevestigde regenteske families, zoals Kaag en Faber, maar na de Eerste Wereldoorlog wisten vooral de kapelaans een uniform katholicisme door te zetten zoals dat in het Bisschoppelijk Mandement van 1868 was vast- en verplicht gesteld. Ze werden gesteund door de roomse middenstand zoals de Schermers en de Stumpels. Strikte, opgedrongen verzuiling, zowel binnen de invloedssfeer van het kerkgebouw als daarbuiten. Leenders noemt in zijn 'Handelwijzen-boek' een aantal kenmerken van de toenmalige katholieken: verplichte uniformiteit van denken, geestelijk schuldgevoel en dus veel biechten, onderdrukking van het lichamelijke, rijk-rooms vertoon tegenover beperkingen in het privéleven en broederschappen, verenigingsleven en bedevaarten als teken van 'erbij horen'.

Vooraf door Stumpels 'Onze Courant' (vanaf april 1905 2x per week, vanaf 1907 met Zondagsblad, vanaf 1923 als dagblad) en de daarin schrijvende geestelijkheid -zoals J. G. van Kelckhoven (1905-1911)- werd het uniforme katholicisme gepropageerd. Niet alleen tegenover liberalen en protestanten, evenzeer tegen socialisten met hun werkliedenvereniging DES (Door Eendracht Sterk) van 1872 en hun in 1885 opgerichte Hoornse afdeling van de Sociaal Democratische Bond. Mede onder invloed van de landelijke volksverheffende vereniging 't Nut van het Algemeen' werd De Hoornsche Courant van neutraal-liberaal meer links, zodat die de tegenspeler werd van het toenmalige anti-socialistische katholieke geluid. In 1886 kwam de 'R.-K. Kiesvereniging Eensgezindheid' (!) tot stand tegenover 'Burgerplicht' van de hervormde liberale protestanten, al bestaande vanaf 1867. De katholieke arbeiders kregen hun 'R.-K. Hanze' in 1888 en hun 'R.-K. Volksbond' in 1893 (in 1907 gefuseerd) van boven af gepropageerd om ze te behoeden voor het opkomend socialisme. Tussen 1897 en 1911 werd in De Hoornsche Courant (begonnen in 1850), ondanks het tijdelijk protest in 1884 van de anti-socialistische 'Nieuwe Hoornse Courant', namelijk volop ruimte gemaakt voor de inbreng van socialisten en in 1912 stemde een aantal katholieke arbeiders in Hoorn op hun partij. Toen Troelstra in 1918 Hoorn bezocht om zijn ideeën te verkondigen, was er ook belangstelling van 'afvallige' katholieken. Sommige hervormde dominees, zoals ds. Tenthoff, de inspirator van de later zo bekend geworden Hoornse onderwijzer, dominee, hoogleraar en medeoprichter van de PvdA Willem Banning, gingen al eerder vanuit zijn kring met het socialisme mee en in 1917 werd de afdeling Hoorn van de SDAP opgericht. Bij de landelijke verkiezingen van 1909 stemde 10% van de bevolking in de gemeente Hoorn al op de socialistische partij.

Na 1909 begon het aantal inwoners van Hoorn enigszins op te lopen (1909: 11.016, 1940: 12.988) en in die periode werd ook het percentage katholieken alsmatig groter door de vanuit de kerk

gepropageerde gezinsgrootte. In 1920 waren er 45 r.-k. verenigingen, sommige gericht op liturgiebeleving en devoties, andere op maatschappelijke invloed (Leenders blz. 795). Pastoor Smeele (1897-1923) liet het werk buiten het kerkgebouw vooral over aan zijn jonge en actieve kapelaans. Die waren, zegt Leenders, activistisch: ze gingen 'lopen' (= de katholieke gezinnen controlerend bezoeken) om te waarschuwen tegen socialisme en liberalisme. De roomse middenstand gaf reductiepenningen -een soort bitcoins!- uit om hun geestelijk gelijkgezinden te bevoordelen. Die waren trouwens niet geldig op zondag! Roomse jongemannen stelden zich onder leiding van de clerus en organiseerden - strikt in eigen verband- sport, toneel, film, padvinderij enz. enz. De kerkelijke vormgeving kreeg prioriteit in het geestelijk leven: geestelijken werden drijvers, devotiegevoeligen werden een soort zeloten en jonge ouders werden onder druk gezet door celibatairen. Daardoor ontstond er een soort eenkennig standsbewustzijn: Roomsens, dat zijn wij! Het hele leven werd - volgens Leenders- gesacraliseerd. Geestelijken bemoeiden zich met de beroepskeuze, met de aanname van personeel, met de gezinsgrootte, met de 'bedeling', met het onderwijs en met de vrijetijdsbesteding. Alles moest 'in eigen verband'. Gemengde huwelijken werden verfoeid en vormden een groot probleem.

Het mag een wonder heten dat roomsens vanaf het begin meededen aan de vereniging Oud-Hoorn en dat die neutrale vereniging zelfs in haar eerste periode (vanaf 1917) een uitgesproken roomse secretaris kreeg, kapelaan-rector Leo Roozen (1882-1934, kapelaan in Hoorn van 1911 tot 1922, rector St. Jansziekenhuis 1922-1931). Zijn epitheton was: 'De Roomse Stem'.

In 1913 werd aan de Koepoortsweg het nieuwe roomse ziekenhuis geopend op de plek van enkele huizen waarin de burgemeestersfamilie Van de Blocquerie had gewoond. De architect was S. W. Langius uit Hoorn. Daarmee waren er in Hoorn drie 'gasthuizen': het algemene vanaf 1860 aan de Wisselstraat (vroeger aan het Kerkplein -met vanaf 1848 korte tijd een filiaal voor besmettelijke ziekten aan de Binnenluiendijk-), het 'deftige' ('De Villa' -1896-1967- o. l. v. dokter Kaiser) en het roomse St. Jansziekenhuis.

In vergelijking met protestanten hadden katholieken cultureel een andere benadering van bv. vloeken, drinken, feestdagen en bijgeloof. Ze waren meer praktisch dan ideologisch: er werd voor hen gedacht. Gehoorzaamheid werd tot gedweeheid, God werd meer beleefd als 'onze lieve Heer' dan als de bijbelse God van Abraham, Isaak en Jacob. Scrupulositeit ging - wonderlijk genoeg- vaak samen met een zekere uitbundigheid bij het feestvieren en de kermis. Uit compensatie? Deken J. P. Huibers (1928-1936), zelf een fijnzinnig intellectueel, zocht het bij uitzondering meer in verinnerlijking. Zijn opvatting was dat geloof en vroomheid sterker werden bevorderd door zorgzame welwillendheid dan door gestrengheid van geestelijken. Hij werd in 1936 bisschop van Haarlem als opvolger van de meer sociaal-maatschappelijk ingestelde Aengenent (1928-1935) en liet niet na zijn contacten met Hoorn te onderhouden. In de Hoornse parochie heeft menigeen nog een 'bidprentje' - met foto- van hem. Die gewoonte is tweeënehalve eeuw geleden in Nederland ontstaan: een oproep om voor de overledene te bidden met op de voorkant vroeger een vrome, vaak sombere afbeelding, tegenwoordig een foto. Katholieken waren in de eerste helft van de twintigste eeuw meestal devotieel ingesteld: rozenkrans en kerkboek concurreerden met het Latijn van de liturgie, de preek was eerder op vroomheid en heiligenverering gericht dan op bijbelbegrip.

Kadertekst

In 1913 kwam dus aan de Koepoortsweg het R. K. St. Jansgasthuis tot stand, voorlopig in de voor die tijd grote villa van de burgemeestersfamilie De Blocquerie en enkele huizen daarnaast. Vanaf 1931 tot 1971 deed een nieuw gebouw er vervolgens dienst als katholiek ziekenhuis. Dit werd geopend op dezelfde dag als het vernieuwde stadsziekenhuis aan de Wisselstraat dat later fuseerde met 'De Villa'.

Dit was de particuliere kliniek die o.l.v. de heer Karel Kaiser de meer welgestelde zieken verzorgde. Deze laatste twee vormden in 1967 samen het Streekziekenhuis. Aan de Koepoortsweg kwam in 1973 het verpleeghuis Lindendael tot stand nadat het St. Jan uiteindelijk -gefuseerd met het Streekziekenhuis- in 1985 was opgenomen in het Westfries Gasthuis aan de Maelsonstraat. Na de eeuwwisseling werd het ziekenhuisgebouw daar geheel vervangen door het uitgebreide medische complex dat er nu staat. De geestelijke verzorging berustte er jarenlang bij een aantal uitstekende geestelijken zoals ds. L. van Loo, pastor J. Veldt en pastor J. Fijen. Ook de humanistische pastorale kracht, mejuffrouw Annemieke Kuin, hoort daar tegenwoordig bij.

Reeds in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog liep het aantal jongens dat priester en meisjes dat kloosterzuster wilde worden hoog op. Voor veel jongens in West-Friesland - ook in Hoorn- opende zich daarmee een kans om zich studieus te ontwikkelen en een zekere maatschappelijke status te bereiken. En ook voor meisjes de mogelijkheid om te stijgen op de sociale ladder, zich voor een hoger geestelijk doel beschikbaar te stellen en - bij sommigen- aan de zware opgave van een groot gezin te ontkomen. Bovendien ontkwam je zo aan materiële zorgen. Het waren jaren van hoogopgevoerd idealisme (ook binnen de andere zuilen). Kapelaan, missionaris, kloosterling, zieken- of schoolzuster worden sprak tot de verbeelding, ook omdat je daardoor veel voor anderen kon gaan betekenen. Vooral als het om de 'geestelijke staat' ging, waartegen hoog werd opgekeken, sprak men van 'roeping'. Zo iets was een zegen voor het gezin en de parochie. De verzuiling die in de hele maatschappij gaande was, duurde van het begin van de eeuw tot over de jaren zestig. Vrijheid (vooral voor de eigen kring) en gelijkheid (meer invloed van 'de kleine man'), de eerste twee idealen van de Franse Revolutie, zetten zich door, maar van enige broederschap met andersdenkenden was nog maar sporadisch sprake.

De gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Hoorn zijn elders voldoende beschreven. Bijvoorbeeld in het dagboek van mevrouw Kerkmeijer-de Regt en de heer Osinga (2016) en het kwartaalblad van Oud Hoorn. Men zou kunnen zeggen dat het roomse systeem, misschien onbewust, in die jaren enigszins werd ondermijnd doordat er andere zaken aan de orde waren en daardoor de eerste oecumenische contacten ontstonden. In elk geval was er in die periode weinig kans op roomse uitbundigheid. Extra veel gelovigen zochten hun geestelijke toevlucht in het kerkgebouw, dat wel. En zij niet alleen! Onder de koepelkerkgangers wordt tot op de dag van vandaag met volle instemming verteld dat er in 1943 in het kerkgebouw vier Italiaanse gedeserteerde soldaten als onderduikers waren verscholen en dat sommige parochianen ervoor zorgden dat die van eten en drinken (en speelkaarten!) werden voorzien. De vader van een van die 'bovenduikers' was baas van een marmergroeve in Italië en uit dankbaarheid schonk hij na de oorlog (1962) een groots marmeren altaar met ondervloer aan de Grote Noord-kerk, tot groot genoegen van de toenmalige deken P. L. C. van der Meer (1943-1965). In de jaren zestig werd het gebouw - naar de mode van die tijd- binnenin grondig 'opgeknapt' en ontdaan van allerlei in de loop der jaren aangebrachte versieringen, zodat er een meer sober interieur ontstond. Aan het eind van de jaren tachtig kwamen de oorspronkelijke kleuren op advies van Monumentenzorg echter terug en in de jaren negentig zelfs een messing tabernakel-altaar afkomstig van een aan de eredienst onttrokken kerkgebouw. Het altaar van het Italiaanse marmer bleef gehandhaafd.

In de eerste tien jaar na de bevrijding heeft de rooms-katholieke overheid - landelijk en plaatselijk- geprobeerd de roomse identiteit en de verzuiling nieuw leven in te blazen. In 1948 werd de R.-K. Staatspartij omgezet in de KVP. De viering van 'honderd jaar herstelde hiërarchie' in 1953 werd aanleiding tot het Bisschoppelijk Mandement van 1954 waarin nog eens de verantwoordelijkheid voor de verzuilde eigenheid van de katholieken werd benadrukt onder de titel 'De Katholiek in het Openbare Leven van deze tijd'. Als tegenhanger -of: pendant- ervan verscheen in 1955 van

protestantse kant 'Christen zijn in de Nederlandse Samenleving'. Alles liefst in eigen verband, zodat de kerken niet op de tocht zouden komen te staan in de naoorlogse ontwikkelingen. Ten slotte was de antiroomse verdrukking nog niet geheel voorbij: het processieverbod werd pas in 1983 opgeheven. Maar maatschappelijk bleek restauratie van het vooroorlogse patroon onhaalbaar: opkomende welvaart, contacten met andersdenkenden, moderne mode en muziek e.d. zetten zich door. Toen de jaren zestig zich aankondigden en vanaf 1963 de anticonceptiepil beschikbaar kwam, werd de seksualiteitsbeleving onder katholieken grondig gemoderniseerd met steun van de Bossche bisschop Bekkers. En tot ieders verbazing riep Paus Johannes XXIII in 1961 een concilie bijeen 'om de ramen juist open te zetten en de kerk bij de tijd te brengen'. In Hoorn was intussen pastoor-deken P. L. Ch. van der Meer (1943-1965, geboren in 1889, gestorven in 1970) aangetreden die zich voorzichtig bij de lijn van het concilie aansloot. Hij was kort na de oorlog samen met Rector J. N. M. Smulders van het St. Jansziekenhuis actief geweest bij de totstandkoming van de r.-k. middelbare school Werenfridus (1948) en wilde in 1955 al voorzieningen treffen om de –d oor de grote katholieke gezinnen- uitpuilende Koepelkerk te ontlasten.

Hoorn zou in 1957-1958 een tweede parochie krijgen met een modern – op de architectuurstijl van Le Corbusier geïnspireerd- kerkgebouw in Hoorn-Noord: de Engelbewaarderskerk aan de Johannes Poststraat. Na een voorlopige voorziening, 'de noodkerk' (1958-1961, werd de nieuwe kerk – groot maar toch goedkoop- in gebruik genomen in september 1961. De architecten waren Van Oerle en Schrama uit Leiden, de aannemer Tuin uit 't Zand. De organist-dirigent Jos Moeskops had voor die gelegenheid op teksten van de pastoor een oratorium gecomponeerd, 'Het Beloofde Land', dat werd uitgevoerd door een grote groep parochianen en op het door hemzelf ontworpen orgel begeleid. Bouwpastoor E. Hupperetz (1957-1962) was een overijverig man en zijn opzet van een moderne parochie en een veelkleurige liturgie werd ten voorbeeld gesteld aan menig bouwpastoor elders.

In de jaren 1962-1965 werd in Rome het Tweede Vaticaans Concilie gehouden en - als uitwerking daarvan- tussen 1968 en 1970 het Pastoraal Concilie voor Nederland in Noordwijkerhout. De jaren zestig zullen geboekstaafd blijven als een explosie van vernieuwingsdrift, maatschappelijk maar ook kerkelijk. 'De nieuwe Katechismus', de zgn. 'beatmissen' met het jongerenkoor, de discussies over het celibaat en de positie van de vrouw, het Nederlands in de liturgie en het gebruik van de anticonceptiepil: het waren evenzoveel heikele punten als tekenen van een levende kerkgemeenschap. Overal in de parochie werden gespreksgroepen opgericht, waarvan sommige nu nog bestaan. De standpunten verhardden echter en door de systematische benoeming van behoudende bisschoppen ontstond er later een tot na de eeuwwisseling durende polarisatie, terwijl de ontkerkelijking en de secularisering zich -mede daardoor?- drastisch doorzetten. De onderhoudskosten van de kerkelijke gebouwen en het levensonderhoud van de geestelijken leidden er uiteindelijk toe dat geleidelijk niet elke wijk in Hoorn meer over een eigen pastor en een eigen parochievoorziening kon beschikken en bv. het kerkgebouw en de pastorie van Hoorn-Noord werden verkocht en een andere bestemming kregen, respectievelijk uitvaartcentrum en opvanghuis.

Ook in de andere nieuwe wijken van Hoorn moesten na het concilie wegens de toenmalige grote belangstelling voorzieningen voor de katholieken komen.

De Grote Waal was na Hoorn-Noord de eerstvolgende. Er woonden daar veel 'overlopers' die in Amsterdam hun werk hadden. De katholieken onder hen kwamen op zaterdagavond samen in het wijkcentrum voor een eigentijdse kerkdienst met een nadrukkelijk eigen koor. Er was daar tevens een eigen pastoraal centrum ingericht in een gehuurd rijtjeshuis, onder leiding van een eigen pastor. Vooral pastor André Wesche bevorderde bij zijn mensen de modernisering, bv. door de oecumenisering van de scholen te stimuleren waarin deken Van der Meer en de Franciscanen hem waren voorgedaan. Jammergenoeg heeft dit maar weinig blijvend effect gehad, al hebben de

confessionele scholen hun eenkennigheid wel laten varen. Veel politieke en sociale acties zoals de antikernwapendemonstraties van het IKV en de Pax Christi-beweging werden in de jaren zeventig en tachtig sterk gesteund vanuit de kerken, ook de rooms-katholieke. Er kwam een nieuw soort gesecculariseerd idealisme op: minder grote gezinnen, dus vrijere seksualiteitsbeleving, meer sociale verdeling van de welvaart en gevoel voor internationale sociale verantwoordelijkheid (Vredesbeweging, Amnesty, Ontwikkelingswerk enz.). Ook het milieubewustzijn begon te groeien. In de jaren zeventig zetten de pastores zich in om één team te vormen voor heel Hoorn, met voorzieningen en een 'eigen' pastor' in elke wijk, maar ook om door betere samenwerking een sterkere taakverdeling te krijgen en meer erkenning van ieders eigen capaciteiten. Bovendien zetten steeds meer vrijwilligers zich daarbij in.

Intussen werd de Koepelkerk eerst van binnen sterk versoberd, maar later met steun van Monumentenzorg in oude glorie hersteld en o.l.v. deken-pastoor G. Koning (1983-1995) voorzien van een meer klassieke liturgie met een meerstemmig koor o.l.v. de uit de Engelbewaarderskerk overgekomen dirigent-organist Jos Moeskops. Zijn opvolger, Mark Heerink, werd bovendien stadsorganist.

Ook in de grote wijk Risdam kregen de katholieken hun liturgie, maar in een minder monumentale omgeving: een deel van het wijkgebouw stond 's zondagsmorgens onder hun beheer en de grote zaal (met gewone zitstoelen!) was daar dan voor hen gereserveerd. In eerste instantie wilde men er gaan kerken in een samenwerkingsverband met de gereformeerden, maar bij een nadere telling van het aantal protestantse geïnteresseerden bleek dit financieel niet haalbaar. In het Huesmolencomplex bevond zich jarenlang ook het Pastoraal Centrum 'De Opgang' dat lange tijd onder leiding stond van pastor Jan Admiraal en mevrouw Riet Katers.

In de Kersenbogaard kwam er ook een katholieke voorziening tot stand: daar werd de kerkdienst gehouden in een school en kreeg de pastorale zorg van o.a. de uit de wijk Risdam overgekomen pastor Jan Admiraal een eigen deel van het Betsy Perk-gebouw ter beschikking. Maar in de overgangsjaren naar de nieuwe eeuw liep de belangstelling zo terug dat alleen de liturgische voorziening in de Risdam nog gehandhaafd kon blijven en zelfs de Engelbewaarderskerk, die jarenlang onder leiding had gestaan van pastor Gerard Weel en mevrouw Annie Wester- de Vries, zoals al vermeld, een andere bestemming kreeg. De vieringen in de Huesmolen op zondagmorgen - met gezellige koffienazit- zijn voor veel Risdammers en anderen nog steeds en zeer gewaardeerd ontmoetingspunt.

Volgens kardinaal Eijk (NRC 4 april 2015) wijst de recente gang van zaken bij de katholieken op een uitzuiveringsproces zoals dat zich aan het eind van de negentiende eeuw bij de hervormde protestanten heeft voorgedaan. Daardoor noemen bij de overgang naar onze eeuw nog maar ruim twee miljoen van de bijna zeventien miljoen Nederlanders zich protestants (in 2005: bijna 2 miljoen PKN, 220.000 bevindelijk gereformeerd, 20.000 vrijzinnig, 150.000 'protestants'). De 'echte' gelovigen bleven zijns inziens over. Onder de vier miljoen katholieken is volgens hem deze 'uitzuivering' nu nog volop gaande: van 40,5% in 1970 naar 24,3% in 2011. Het positieve ervan lijkt hem dat de overblijvers hun (of: 'het') geloof weer serieus nemen, terwijl de anderen er niet meer echt bij horen. Maar misschien vinden deze laatsten zelf merendeels dat de vroegere 'benauwdheid' gelukkig doorbroken is en alleen zelfstandig geloven nog toekomst heeft. Daardoor komt er wellicht, ook in Hoorn, een heel ander geestelijk patroon tot stand. We zullen zien. Alles heeft zijn tijd onder de zon, zegt de Prediker!

De parochies in Zwaag en Blokker

Omdat de dorpen Zwaag en (Wester-)Blokker pas aan het einde van de in dit boek beschreven eeuw aan de Gemeente Hoorn zijn toegevoegd (1-1-1979), volgt hier slechts een summier overzicht van het kerkelijk leven in deze plaatsen. Er was altijd wel een sterke betrokkenheid van de rondom Hoorn liggende plaatsen op 'de hoofdstad van West-Friesland' (ook Berkhout, Wognum, Zwaagdijk-West en Scharwoude deelden daarin). Maar zowel Zwaag als Blokker hechtten, zeker tot ver na de Tweede Wereldoorlog, aan een zekere onafhankelijkheid, ook op geestelijk gebied, wat zich o. a. uitte in zeer zelfstandige parochies en protestantse gemeenten. Er was zelfs enige tijd sprake van een nieuwe protestantse kerk in de - toen nog Zwaagse- Risdam, waardoor het opgekomen idee van een oecumenisch kerkgebouw met de katholieken enigszins werd gedwarsboomd. Avondlicht - het protestantse 'bejaardencentrum' aan het Keern- werd lange tijd beschouwd als een bolwerk van de hervormde diaconie van Zwaag. De oude St. Maartenskerk van Zwaag uit 1395 (grondig gerestaureerd en boktorvrij gemaakt sinds 1974) en de St. Martinusparochiekerk aldaar (gebouwd door architect Jos Bekkers o.l.v. pastoor Nuijen in 1933) met daarbij later het r.-k. kerkhof en een nieuwe pastorie - vanwaaruit elk jaar het beroemde ziekentriduüm wordt georganiseerd- werden pas kort na het einde van de eeuw (rond 2005) opgenomen in een eigen groter - nog niet volop oecumenisch- kerkelijk verband (met Hoorn). Hetzelfde geldt voor de Hervormde kerk van Westerblokker uit de 16de eeuw en voor de nieuwe katholieke St. Michaëlkerk aan de Plantage 31. Deze oude Waterstaatskerk uit 1868 van architect Molkenboer werd in het begin van de jaren zeventig afgestoten en verviel vanaf 1972 tot tapijthal, maar werd rond 2015 door Stadsherstel gerestaureerd met o.a. een fier torentje en kreeg een nieuwe bestemming als cultureel centrum. In Zwaag bleef de roomse Lourdeskapel van pastoor Masker functioneren, gebouwd in 1882 en onlangs gerestaureerd. Door het teruglopen van de kerkelijke meelevendheid - ook in de dorpen- werd er, vooral na de eeuwwisseling, aangestuurd op grotere verbanden met als centrale protestantse kerk Het Octaaf in Hoorn en met de Zwaagse St. Martinuskerk als hoofdkerk voor de katholieken. De Hoornse Engelbewaarderskerk aan de Joh. Poststraat werd afgestoten en heringericht tot uitvaartcentrum. En na de Hoornse Grote Kerk en de Oosterkerk kwam ook de Noorderkerk onlangs (2016) in de verkoop. De Hoornse Koepelkerk bleef met steun van Monumentenzorg en een zeer actieve 'Stichting' voor de inmiddels regionale parochie behouden. Voorlopig.

De Fathers van Mill Hill en de Franciscanen (O.F.M.)

Zoals er aan het begin van de schuilkerkentijd in Hoorn al spoedig twee groepen rooms-katholieke kloosterlingen actief werden om 'het oude geloof' in de stad te bewaren en levend te houden, Jezüieten (1608-1776) en Franciscanen (1622-1878), zo waren er in de loop van de twintigste eeuw twee centra van katholieke geestelijken actief die niet onder het bewind van de Hoornse parochiepastoor vielen (wel onder hun eigen overheden en de bisschop van Haarlem) en ieder een eigen doelstelling nastreefden: de Fathers van Mill Hill, van Engelse origine, en de Franciscanen die eerder vanuit hun klooster in Nieuwe Niedorp opereerden.

Missiehuis Mill Hill

De Mill Hill'ers waren en zijn missionarissen met vanaf 1866 hun 'hoofdkwartier' op de Mill Hill-heuvel in Londen en vestigden in 1925 in Hoorn hun klein-seminarie, voor aanstaande fathers (priesters) en broeders, speciaal die uit West-Friesland. Zij betrokken na de opening van de Jozefschool aan het Achterom in dat jaar het leeggekomen katholieke schoolgebouw aan de Ramen. Vanaf 1926 stichtten ze echter een nieuw groot gebouw aan de Berkhouterweg 22, het Bonifatius-missiehuis. Hun doel was een interne middelbare schoolopleiding voor hun toekomstige missionarissen die vooral bestemd waren voor de Engelstalige koloniën in Afrika. De vestiging van het gebouw heeft nogal wat voeten in de aarde gehad: de geplande stadsuitbreiding werd erdoor belemmerd en de gemeentelijke schoonheidscommissie had eind 1926 bezwaren tegen de

architectuur ervan volgens het ontwerp van de Hoornse architect S. W. Langius, die samenwerkte met de bekende architecten Van Oerle in Leiden. Wethouder Stumpel (1879-1967) moest eraan te pas komen om de vergunning op 29 maart 1927 rond te krijgen: hij suggereerde gehoord te hebben dat het Missiehuis - een economische bron van inkomsten- zich anders naar de gemeente Wognum zou verplaatsen! Er ontstond na de opening al gauw een wederzijds contact met de parochie Hoorn en met het 'toeleveringsgebied' West-Friesland, vooral toen de Fathers hun kapel en hun liturgie ook openstelden voor Hoornse parochianen. O. I. v. broeder Cyrillus Blankendaal was er op hun terrein ook een werkplaats en een boerderij waar de jeugd van het Keern graag kwam helpen. In de jaren vijftig waren er rond de honderdvijftig missionaris-studenten gehuisvest. Tot 1978 functioneerde hun gebouw als seminarie, daarna (1982) kwam het in gebruik voor het Samenwerkingsorgaan Oostelijk West-Friesland. Een kleine - overgebleven- groep Mill Hill'ers verhuisde in 1983 naar de Villa Horstenburgh in Obdam. De voortzetting van hun missiewerk is nu zo goed als geheel overgenomen door mensen uit de betreffende landen zelf. In 2004 kocht de gemeente Hoorn het Missiehuusgebouw om het twee jaar later door te verkopen aan aannemersfirma De Nijs. Tot 2008 was er in het gebouw een aantal (gemeentelijke) diensten, zoals de GGD, gevestigd. Naar een definitieve bestemming wordt nog steeds gezocht.

Kadertekst

Bij het seminariegebouw van Mill Hill was er in het bosgedeelte van het terrein ook een eigen, uiteraard rooms, kerkhof. Daar werden gestorven leraren en oud-gedienden van de fathers begraven. In Hoorn werd rond 1980 het roomse kerkhof van de Drieboomlaan gesloten op last van de gemeente, omdat het nieuwe kerkhof aan de Berkhouterweg anders niet voldoende 'klanten' zou krijgen. Dat betekende dat de in Hoorn bekende, zeer roomse geestelijke, rector-moderator J. N. M. Smulders, die zich vanaf 1948 verdienstelijk had gemaakt als rector van het St. Jans Ziekenhuis aan de Koepoortsweg en als eerste moderator betrokken was bij de stichting van de Werenfridus-middelbare school (officieel als zodanig benoemd 14-04-1958), op een algemeen kerkhof begraven zou worden als het zover was. Dat nooit! Hij kreeg gedaan dat hij een plaatsje zou krijgen tussen de Mill Hillers, ofschoon hijzelf een 'wereldgeestelijke' was. Aldus geschiedde. Korte tijd later werd het kerkhof geruimd: de fathers kregen een herbegraving in Oosterbeek. Wat te doen met Smulders? Men kan hem terugvinden op het kerkhof van huize 'Vrijland', het Mill Hill-rusthuis in Oosterbeek. Smulders tussen de fathers! Daarmee was ook de onderlinge 'verzuiling' tussen de roomse geestelijken doorbroken! Het Drieboomlaankerkhof werd korte tijd erna heropend. Max Verbeek -oud-leerling- schrijft over hem: Zijn roeping was ons te wapenen voor een even onvermijdelijke als gevaarlijke ontmoeting en discussie met andersdenkenden die ons na het eindexamen wachtten. Hij leerde ons pasklare argumenten waarmee we konden bewijzen dat ons geloof het enige ware was!

De Franciscanen (O.F.M.)

De paters en broeders van de Franciscanen (ook 'minderbroeders' genaamd) waren dus vanaf 1878, toen hun kerk aan het Achterom - ook later nog vaak 'De Drie Tulpen' genoemd- werd afgebroken, niet meer aanwezig in de zielzorg van de parochie Hoorn. Wel in die van Noordhollands Noorderkwartier, want vanuit hun rectoraatsklooster in Nieuwe Niedorp waren ze vanaf 1907 als 'hulpkrachten' beschikbaar voor de parochies die een beroep op ze deden bij bv. het 40-urengedeb, bij missieweken, vastenmeditaties, retraites en triduüms. Ook stichtten ze in 1927 de afdeling Noord-Holland van de 'Derde Orde' om 'leken' (= niet-geestelijken) op te nemen in de Franciscaanse spiritualiteit. In de hongerwinter van 1944-1945 vonden 1200 mensen tijdelijk onderdak in de kloostergebouwen. De 'Minderboeders' waren dus niet gericht op buitenlandse missiegebieden en ook niet op het contemplatieve kloosterleven zoals de Egmondse Benedictijnen: ze zetten zich - vooral na het Tweede Vaticaans Concilie 1962-1965- meestal vanuit Hoorn in voor meer modern

godsdiensonderwijs op de katholieke scholen, voor volwassenencatechese, voor oecumene -veel jaren o.l.v. dr. Armand Fiolet O. F. M.- en later voor het doorzetten van de ideeën van het concilie. Vanaf 1957 woonden ze met een kleine groep in een van de sterflats van de Grote Waal -het klooster in Nieuwe Niedorp werd toevertrouwd aan zusters Clarissen-, maar vanaf 1959-1960 hadden ze de beschikking over een royaal nieuw gebouw aan de Wilhelminalaan, 'Dijk en Duin', waar ze zowel hun kloosterleven als veel van hun activiteiten onderbrachten. De zgn. Regionale Gemeenschap bestond uit ongeveer 25 paters en broeders. Van het begin af aan waren ze zeer oecumenisch ingesteld. Menig 'gemengd huwelijk' werd voltrokken in hun kapel. In 1968 werd het klooster aan de Wilhelminalaan als 'Dijk en Duin' verkocht aan het Katholiek Sociaal Cultureel Centrum, later de Dick Laan-stichting, ten behoeve van het Vormingswerk. De leiding ervan berustte jarenlang bij twee niet-geestelijken Tom Mooijman en Jan Louter. Vanaf 1979 organiseerde men er bv. de Tweejarige Cursus om niet-geestelijken als vrijwilligers op te leiden tot pastoraal assistent: de Pastorale School West-Friesland. In de Grote Waal (Astronautenweg) vestigde zich al in 1972 een aantal Franciscanessen van Aerdenhout die voornamelijk werkten in de verpleging en in de sociale zorg. Zij vormden een gemeenschap waar ook drie franciscaanse broeders, twee kapucijnen en een niet-geestelijke behoorden. Aan het eind van de vorige eeuw (1988) -toen de laatste minderbroeders (op broeder Dirk Bakker na!) uit Hoorn vertrokken om meer in parochies te worden ingezet- werd door een groep niet-geestelijken, vrouwen en mannen, de geest van Franciscus doorgezet in de zgn. Franciscaanse Werkgroep, officieel geheten: Franciscaanse Beweging Custodie Noord-Holland Noord. Die organiseert behalve veel activiteiten om de Franciscaanse geest te bevorderen ook vanaf 1995 elk jaar in de weken voor Pasen de Sobere Maaltijden, samen met oecumenisch ingestelde geestverwanten met een andere achtergrond. Het Dijk- en Duingebouw werd in 1998 definitief verkocht aan de Dick Laan-stichting - de Franciscaanse gemeenschap werd opgeheven- en in gebruik genomen door o. a. de Christelijk Gereformeerden en allerlei sociale instellingen. De kapel werd ook geschikt gemaakt voor wat grotere gespreksgroepen en op het terrein verrees het Hospice Dignitas, waar terminaal zieken een warm toevluchtsoord vinden.

B. De andere christelijke kerkgenootschappen

de Algemene Doopsgezinde Sociëteit

Menig doopsgezinde geneert zich voor de historische oorsprong van zijn/haar kerkgenootschap. Maar op geestelijk gebied komt uit het kwade soms het goede voort! De Anabaptisten of Wederdopers hadden hun revolutionaire ideeën en gedragingen in 1535 ook in Hoorn vertoond. Velius vertelt dat er vijf werden gevangengenomen maar dat de Hoornse overheid tamelijk rustig reageerde totdat het Hof van Holland schout Anthonis Sonck beval 'recht of justitie te doen, met alle gestrengheid en zonder uitstel'. Hij liet de vijf op het Baatland onthoofden en hun vrouwen werden verdrinken met stenen aan de hals door ze van het Hoofd in zee te gooien. Het waren de enigen die omwille van het geloof in Hoorn werden gedood. En toen hun beweging was bestraft met de ophanging van hun leiders in kooien aan de kerktoren van Münster, had Menno Simonsz - die in 1543 al Hoorn had bezocht- zijn doperse volgelingen ('Mennisten') reeds in een heel andere richting geleid: ingekeerd en menslievend, als 'wedergeborenen'. Enige afstand ten opzichte van de wereldlijke overheid bleef - wederzijds- nog jaren na woekeren. Ze waren afkerig van de kinderdoop die het belijden van het geloof niet van de verinnerlijkte mens liet komen maar van de onpersoonlijke algemene genade of van de betrokken kerkorganisatie. Toch bleken mede door die zelfverantwoordelijke mentaliteit velen van hen juist geschikt om een plaats te vinden in de Vroedschap, de Armeenzorg en de Medische Verzorging, (zoals in Hoorn de respectabele, oorspronkelijk doopsgezinde Velius), maar ze kenden vanuit hun geloof dus ook een zekere terughoudendheid als het om staatsfuncties ging. Velius' beroemde Chronijck werd -een

voorspellend teken?- misschien om die reden in 1740 heruitgegeven en aangevuld door de remonstrantse dominee Sebastiaan Centen! Do-Re, toen al!

Nogal wat dopersen kwamen oorspronkelijk - vanaf 1620- niet van Hoorn: er waren, naast allerlei leden van andere komaf, een groep van afkomst Friezen (ongeveer 300), een groep Waterlanders (118) en een groep(je) Vlamingen. Hoorn was voor hen een veilig toevluchtsoord. Hun eerste kerkje stond aan het Gerritsland en het volgende aan de Peperstraat (gedomineerd door de 'Friezen'), het derde achter de Lutherse kerk aan de Ramen en het vierde in de Nieuwsteeg (gedomineerd door de 'Waterlanders'). Dat was ook het gevolg van afscheidingen en het verschil tussen die verschillende groepen, die pas in 1747 tot een redelijke samenwerking kwamen. Aan het einde van de achttiende eeuw was er in hun kring een opleving door de invloed van de voormalige koopman-diaken ds. Cornelis Ris van de Vaderlandsche Maatschappij, die in samenwerking met 't Nut van Het Algemeen' in 1777 een 'armenschool voor allen' oprichtte in de geest van de Verlichting, maar zelf theologisch orthodox bleef. Er heerste in zijn gemeenschap toen een oecumenische gezindheid. In 1840 waren er 187 doopsgezinden in Hoorn, 2,3% van de bevolking.

In 1865 kwam hun nieuwe kerkgebouw, 'De Vermaning', tot stand: op de hoek van de Ramen en de Turfhaven. Een kleine 3% van de Hoornse bevolking was in 1910 doopsgezind. Ze waren in het algemeen niet onbemiddeld. Vanaf 1949 was Wouter Broer hun door zijn nogal eigenzinnig optreden omstreden dominee. Er waren toen in Hoorn nog 175 lidmaten (tegenover 80 in Enkhuizen, voor wie Broer ook was aangesteld). Hun opvattingen waren sterk vrijzinnig en gericht op persoonlijke geloofsbeleving met veel belangstelling voor wetenschap, historie en algemene ontwikkeling. Broer zwaaide er de scepter tot 1966, maar ontwikkelde zich steeds meer in orthodoxe richting: zijn voorkeur-theologen waren Kohlbrügge en Barth. Zijn preken werden (al vanaf 1937) gepubliceerd in zijn eigen veelgelezen maandblad 'De Wegwijzer'. Jarenlang verzorgde hij bovendien kerkdiensten en bijbellezingen voor de radio van de NCRV. Zijn rechtzinnigheid leidde in 1951 tot het afhaken van 45 leden die in meerderheid lid werden van de meer vrijzinnige Doopsgezinde Gemeente van De Beemster. Om voldoende inkomen te behouden werd Broer parttime geestelijk verzorger in de Rijkswerkinrichting op het Oostereiland, 'De Krententuin'. Hij ging met emeritaat in 1966 en stierf twee jaar later. In 1976 kwamen de meesten die naar de Beemster waren uitgeweken, terug in de DORE-gemeente van Hoorn. Vanaf 1969 gingen de Hoornse Doopsgezinden namelijk samen met de Remonstranten verder als DORE-gemeente in het Foreestenhuis. Hun kerkgebouw aan de Ramen 31 werd eerst (1971) een kleine vleesverwerkende fabriek en is nu Action-winkel. Ook in het Foreestenhuis organiseerden en organiseren ze vaak, behalve vrijzinnige kerkdiensten, bezinningsavonden over allerlei wetenschappelijke en culturele onderwerpen in de geest van 't Nut.

De Remonstrantse Broederschap

Op 6 april 1815 verkocht de Remonstrantse Gemeente in Hoorn haar vervallen kerkgebouw, de voormalige mouterij 'In de Roohand', achter de Turfhaven 34 (aan de oostzijde van de Ramen, waar nu de tuin van Ramen 32/32a is) via een veiling. Vanaf de Turfhaven had men deze (schuil)kerk na de Calvinistische Reformatie tot 1631 kunnen bereiken via een zgn. 'glop' (niet het huidige Arminiaanse Glop) en vanaf de Ramen was er ook een smalle doorgang naar de kerk geweest. O. a. de landelijk bekende, eigengereide ds. Wiggerts was er in de beginjaren van de Gouden Eeuw -na de roemruchte ds. Sapma- dominee geweest. Van binnen had de kerk aan drie kanten een galerij zoals dat gebruikelijk was bij de remonstrantse kerkbouw. Het was dus wel wennen toen men later ging kerken in het oude Foreestenhuis aan het Grote Oost. Dat kwam vrij doordat de afgescheiden Lutheranen 'van het Oude Licht', die het gebouw in 1802 - na de dood van Agatha van Foreest-gekocht hadden en als kerk (met kabinetorgel en pastorie) ingericht, er weg gingen omdat ze zich hadden verzoend met hun vroegere Lutherse geloofsgenoten in hun uit 1769 daterende kerk aan de

Ramen. Het Foreestenhuis stamt uit de zestiende eeuw en bestond in eerste instantie uit drie panden, waarvan er volgens Velius één in zijn tijd vergroot was. In de Gouden Eeuw huisde er het voornamelijk echtbaar Jacob van Foreest en Maria Sweers, daarna maakte Nanning van Foreest er één groot pand van (1724). Tot 1935 woonde er de remonstrantse dominee, daarna werd het gedeeltelijk verhuurd als kantoor. In 1960 werd het kerkgedeelte gerenoveerd en aangepast: o.a. door de banken te vervangen door verplaatsbare stoelen. Op 21 mei 1815 - de Broederschap was erkend in 1795 - was ds. Didericus Cockuijt voorganger in de eerste remonstrantse kerkdienst aan het Grote Oost. De oude kerk aan de Ramen werd afgebroken.

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw (1618) hadden de remonstranten (anderhalf procent van de Hoornse bevolking) zoals zovele door Maurits ongewenst verklaarde geloofsgroepen zich in hun verborgen kerkgebouw moeten schuilhouden. In Hoorn waren ze dus in de geest van Arminius (1560-1609) begonnen in het (brouwerij)huis 'Roohand' aan de Ramen en in 1630 wijdde de uit de Hoornse Grote Kerk en de Dordtse Synode (1618) verdreven ds. Dominicus Sapma deze schuilkerk in (niet ver van de 'Tempel der Contraremonstranten' aan de Ramen!). In Hoorn hoorden zij niet -zoals elders, bv. in Amsterdam- bij de welgestelden, op enkele families na. De meesten verdienden hun brood in de visserij. Hun aantal is langzamerhand achteruitgegaan: in de achttiende eeuw ging ook het aantal dominees van drie naar één. Eén van hen is bekend gebleven als herziener en aanvuller (met aantekeningen) van Velius' Chronyk in 1745 (de vierde druk): Sebastiaan Centen. In 1840 waren er in Hoorn 133 remonstranten (1,6% van de bevolking).

In de loop van de zeventiende eeuw, vanaf 1648 vormden zich vanuit remonstrantse kring de zgn. Collegianten-colleges, ook in Hoorn. Claes Stapel, bekend gebleven door zijn Hoornse 'Hofje', was een van hun liedboekdichters. Hun ging het vooral om de beleving van het geloof, niet om de 'ware' leer. Ook toen al waren er goede contacten met de doopsgezinden. Aan het eind van de achttiende eeuw, tegen de revolutietijd, kwijnden ze weg omdat de meesten in de geest van De Verlichting en 't Nut hun kerklidmaatschap opgaven. In 1910 was nog maar ruim één procent van de Hoornse bevolking remonstrants. Was hun kring elders tamelijk deftig, in Hoorn bestond die hoofdzakelijk uit niet-welgestelde vissers en arme schippersknechten (Leenders blz. 417). Op den duur sloegen de verarming, de vrijzinnigheid en de kerkverlating toe. Ook in heel Nederland daalde het aantal remonstranten: in 1977 waren er totaal nog maar 19.000 leden. De kerkdiensten in Hoorn waren gewoonlijk 's zondags om 14.00 uur, alleen op grote kerkelijke dagen om 9.30 uur.

Van 1909 tot 1932 stond de gemeente onder leiding van de roemruchte ds. Alle Klaver die landelijk bekend werd door zijn radiopreken. Hij beperkte zich niet tot zijn domineeschap: jarenlang propageerde hij de Rein Leven-beweging die opkwam voor een vrijmoediger seksualiteitsbeleving en vele jaren (1912-1929) was hij actief in de Vrijmetselarij van Hoorn. Hij was een groot voorstander van crematie, wat in die jaren nog een omstreden zaak was, en werd zelf, toen hij in 1932 aan TBC in het sanatorium te Doorn was overleden, op Westerveld gecremeerd. Pas na 1950 is crematie een normale mogelijkheid geworden in Nederland, daarvóór hadden velen principiële bezwaren. In 2000 was het percentage crematies tegenover begrafenissen opgelopen naar 48,9% en in 2014 tot 61,5%.

De remonstranten kennen geen bindende belijdenisgeschriften, geen strikte leefregels en geen dogma's: ze zijn theologisch vrijzinnig en zien geen tegenstelling tussen geloof en wetenschappelijke verdieping. Vrijheid en verdraagzaamheid staan hoog in hun vaandel: niemand kan een ander voorschrijven hoe een ander moet denken over God Ze erkennen 'de vrije wil', dat wil zeggen de invloed van de mens zelf op zijn levenslot. Klaver zag de figuur van Christus bv. zelfs als een psychische projectie. Wel gingen de remonstranten in 1950 akkoord met een nieuwe, niet benauwende, kerkorde. In 1969 voegden zich de doopsgezinden bij hen in het oude Foreestenhuis uit 1724 om samen de Do-Re-gemeente te vormen die zich vooral toelgt op persoonlijke en

wetenschappelijk verantwoorde geloofsbeleving. Voor beide groepen is de kinderdoop 'een gering gebeuren' en het wordt aan ieder gemeentelid overgelaten om de volwassendoop op basis van persoonlijke belijdenis - vanouds een kroonjuweel van de dopersen- al of niet van grote waarde te vinden voor de dopeling en de gemeente. Vrouwen worden volwaardig tot het ambt toegelaten. Al sinds 1986 erkent de DoRe-gemeente het zgn. homohuwelijk. Dat was toen wereldnieuws: zelfs de Nederlandse wet was toen zover nog niet. Het Foreestenhuis werd en wordt multifunctioneel gebruikt: huwelijken kunnen er ook burgerlijk worden gesloten en gevierd en er vinden veel muziekkuitvoeringen en bezinningsbijeenkomsten plaats.

De Evangelisch-Lutherse Gemeente

Niet ieder die met de grondbeginselen en de grondige hervormingsideeën van Luther instemde, was het eens met de kerkhervorming van Calvijn, voor Nederland vastgesteld op de Synode van Dordt (1618-1619) op basis van de Drie Formulieren van Enigheid: de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Artikelen tegen de Remonstranten. In Hoorn werd het Contra-remonstrantse Calvinisme door Maurits doorgedreven met als gevolg dat de andersoortige protestanten, zoals de lutheranen, zich evenals de roomsen moesten terugtrekken in een schuilkerk en recognitiegelden moesten betalen, dat wil zeggen betalingen aan de burgerlijke overheid voor activiteiten in eigen kring. Dit laatste was overigens geen probleem: Hoornse lutheranen zaten door hun contacten met welvarende Amsterdammers meestal goed bij kas. In 1628 begonnen ze hun bijeenkomsten eerst in een bakkerij aan de Hanekamsteeg (hoek Gr. Oost) -de vrouw van de bakker was luthers!- o.l.v. de uit Duitsland gekomen ds. Johannes Vijand. Al spoedig, in 1632, scheidde zich een groepje af dat o.l.v. ds. Jonas Olaus ging kerken in een kerkgebouwtje aan de -de naam is wat overdreven!- Tempelsteeg. Rond 1650, toen Hoorn ongeveer 16.000 inwoners kreeg, groeide ook het aantal lutheranen sterk o. a. door de komst van immigranten uit Noorwegen. In 1768-1769, toen er een nieuwe Lutherse Kerk tot stand kwam aan de Ramen 4 met daarin vanaf 1773 een prachtig Müller-orgel, had de lutherse gemeente beslist een gevestigde positie in Hoorn.. De Nationale Vergadering van 1795 verleende ook de lutheranen definitief vrijheid van godsdienst. Tussen 1801 en 1815 was er opnieuw een scheiding: de meer vrijzinnige groep die zich 'hersteld luthers van het oude licht' noemde, kocht in 1802 het Foreestenhuis op (uit de nalatenschap van Agatha van Foreest) om er een eigen kerk met pastorie in te vestigen, terwijl de 'evangelisch luthers van het nieuwe licht' met hun omstreden en rationalistisch ingestelde dominee aan de Ramen tot 1815 wachtten op hun terugkeer. In de verdere negentiende eeuw telde de lutherse gemeenschap weer volledig mee onder de Hoornse bevolking. Meer dan veertig jaar (1860-1902) was de gerespecteerde ds. J. H. Schwill er voorganger. In 1910 was nog ongeveer 3,5% van de Hoornse bevolking betrokken bij de lutherse kerk. In 1920 verenigden ze zich met de luthers van Medemblik onder een nogal orthodoxe (hervormde!) predikant. In 1923 werd het Hoornse kerkgebouw enigszins 'ingekort'. Dat ze niet eenkennig waren, blijkt wel uit de aanstelling van opnieuw een hervormde dominee, ds. J. van Bommel, in 1925. Hij leidde de gemeente tot 1945. Na de Tweede Wereldoorlog gingen de Hoornse lutheranen voorop in de oecumenische bewustwording. In 1958 kwam er een 'consensus' met de andere protestanten en de lutherse liturgie werd verrijkt met elementen uit de oosters-orthodoxe en katholieke traditie, overigens zonder opspek. Het kerkgebouw werd gerestaureerd in de jaren 1963-1964 en 1971-1972, maar daarvoor moest de pastorie worden verkocht. In 1968 kwam er een samenwerking op gang met die van Enkhuizen en waren er twee dominees: ds. Estié en ds. Hoff. De eerste ging in Hoorn verder van 1971 tot 1986 en daarna nog van 1989 tot 1992. In 1976 en in 1994-1997 is de kerk aan de Ramen 4 m. m. v. Monumentenzorg opnieuw gerestaureerd. Maar ook in de lutherse gemeente is het kerkelijk meeleven de laatste jaren sterk achteruitgegaan; in 2004 waren er nog maar zestig gemeenteleden actief betrokken. Vandaar de deelname aan het samenwerkingsverband van de Protestantse Gemeente Hoorn-Zwaag-Blokker. Met echter de nodige

restricties en een zekere onafhankelijkheid. De contacten met andersdenkenden, ook met de katholieken, zijn al langere tijd uitstekend: toen de roomse Koepelkerk van het Grote Noord tussen 1991 en 1993 in de meer oorspronkelijke staat werd teruggebracht met steun van Monumentenzorg en de Stichting Koepelkerk, waren de katholieken van harte welkom in de nabij gelegen lutherse Ramenkerk om daar hun vieringen te houden.

C. De oecumenische, interkerkelijke instanties

De Raad van Kerken Hoorn – Zwaag – Blokker

Op 14 april 1961 werd er in Hoorn door vijf protestantse kerkgenootschappen (waaronder de 'gewone' gereformeerden, de evangelisch-luthersen en de doopsgezinden-remonstranten) een 'Oecumenische Raad' opgericht. Vanaf 1965 gingen ook de rooms-katholieken eraan meedoen. Tussen 1976 en 1982 voegden de Hervormde Gemeente Zwaag-Risdam en de katholieke St. Martinusparochie van Zwaag zich daarbij. Eind 2000 sloten ook het Leger des Heils Westfriesland, de Evangelische Broedergemeente en de Nederlands Gereformeerde Kerk zich aan, zodat er -ook nu officieel tien leden zijn. De interkerkelijke toenadering die hier achter stak, kan worden verklaard uit minstens drie factoren: a. de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948 te Amsterdam, b. de samenwerkingservaringen van het Verzet tegen de bezetter en de kennismaking met Duitse christenen door de tewerkgestelden uit Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, en c. de algemene maatschappelijke omslag en ontzuiling in Nederland in de jaren zestig: het doorbreken van de 'verzuiling'. Al kort na 1950 was er in Hoorn een poging gedaan tot onderling contact tussen predikanten en kerkenraadsleden van de meeste protestantse gemeentes: Grote en Noorderkerk, Eikstraatkapel, (Hersteld) Evangelisch-Luthersen, Doopsgezinden en Remonstranten. De Synodaal Gereformeerden waren eerst terughoudend: ze wilden voorlopig alleen 'waarnemend' zijn. De gangmaker was de lutherse dominee J. M. Lindijer. Vanuit deze Raad werd er in 1958 in Zwaag een Westfriesse Kerkendag gehouden en in 1959 een eerste oecumenische dienst in de Noorderkerk. Vanaf 1961 volgden er oecumenische kerkdiensten, jeugddiensten, protestantse lijdensmeditaties in de vastentijd en paasmorgenvieringen (deze laatste vanaf 1989). In 1964 traden de gereformeerden, vertegenwoordigd door hulppredikant W. J. Musch, echt toe en in 1965 de r.-k. parochies met pater D. Schrage O. F. M.. Dit hing samen met de eerst nogal terughoudende houding van de Ger. Synode en de r.-k. Bisschoppen. Pas in 1968 werd hun toetreding officieel. De voornaamste activiteiten waren: de volkskerstzang (al begonnen in 1961 in de Noorderkerk), de wederzijdse kerstgroeten, de week voor de eenheid en de vakantiediensten in de Noorderkerk (vanaf 1964). In 1981 bood de Raad hulp aan de Vietnamese Bootvluchtelingen en in datzelfde jaar kwamen er gesprekken op gang met de in Hoorn aantredende moslims.

In 1972 kwam er een nieuw statuut - tot dan toe gold een soort reglement- en werd de officiële naam; 'Raad van Kerken Hoorn'. Men bezon zich in die jaren op eventuele oecumenische avondmaaldiensten, maar dat bleek een voorlopig onhaalbaar ideaal. Wel kwam het soms tot agapè-vieringen. Rond 1990 bevorderde de Raad het contact van Hoorn met de Tsjechische gemeente Pribram, waarvoor vooral pastor J. Admiraal zich inzette. Twee belangrijke initiatieven werden doorgezet: godsdienstonderwijs op de openbare scholen (vanaf 1966, in 1977 overgenomen door de Stichting Interkerkelijk Overleg Schoolzaken IKOS) en protestantse kerkdiensten (al vanaf 1967) in St. Jan (Koepoortsweg). Later werden de kerkdiensten in Lindendaal, het St. Jan, Betsy Perk, het Streekziekenhuis en het Westfries Gasthuis volop oecumenisch. Vanuit de RvK ontstond ook het PEP-overleg (Predikanten en Pastores), gestimuleerd door de ziekenhuispastores.

Al spoedig trad ook de EBG (Evangelische Broedergemeente) toe en uiteindelijk ook de Nederlands Gereformeerde Gemeente. Vanaf 1970 werd er meer aandacht besteed aan niet-binnenkerkelijke, maatschappelijke zaken zoals Amnesty, Vredesweek (IKV), 4 mei-kerkdienst (vanaf 1990), Diaconale Werkgroep, werkgroep 'Nieuwe Levensstijl' en Conciliair Proces (1989-1994). En elk jaar is de Open Lucht-viering op de Roode Steen een groot succes.

De Stichting Hulpverlening van de West-Friese Kerken (HWK)

Terwijl de Hoornse Raad van Kerken zijn oorsprong vond in een initiatief van protestantse kant, was de opkomst van de oecumenische Stichting Hulpverlening van de West-Friese Kerken, gevestigd in Hoorn, te danken aan de persoonlijke inzet van een katholieke politieman, Joost Kortlever. Hij had in zijn praktijk ervaren dat er in Hoorn en omgeving vaak geen adequate hulpverlening was voor mensen in acute crisissituaties. Politie en Maatschappelijk werk waren immers meer instanties die de wettelijke procedures moesten volgen en daardoor soms niet meteen de nodige begeleiding konden geven in acute situaties. Hijzelf stelde zich zelfs midden in de nacht beschikbaar om bij in paniek verkerende mensen het heft in handen te nemen. Vooral sinds de overloop in de jaren 70 was daar behoefte aan. Langzamerhand werd hij bekend als een particuliere veldwerker, waardoor zijn politiewerk enigszins in de knel kwam. De hoofdverantwoordelijken van de r.-k. parochie Hoorn, die nogal eens gebruik maakten van zijn diensten, wisten in 1992 de besturen van Caritas (PCI) en Diaconie ertoe te brengen zijn werkzaamheden een meer professionele basis te geven en tevens een interkerkelijk karakter: de Stichting Hulpverlening van de West-Friese Kerken (HWK) op het adres De Huesmolen 98/A. Enkele West-Friese gemeenten waren bereid tot enige subsidie. Drie in deeltijd beschikbare, professioneel gevormde maatschappelijk werkenden gingen het kantoor bemensen en probeerden door dag en nacht telefonisch (0229-271684) bereikbaar te zijn voor zo spoedig mogelijke, praktische hulpverlening op een veilig adres, veel hulpbehoevenden op te vangen en zo nodig langer te begeleiden. Zonder wachtlijsten. Ook na de eeuwwisseling werd hun hulpverlening met grote inzet voortgezet, meestal in goede samenwerking met het Maatschappelijk Werk Oostelijk West-Friesland. In de begeleidingsgesprekken gaat het vaak ook over geloof en zingeving.

D. De andere religies

De Joodse Synagoge

Hoorn stond nooit bekend als een stad waarin de joodse gemeenschap een belangrijke rol speelde zoals in Amsterdam. Haar aantal was daar ook niet naar: in 1858: 388 (van wie 159 onbemiddeld), in 1880: 438. Het waren hoofzakelijk Sefardische joden, afkomstig uit Spanje en Portugal, die door handelscontacten via Duitsland (Hamburg) hier waren beland en van wie de eersten in elk geval al in 1622 in Hoorn aanwezig waren, waarschijnlijk woonachtig aan en rond 't Jeudje, en deelnemend aan de VOC-activiteiten. In 1670 telde men in Hoorn 20 joodse gezinnen. Een eeuw daarna zochten vooral arme Askenasische joden uit Oost-Europa (Duitsland en Polen) hier hun toevlucht. In 1778 werd bij de Westerpoort, aan 't Weeltje, de joodse begraafplaats geopend (1778-1970) en in 1815 het joodse schooltje. Toen in 1880 de joodse Portugese Synagoge 'Newe Sjaloom' aan de Italiaanse Zeedijk (huisnr. 122) honderd jaar bestond, telde men onder de Hoornse bevolking nog 438 joden. Dat aantal liep daarna ernstig terug want in 1901 telde men er 169. Dat kwam voornamelijk doordat de handel en de scheepvaart (waarin zij vanouds hun brood verdienden) in die jaren terugliep en er in Amsterdam voor hen een beter inkomen viel te verdienen. Het aantal joden in Nederland was in

1899 104.000: 2% van de bevolking. Hun eerste Hoornse 'synagoge' stond aan de Kleine Melknapsteeg en er hoorde ook een eigen schooltje bij. Dat werd overigens in 1857 opgeheven, mede door het open aannamebeleid van de openbare school. Vanaf 1780 beschikte de joodse gemeenschap over haar synagoge aan de Italiaanse Zeedijk, die in 1874 gerenoveerd werd. Over het algemeen was men in Hoorn niet anti-joods: de Hoornse Courant stond voor ze open. Bij de viering van het honderdjarig jubileum van 1880 waren er allerlei autoriteiten - ook dominees- van de verschillende stromingen in de Hoornse samenleving aanwezig, maar niet van katholieke zijde. Men heeft zich daar later aan die kant voor geschaamd en verklaarde de afwezigheid uit twee factoren: de sfeer van concurrentie omdat de op dominantie en nering beluste roomsen van toen ook sterk betrokken waren bij de handel -joodse handelaren mochten zich niet inlaten met de detailhandel-, én de geestelijke afstand door de volgens de r.-k. clerus vrijzinnige joodse opvatting over de figuur van Jezus. Overigens hielden ook de opkomende gereformeerden zich afzijdig.

In 1938 telde Hoorn nog maar 57 joden, in 1940: 40, in 1941: 35. Nadat in januari 1941 de zgn. Verordening 6 (registratie van alle plaatselijke joden) door de bezetters was uitgevaardigd, werden ze op 20 april 1942 gedwongen naar Amsterdam te verhuizen, waar burgemeester Voûte ze als schorriemorrie nauwelijks wilde huisvesten. Sommigen waren trouwens in 'Mokum', waar de eerste synagoge al in 1670 geopend was, geboren en hadden hun geluk gezocht in Hoorn. Er waren ook enkele vluchtelingen bij, geboren in Wenen of Berlijn. Terwijl er van de 140.000 Nederlandse joden 120.000 omkwamen in de Tweede Wereldoorlog en er daarna nog maar 4800 naar ons land terugkeerden, verdween hun bevolkingsgroep bijna geheel uit Hoorn. In 1948 werd de Hoornse synagoge als zodanig opgeheven - het gebouw werd afgebroken in 1953- en de 43 teruggekeerden vervoegden zich bij de 52 overlevenden van Enkhuizen (aan de Zuiderhavendijk, nu Baptistenkerk) en later in Alkmaar. Aan de voorgevel van het gebouw dat op de plaats kwam van de Hoornse synagoge werd door de gemeente een gedenksteen aangebracht met een afbeelding en in het Hebreeuws en het Nederlands de bijbeltekst: Deze steen weent van uit de Muur (Habakuk 2,11). Van de meeste Hoornse joodse families zijn de namen bekend gebleven. Bijvoorbeeld die van tandarts Andrea en die van de gymleraar van de (r.-k.!) St. Jozefschool: De Haas. En ook hun adressen, zodat er onlangs Stolpersteine konden worden aangebracht in het trottoir van hun huizen. De joodse begraafplaats, nog in gebruik tot 1952, werd tussen 1968 en 1970 geruimd: de 614 graven werden overgebracht naar een apart gedeelte van het Algemeen Begraafplaats aan de Berkhouterweg, waar nu nog 228 staande grafstenen - meest Asjkenasisch - en enkele Sefardische zerken, omringd door haagbeuken, de gedachtenis in ere houden van de joodse Horinezen. Op 25 november 2015 werd op de hoek van de Hoornse Westersingel en De Weel een klein monument geplaatst op de plek waar ooit de joodse begraafplaats was.

De Islamitische Gemeenschap

De omslag in de Nederlandse samenleving kort na de Tweede Wereldoorlog moge dan voor de er geboren bewoners al een diep ingrijpende schokervaring zijn geweest, voor de bijgekomen 'gastarbeiders' (zoals die toen werden genoemd) was de ermee samenvallende landverhuizing uiteraard een nog veel zwaardere omwenteling in hun leven. Het waren de inkomende Italianen, Spanjaarden, Portugezen en - toen al- Polen die wat dit betreft het spits afbeten. Ze woonden en werkten hier, ook in Hoorn, vaak tijdelijk en onderhielden daarmee hun gezin elders. Sommigen lieten uiteindelijk hun naaste familieleden overkomen en integreerden. De meesten van hen voelden zich, als ze godsdienstig waren, in eerste instantie enigszins thuis bij de katholieke kerk, maar dat veranderde toen deze haar traditionele Latijnse vorm tot op zekere hoogte losliet.

Veel groter was daarna de geestelijke afstand tussen de nieuwkomers met een boeddhistische inslag (Vietnamezen) of met islamitische achtergrond (voornamelijk Turken en Marokkanen) en de al of niet kerkelijke bevolking van Hoorn. Taal, cultuur, levensstandaard en levensbeschouwing lagen mijlenver uiteen. Een opgave aan twee kanten.

De eerste moskee - met moderne inslag- verrees in 1955 in Den Haag: de Mobarak-moskee. Die stond nogal onder invloed van de Ahmadi-beweging en wordt door rechtzinnige moslims als afvallig beschouwd omdat die naar een eigensoortig kalifaat verlangt, een niet-orthodoxe Koranvertaling uitgaf (en aan koningin Beatrix presenteerde) en een niet-juiste opvatting over Jezus propageert. Enige tijd later groeide het aantal moslims in Nederland sterk: van 300 in 1946 naar 50.000 in 1970 en vervolgens naar 800.000 in 2000 en naar ruim een miljoen in 2015. Met als gevolg dat men uiteenviel in meer aan het eigen afkomstland gebonden groepen, in Hoorn vooral Turkije en Marokko. Intussen heet de grootste moskee in Amsterdam (de Westermoskee, 1700 knielplaatsen) dan ook in de volksmond: de Turkse moskee. Er zijn in Nederland inmiddels vijfhonderd moskeeën: voornamelijk Turks of Marokkaans, maar soms ook Surinaams of Moluks. Gelukkig hebben onder hen het salafisme, de Wahabieten, Al Qaida en IS, de agressieve, eenkennige, strenge en vaak extremistische islamvormen, nauwelijks aanhang. Wat betreft de Turkse Horinezen zou het interessant zijn hun mening te onderzoeken over de Gülen-beweging.

Ook in Hoorn kwamen er onderlinge verschillen: al waren - en zijn- zo goed als alle Hoornse moslims afkomstig uit de grootste (80%) islamitische wereldgroep, de Soennieten, hun nationale en geografische oorsprong bepaalt toch sterk ieders eigen kring en netwerk: Turks of Marokkaans. Soennieten volgen in meerderheid de Hadith-traditie met Aboe Bakr, de schoonvader van de Profeet, als voornaamste kalief. Een kalief is een eerst verantwoordelijke opvolger van de profeet staande in deze rechtmatige traditie. Sjiïeten daarentegen erkennen alleen Ali, de neef en schoonzoon van Mohammed als kalief en doen niet mee met eventuele opvolgers. In Turkije zelf is een minderheid wel Sji'itisch - in Marokko niet- maar van hen is in Nederland weinig eigens te merken. Wel merkt men soms een ander verschil: Turkse moslims erkennen sinds Atatürk in meerderheid de scheiding van 'kerk' en staat, terwijl Marokkanen daar een andere opvoeding in hebben gekregen en hun iman zich daardoor soms iets meer politiek uitlaat. In Nederland wonen sinds de laatste eeuwwisseling ongeveer 800.000 moslims van wie er ongeveer 75.000 Sjiïet zijn. In Hoorn zijn nu ongeveer zesduizend moslims (8,3%) van wie een beperkte meerderheid van Turkse afkomst is. Onder hen zijn nauwelijks Alevieten (een meer humanistische, op rituelen gerichte Sji'itische stroming) of Druzen, wel hebben sommige Hoornse moslims een Surinaamse, Antilliaanse, Arubaanse, Somalische, Indonesische, Tunesische of Algerijnse achtergrond, maar daarvan blijkt zo goed als niets in het openbare leven. De meeste Turken, Marokkanen en Saoedi's zijn Soenniet, de meeste Iraniërs Sji'iet, Irakezen en Syriërs zijn gemengd. IS is Soennitisch, Assad Sjiïetisch (Alawiet), terwijl hij over een grotendeels Soennitisch land regeert.

Islam betekent 'onderwerping'. Het nauwkeurig volgen van de voorschriften van Mohammed, dé profeet, en het meer reciteren dan onderzoeken van de Koran (= eigenlijk: reciteerboek) zijn daar het gevolg van. Moslims geloven in Allah, de éne God, in engelen, in het heilige Koranboek (6000 verzen, verdeeld over 114 soera's = hoofdstukken) en de goedgekeurde uitleggingen daarvan, in de elkaar opvolgende profeten (van Adam tot Mohammed, de laatste en hoogste), in de oordeelsdag en in de voorbeschikking ten goede of ten kwade. Hun jaartelling is gebaseerd op de hidsjra: de verhuizing van Mohammed van Mekka naar Medina in het jaar 622 van de christelijke jaartelling. Zij onderhouden de vijf voorgeschreven zuilen: de shahada (geloofsbelijdenis), de salad (het vijf maal daagse gebed), de zakat (het sociale offeren), de hadj (eens in je leven op bedevaart naar Mekka) en de saum (het vasten, vooral in de Ramadanmaand met offerfeest en suikerfeest). In de moskee bidt

men - mannen en vrouwen enigszins gescheiden- op de knieën richting Mekka. De iman preekt (khutba) vanaf de mimber en de minaret roept, indien aanwezig, op tot gebed, ook buiten de moskee. Vooral het vrijdaggebed (Cuma Manamazi) trekt veel gelovigen naar de moskee, voor bidden en ontmoeten. Toen vanaf 1991 de nieuwe moskee aan de Vredenhofstraat was betrokken, waren er op vrijdag vaak meer dan vierhonderd gelovigen in de moskee, op andere dagen veertig á vijftig. En vanaf 1992 is het vooral vrijdags ook druk in en bij de Marokkaanse moskee aan de Joh. Poststraat.

De Turkse Moslims

Contacten tussen Horinezen en Turken zijn eeuwenoud. De Turkse tegels met tulpen in de St. Pietershof uit 1619 getuigen van de Levanthandel met de Osmanen. En een zekere Gerard Hinlopen uit Hoorn voer in 1670 per schip naar Turkije. De firma Kaag verkocht al in 1793 Turkse koffie, thee en tabak en had daarom een Turkse vlag op de voorpui. De wonderlijke Horinees De Veenboer werd in 1620 onder de naam Soliman Reys Turks vlootadmiraal in Algiers.

De eerste groep Turkse gastarbeiders arriveerde in Hoorn in 1971. Enkelen (o.a. Emin Gülmez) waren hun al in 1962 voorafgegaan. Die woonden in een pension aan de Ramen. Ze kregen werk bij Philips aan de Holenweg, of bij Groot, Kwaad, Wigmans&Schouten of in het Kaaspakhuis aan de Bierkade en werden ondersteund door de 'Stichting Buitenlanders', gevestigd in het voornamenotarishuis aan de Korenmarkt. Hun eerste moskee (genaamd: 'Abdulkadir Geglani Camii') werd in 1975 ingericht in een vrijstaand lokaal aan 't Jeudje bij de Pakhuisstraat. Wonderlijke namen als Helelespe en Ocakli deden hun intrede.

Tussen 1975 en 1979 gaf ds. J. Slomp, secretaris van de commissie 'Ontmoeting met moslims', Turks-Marokkaanse godsdienstles. Er werden onderwerpen besproken als: besnijdenis (al of niet in de moskee), militaire dienst, huwelijk e.d. Elke vrijdag werd in de 'moskee' via DIANET (van de Islamitische Vereniging "Diyamet Vakfi" in de Javastraat in Den Haag) een brief uit Ankara voorgelezen door de iman. DIANET zorgde dat er geen politiek in aan de orde kwam en een iman die zoiets eraan toevoegde, werd gestraft. De eerste eigen iman (1981) heette Ebubekir Taurikulu. Ds. Slomp werd in 1977 voorzitter van de landelijke werkgroep Islam namens de Gereformeerde Kerken in Nederland.

In 1991 werd aan de Vredenhofstraat 7/B in Hoorn-Noord de nieuwe en grote Turkse moskee geopend: met een ruimere plaats voor de vrouwen en kinderen en een kleine winkel waar ook niet-moslim buurtbewoners graag komen.

Kadertekst 1

Op 2 maart 2008 werd er bij de DORE-gemeente een dialoogdienst gehouden o.l.v. ds. Bert Dicou waarin het verhaal van Job volgens de Koran werd gelezen met Islamitische Lofliederen. Abdelkader Benhadi en Rabiya Eroglu benadrukten dat de Ramadan er ook is ter ondersteuning van hulpbehoevenden. Als je niet kunt vasten vanwege b. v. een slechte gezondheid, kun je vasten vervangen door geld te geven voor armen.

Kadertekst 2. *Senol Okacli (geboren in 1953 in Samsun in Turkije, vanaf 1970 woonachtig in Hoorn) richtte de stichting Vriendschapsbrug op en tevens in 1999 het Ned. Turks Historisch Museum (inclusief een reisbureau) aan de Wisselstraat.*

Kadertekst 3. Koranvertalingen in het Nederlands:

J. H. Kramers (1956, (archaisch)

F. Leemhuis (1989, (toegankelijk)

'De Edele Koran' (1996) door Stichting Isl. Cult. Centr. Nederland

De Marokkaanse Moslims

In een voormalige school aan de Joh. Poststraat 69A werd in 1992 de Marokkaanse Al Fat(a)h-moskee in gebruik genomen. Sindsdien is het er zowel binnen als buiten vooral op vrijdag en tijdens de Ramadan-maand een drukte van belang. Op de andere dagen van de week zijn de ex-Marokkanen meer naar binnen gekeerd: dat is typerend voor de Marokkaanse geestelijke inslag: meer meditatief en besloten. Toen in Hoorn de EZAN-microfoonroep er - ook volgens de moskeeleiding - te luidruchtig aan de weg timmerde en toen de Poststraatbuurt een minaret op de Marokkaanse moskee niet zag zitten, was er wel wat spanning met de gemeente, maar men kwam zonder boosheid tot overeenstemming. De moskee werd uitgebreid in 2005. Al Fath: de stichting was er al op 6 april 1988. Het ging in het begin vooral om de hereniging van gastarbeiders met hun huisgezinnen. Ook al was er weinig parkeergelegenheid in de buurt, de moskee werd uitgebreid in 2007. Men zoekt er volgens de statuten nadrukkelijk ook naar ontmoeting en verdieping met elkaar: behalve voor koffie, (munt)thee en koekjes komen de belangstellenden ook voor lessen (in Arabisch en in Nederlands) en studie.

Kadertekst 1

Eigen website: [www. Moskee-Hoorn.nl](http://www.Moskee-Hoorn.nl) + foto's

Contact: Levent (+ Bülent) Helelespe ; Majid El Khayami; Boutaqua

Kadertekst 2

De Soefi-beweging of Soefi-gemeenschap is voortgekomen uit een mystieke islamitische traditie in India, waar 200 miljoen moslims wonen. Ze heeft veel invloed ondergaan van het daar dominante Hindoeïsme en wil een universeel karakter hebben: alles in een: een wereldgodsdienstigheid. Oorspronkelijk voortgekomen uit de universaliteit van de Islam is zij ook doorgezet door de hindoeïsten in Suriname en zo ook in Nederland aanwezig gekomen. Jarenlang heeft ze internationaal onder leiding gestaan van Musharaff Khan (1895-1967) die velen inspireerde, ook door zijn muziek. Hun erediensten kenmerken zich door geur en kleur, dansen en enthousiast zingen voor de universele vrede. Veel orthodoxe of dogmatische moslims (zoals Al Qaida, IS, Taliban en Saudische Wahabieten) nemen afstand van deze beweging om het polytheïstische en emotievolle karakter ervan. In hun darga's (tempels) worden goden (vooral Sjiva) en heiligen vereerd. Men stelt zich oecumenisch op tegenover boeddhisten en Zoroastrische Parsi's, maar laat zich niet wegdrücken. In Hoorn bestond en bestaat maar weinig belangstelling voor deze stroming, maar onder ex-Surinamers heeft ze een zekere aanhang. De Soefi's kennen veel eigen rituelen, bijvoorbeeld het dansen der Derwigs om deel te krijgen aan de mystieke ervaring.

Boeddhisme en Hindoeïsme

Ook op de Hoornse middelbare scholen - openbaar of van confessionele achtergrond - werd in de jaren zestig het godsdienstonderwijs minder eenkennig. Men noemde het vak voortaan liever 'Geestelijke Oriëntatie' en beperkte zich niet langer tot het christendom en het daarmee verwante

Jodendom. Men ging beseffen dat de leerlingen ook iets moesten afweten van de Islam omdat sommige van hun klasgenoten een Turkse of Marokkaanse achtergrond te verwerken hadden en de kranten steeds meer aandacht besteedden aan de mondiale opkomst van de moslims. Standaard bij de lesstof hoorde ook enige informatie over de twee overige grote wereld-'godsdiensten': Boeddhisme en Hindoeïsme. Daarbij deed zich meteen de vraag voor of het woord 'godsdienst' hierbij van toepassing was. Want veel (Nederlandse?) boeddhisten noemden hun levensvisie liever 'spiritualiteit' en nadrukkelijk niet 'religie'. En religieuze hindoes hangen niet een godsdienst aan maar een godendienst. Een handige geheugensteun was het ezelsbruggetje dat de vijf wereld-'religies' grofweg ongeveer zeshonderd jaar na elkaar 'ontstaan' waren: Jodendom: 1800 v. Chr. (Abraham), hindoeïsme: 1200 v. Chr. (ontstaan van de Veda's), boeddhisme: 600 v. Chr. (Siddharta Gautama), christendom: 30 n. Chr. (Jezus) en islam: 600 n. Chr. (Mohammed).

Boeddhisme

In Hoorn kreeg de boeddhistische 'way of life' wat meer aanhang dan de hindoeïstische in verband met de opname - eerst in een schoolgebouw- in 1979 van de groep Vietnamese bootvluchtelingen (die óf een katholieke óf een boeddhistische achtergrond hadden) en de activiteiten van de Hoornse Zen-groep. In Nederland zijn er nu ongeveer 57.500 (0,4%) boeddhisten. Ze hebben hun koepelorganisatie in de Nederlandse Boeddhistische Unie, waar overigens de Chinese boeddhisten niet aan meedoen. In Hoorn zijn er maar weinig inwoners officieel boeddhist, maar de boeddhistische spiritualiteit spreekt nogal wat mensen aan die gevoelig zijn voor meditatie, inkeer en symboliek. Het grote boeddhistische symbool, het wiel met acht spaken, verwijst naar de basisleer: de juiste vormen van begrip, gedachten, spraak, handelen, levensonderhoud, inspanning, indachtigheid en concentratie. En ook naar het cyclische van de tijd en de volmaakte schepping. Mededogen en respect voor ieder ander ondanks alles vinden bij velen instemming. Ook zijn er - buiten Zen om- die met belangstelling en bewondering het optreden van de Dalai Lama uit Tibet volgen. Die noemt zichzelf niet een aanhanger van een religie maar wel van een bepaalde levensvisie, een wijsheidsleer of oosterse filosofie. De Zen-spiritualiteit vond vooral in Japan veel aanhang (haiku, thee, noh-toneel -via Amerika ook in Nederland-, meditatie enz.). De geestelijke instelling van de boeddhist kenmerkt zich door kalmte, onverstoorde en het zoeken van een zekere leegte van binnen. Daardoor vindt men ruimte voor het denken en een boventaanse weg naar de ware geestelijke vrijheid. De zen-meester brengt de leerling tot diens eigen ervaring daarvan, individueel en autonoom. De methode van Con-fu (gebaseerd op Confucius), het tao, berust op je laten meevoeren, het niet toe-eigenen en het lopen in stilte. De Hoornse Vietnamese Vrijwilligersgroep (adres: V. T. van Nguyen, Cézannehof 35) is nog steeds actief.

Hindoeïsme

De hindoes van het chanten van de Hare Krishna-mantra waren meer gericht op Amsterdam. Daar fleurden ze vaak het straatbeeld op met hun vrolijke koppen en kleurige dansgewaden. Een deel van de oorspronkelijk uit India afkomstige Surinaamse hindoestani, meestal nakomelingen van koeli's in de slaventijd, werden na het onafhankelijk worden van Suriname opgenomen in de Nederlandse gemeenschap. Terwijl de Kreolen zich meer in Amsterdam concentreerden -daar werd in 1965 hun Iskon opgericht-, vestigden de hindoestani zich bij voorkeur in Den Haag. Hun religie (of in elk geval: geloof in hogere machten), verweven met het kastensysteem, schrijft een grote eerbied voor de overheid voor en belijdt voorouderverering en reïncarnatie (=het terugkeren van een oude ziel in een jong lichaam). Ze is doordrongen van polytheïsme, zelfs pantheïsme, en daarmee van een wonderlijk

soort monotheïsme omdat alles één is in het goddelijke. Men kent de symbolische cultuur van de lotusbloem en oefent zich, al of niet in een 'mandir' of 'tempel' in yoga. Er zijn in Nederland twee grote stromingen: de meer met het kastensysteem akkoord gaande uitbundige Sanatana Dharma en de Arya Samaj-richting die minder hiërarchisch is ingesteld. De oorspronkelijke hindoe-verlossingsleer brengt de meerderheid van de hindoes tot een tolerante houding onder de mensen. De hindoeïstische 'way of life' kreeg in de jaren zestig ook in Hoorn enige aanhang en nog steeds vinden heel wat mensen baat bij yoga.

E. De kleinere kerken en de niet-kerkgebonden christenen (alfabetisch)

Inleiding

In Hoorn waren en zijn zo goed als geen Anglicanen. Wel Evangelischen (evangelicals), maar die zijn vaak ook verbonden met een van de meer gevestigde kerken. Quakers, presbyterianen en methodisten kwamen niet voor, al tellen sommige Horinezen - Hoorn was ooit een internationale haven- en handelsstad!- misschien wel mensen met een van deze achtergronden in hun stamboom. De opkomst van protestantse en/of evangelische groepen was vaak afhankelijk van een bepaalde dominee of voorganger die meer of minder aansprak door zijn preken of pastorale begaafdheid. Dat gold zowel voor meer rechtzinnige als voor meer vrijzinnige typen.

Apostolischen

Er waren in Hoorn in de afgelopen eeuw twee Apostolische groeperingen, die zich wel 'kerk' of 'genootschap' noemden maar niet meededen met de plaatselijke Raad van Kerken, omdat ze graag een tamelijk besloten karakter wilden handhaven. Landelijk zijn er 72 apostolische genootschappen met totaal plusminus 15.000 broeders en zusters. De voorgangers zijn gewone, geschikte gemeenteleden zonder officiële theologische opleiding. Het aantal kerkgangers kwam in beide groepen zelden boven de honderd. Men zette zich speciaal in voor de jeugd - waardoor er voldoende aanwas was- en naast de kerkdiensten zocht men elkaar in gespreksgroepen.

De oudste in Hoorn is de Apostolische Kerk van de Hoogerbeetsstraat 24, daar gevestigd vanaf 1966 in een modern kerkgebouw dat ook geschikt is voor niet-liturgische bijeenkomsten. Het Genootschap gaat internationaal terug op enkele Engelse studenten die in 1780 een eigen kerkgenootschap begonnen waar men lid van kon worden op voorwaarde dat men bewust koos voor de eigen gemeenschap zonder agressie naar anderen maar ook zonder geestelijk contact met hen.

De tweede is de Nieuw-Apostolische Kerk, beschikkend over een pas kort vóór de eeuwwisseling (1988) gebouwde kerk van architect Bob Nieuweboer aan de Westerblokker (167B). Voorgangers Arjan de Rek en Reinier van Markus staan open voor modern ingestelde gelovigen, maar kampen toch al enigszins met vergrijzing. Er zijn ongeveer zestig kerkgangers. De internationaal vastgestelde liturgie wordt er vrijmoedig, dus met veel eigen inbreng, gebruikt.

Tot 1938 hadden de 'Hersteld Apostolischen' hun centrum aan de Turfhaven en een kapel aan de Gedempte Appelhaven 2, die later buiten gebruik werd gesteld en in het Zuiderzee-museum van Enkhuizen werd opgenomen. Deze groepering voegde zich later bij de Apostolische Gemeente in de Zuiderkerk van Enkhuizen.

Baptisten

Hoorn kende maar weinig Baptisten. Wel sloten sommigen zich rond 1965 aan bij de ongeveer 250 Vrije Baptisten van Andijk of Enkhuizen. Nogal wat jongeren in Nederland voelden zich (enige tijd?) aangetrokken door het enthousiasme en de expressiviteit van deze groeperingen, die theologisch eigenlijk behoudend waren maar bv. soms wel de doop door onderdompeling praktiseerden. Vaak bleven die jongeren ook verbonden met de kerk van hun ouders. De oorsprong van deze rechtzinnige, maar tevens emotioneel bevindelijke groep ligt historisch bij de Wederdopers of Anabaptisten, maar zij voelden zich niet verwant aan de Doopsgezinden of Mennisten van Menno Simonsz., omdat die juist op bezinning en verdieping zijn gericht. Baptisten uiten zich graag in liederen, open gebedsvormen en openbare (sport)happenings. Ze ervaren zichzelf meer als een beweging dan als een kerk. Ze zijn dankbaar 'dat Jezus stierf voor ons' en uiten dat graag enthousiast. Op godsdienstige jeugdfestivals zijn zij ruimschoots aanwezig. In Hoorn is geen Baptistenkerk.

Christengemeente "De(n) Hoorn", voorheen 'Berea'

Zij omvat een groepering vrije evangelicalen en is ontstaan uit de Pinkstergemeente. Deze evangelische gemeenschap - ooit afgescheiden van de gereformeerden - stond jarenlang o.l.v. Ben en Hannelies van der Heijden en verplaatste zich van de Baanstraat naar Holenweg 4. De diensten vonden daarna (en nog steeds) plaats in de Copernicusschool. Voorheen (1997-2006) heette deze gemeenschap 'Berea', naar de plaats in Griekenland waar volgens Handelingen 17,10-12 de apostel Paulus met veel succes het evangelie van Jezus gepreikt heeft. Soms is er samenwerking met de Christengemeenschap Alkmaar die onder leiding staat van Karel Tolsma.

Evangelische Broedergemeente (EBG)

Veel Surinamers die in Nederland hun heil zochten, waren van huis uit betrokken bij de Evangelische Broedergemeente en zochten ook in Hoorn contact met elkaar via deze geloofsgemeenschap. Ze hadden graag contact met andere kerkmensen en brachten vaak zonder enige eenkennigheid hun geestelijke gezangen ten gehore bij allerlei religieuze plechtigheden in welke kerk dan ook. Van 2001 tot 2004 kerkten ze in de Eikstraatkapel, daarna in de Zwaagse oude St. Maartenskerk. Ds. S. Bernhard was jarenlang hun voorganger, samen met Marc R. Mecidi. Ze deden en doen in Hoorn graag mee met het werk van de plaatselijke Raad van Kerken.

Evangelischen, Evangelicalen en Evangelisatie

Evangelischen zijn meestal - zoals Baptisten - uit op de emotionele beleving van hun geloof en bevindelijk in hun vroomheid. Dogmatisch óf behoudend óf onverschillig, gaat het hun niet om rationele disputen. In Hoorn was er, ook in de verzuilingstijd, geen speciale (afdeling van de) Vereniging van Evangelischen. Wel sloten enkelen zich aan bij de West-Friese Evangelische Gemeente in Grootebroek. Onder leiding van de heer Postuma was er aan het Nieuwland jarenlang een 'Vereniging tot Evangelisatie'. Maar die had een ander doel: terugkeer van de vrijzinnigen naar het hervormde geloof. Ook de 'Vrije Evangelische Gemeenten' hadden enige aanhang in Hoorn, vooral als reactie op de achteruitgang van de geloofsbeleving in de hervormde kerk.

Vóór W.O. II waren er in Nederland heel wat evangelische geestverwanten: de Unie van Baptisten, de Vrije Evangelische Gemeenten, de Pinksterbeweging en de Maranatha-beweging van Johannes de Heer.

Na W. O. II: de EO, de Pinkstergemeente(n) en de andere charismatische groepen. Zij lieten zich vaak geestelijk vormen door de zgn. Alfa-cursus.

Sinds 2006 komt in de kantine van HCSV De Zwaluwen '30 aan de Berkhouterweg 23 wekelijks op zondagmorgen de Evangelische Gemeente Hoorn (EGH) bijeen. Daar wordt door verschillende sprekers een bijbelse preek gehouden, waarbij verdieping en beleving beide aan de orde zijn.

Men vindt de evangelicalen in Hoorn vooral bij de kerkelijke groeperingen die migranten opvangen: hun geloofsleven is niet dogmatisch maar vooral gevoelsexpressief.

Heiligen van de Laatste Dagen (Mormonen)

Deze gemeenschap, die zich nadrukkelijk kerk noemt, is een vertakking van de internationale geestelijke gemeente die gesticht werd door Joseph Smith (1805-1844) in de Verenigde Staten en vanaf 1830 haar centrum heeft in Salt Lake City in de staat Utah. Zij geloven dat Smith's Boek van Mormon - hem geschonken uit de hemel- het oerchristendom van de bewoners van Amerika weergeeft. En dat de wederkomst van Christus verwacht mag worden. De gemeentevorgangers zijn onbetaalde vrijwilligers, alleen mannen, die ondergeschikt zijn aan de 'twaalf apostelen' van Utah. Men doet er veel aan zending, vandaar hun aanwezigheid in Hoorn, waar hun aantal overigens zeer beperkt is. In 2004 waren er in Nederland 8093 Mormonen. Zij benadrukken het respect voor iedereen en willen dus beslist geen sekte genoemd worden. Hun bijeenkomsten werden meestal gehouden aan de Lepelaar in de Kersenboogerd.

Het Leger des Heils

Het Leger des Heils, in Nederland zeer bekend en geliefd, heeft ook in Hoorn vele jaren zijn afdeling gehad en is er zelfs in de eenentwintigste eeuw tot een grote nieuwe opzet gekomen. Het ziet zich - tot op zekere hoogte- als een evangelisch kerkgenootschap maar dan meer als een gemeenschap ten bate van hulpbehoevenden (geestelijk of materieel) vanuit evangelische bewogenheid. Na hun 'bekering' beschouwen de toegetreden zich als 'een hulpleger, een militie, voor de Heer en voor de mensen'.

Hun adres was jarenlang de ex-Jozefschool aan het Achterom (met kledingopvang), waar de fam. Dragt het Leger ondersteunde. Er was ook een goede samenwerking met de afdeling Bovenkarspel.

Enkele jaren na de eeuwwisseling van 2000 stichtte Het Leger, met steun van de Gemeente Hoorn, aan het Dampten 18 'Het Startpunt', een groot centrum voor opvang van mensen die geen goed thuis hadden. En er kwam aan de Joh. Poststraat 52 een ontmoetingsruimte (met buurtcontact en recycling van kleding) in het pand Bosshardt, genoemd naar de alom bekende majoor. Voorheen was er in de Achterstraat de repetitieruimte voor het eigen muziekcors van het Leger. Dat was ook jarenlang actief betrokken bij de Hoornse Raad van Kerken.

In Londen opgericht door William Booth in 1865 als een geestelijk leger voor gelovige verdieping ter ere Gods en praktische hulpvaardigheid voor mensen, heeft het Leger des Heils zich in veel Nederlandse steden genesteld, dus ook in Hoorn. In de nieuwe eeuw is de inzet ervan grondig gemoderniseerd, mede door de goede samenwerking met andere sociale organisaties en door de medewerking van de burgerlijke gemeente. Tweedehands kleding, opvang en reclassering, jeugd- en

ouderenzorg, geestelijke en lichamelijke gezondheidsbevordering, preventie, opvang en nazorg bij verslaving, sociale (en soms kerkelijke) integratiebevordering: het Leger is er druk mee.

Hersteld Hervormde Evangelisatie voorheen 'Predik het Woord'

De Stichting Hersteld Hervormde Evangelisatiegemeente kwam vanaf 1992-1993 bijeen in een particulier huis aan de Koepoortsweg 89. Daarna in de Lutherse Kerk en nu aan Maelsonstraat.

Men begon in Hoorn in 1986 met folders op het Visserseiland. Men kan deze groepering zien als de hernieuwde voortzetting van de vroegere Hoornse evangelisatie die de hervormde kerk van de vrijzinnigheid wilde afhelpen. Het kwam tot bijbelstudie, kerkdienst en kinderclub onder het motto 'Hoop doet leven'. Voorganger was vanaf 1993 tot 2013: M. C. Steur. Matthé en Jolanda ontvingen toen de belangstellenden aan huis. Een nieuw begin werd gemaakt aan de Maelsonstraat in 2014 o.l.v. G. R. Mauritz en daarna Albert van Bragt onder de naam 'Het Lichtbaken'. De kerkdiensten zijn nu op zondagmiddag (2x) en op zondagavond.

Interkerk

De stichting Interkerk, later Het Keer(n)punt, huisde en huist aan het Keern 197-199. Men wil niet aan één bepaalde kerk gebonden zijn en probeert het contact tussen de plaatselijke christenen te bevorderen zonder lid te zijn van de (Lokale) Raad van Kerken. De heer J. Stortenbeker is sinds jaren de hulpvaardige organisator en legt zich vooral toe op de ontmoeting met allochtonen. Het recyclingsgebeuren is voor hen een grote steun. Men kan er ook terecht voor advies bij financiële problemen.

Jehovah's Getuigen

Getuigen van Jehovah proberen de mensen een nieuw Bijbelbesef bij te brengen. Hun geloofsrichting is ontstaan in de Verenigde Staten in de 19de eeuw. Ze zetten zich in om 'Het Woord van God' in zo veel mogelijk talen (tot nu toe ongeveer 750) te verspreiden. Hun internationale hoofdkwartier is in de Verenigde Staten en hun Europese Centrum in Londen. In Nederland werden hun tijdschriften en lectuur, vooral 'De Wachttorenen' en 'Ontwaakt', huis aan huis verspreid vanuit hun centrum in Emmen. In Hoorn kwamen en komen ze bijeen in het opvallende gebouw 'De Koninkrijkszaal' aan de Nieuwe Steen 23. Er zijn mondiaal 8,2 miljoen getuigen, 30.000 in Nederland, in Hoorn enkele honderden.

Hun verlangen om mensen te bekeren heeft (althans in Hoorn) sinds de laatste eeuwwisseling een andere uitingsvorm gekregen: men dringt niet meer zo aan bij het van deur tot deur gaan, maar zoekt meer het gesprek. Jehovah's Getuigen verwachten een spoedige Wederkomst van Christus ter stichting van het aards paradijs, alleen voor getuigen. Dan volgt de Hemelse Regering: het Koninkrijk. Redding is er voor hen die de leer aannemen en zich (opnieuw) laten dopen. Ongeveer 20 Nederlanders per jaar treden toe. Men erkent geen hel, geen triniteit, geen (verjaardags)feesten, geen bloedtransfusie, geen militaire dienst, geen Kerstmis en Pasen, geen kinderdoop. Behalve de echte getuigen kent de gemeenschap ook nogal wat belangstellenden en heel Hoorn kent hun gebouw en hun huis-aan-huis bezoeken.

Life Builders

Zij waren en zijn als evangelische gemeente zeer multicultureel ingesteld. Elke belangstellende wordt aangesproken op haar of zijn persoonlijke (geloofs)capaciteiten. Onder de bezielende leiding van de heer Geert Oosterhuis kwamen ze jarenlang bijeen aan de Holenweg 4 en stonden ze tevens in contact met de Christengemeente van Alkmaar. (zie de opmerking bij no. 3)

Maranatha Ministries (Groepen)

Deze kleine gemeenschappen zien met enthousiasme uit naar de 'Komst des Heren' en geloven dat de eindtijd weldra zal aanbreken. Ze verkondigen de boodschap van verlossing door het bloed van Jezus Christus en voelen zich geïnspireerd door 'de Heilige Geest'. Ze komen voort uit particulier initiatief en zijn niet aangesloten bij de Hoornse Raad van Kerken.

Er zijn in Hoorn drie groepen:

Maranatha Ministries Hoorn Voorganger: G. J. Oosterhuis; ze komen bijeen in de Oscar Romero-school.

De evangelische Maranatha-gemeente Hoorn o. l. v. broeder G. Thomassen, haar adres is Mosterdsteeg 6.

De Maranathagemeente Hoorn o.l.v. J. Kaan komt bijeen in het wijkcentrum van de Grote Waal, Grote Beer 3. De preken worden verzorgd door wisselende voorgangers.

Mormonen: zie Heiligen van de Laatste Dagen

NPB: Nederlandse Protestantenvbond

In 1870 werd deze vrijzinnige gemeenschap landelijk opgericht als tegenhanger tegenover de in 1864 opgekomen Confessionele Vereniging in de Nederlandse Protestantse Kerken. Terwijl de laatstgenoemde zich verzette tegen de alsmaar vrijzinniger wordende zgn. uitholling van de Hervormde Kerk, wilde de Protestantenvbond juist meer vrijheid van denken zoals door de theologen C. W. Opzoomer en C. P. Tiele gepropageerd. Rond de eeuwwisseling ontstond er in hun kringen een grondig meningsverschil over de vraag of zij alleen een vereniging of ook een eigen kerkgenootschap wilden zijn. In de verzuilingstijd namen ze steeds meer afstand van de gevestigde kerken en gaven een eigen bijbelvertaling uit: de zgn. Leidse Vertaling (1914). Bij het tot stand komen van de Radio-omroepen kwam het in 1926 tot hun eigen protestants-vrijzinnige omroep: de VPRO. In 1968 sloten ze zich aan bij de Raad van Kerken in Nederland, ofschoon ze daar niet echt welkom waren door het er heersende wantrouwen tegen de vrijzinnigheid. Sinds 1991 is hun officiële naam: Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB. De Protestantenvbond heeft maar weinig eigen kerken. Er is in Hoorn geen NPB-kerkgebouw en de Bond heeft er maar weinig aanhang. Van 1876 tot 1966 was er wel een actieve afdeling van de NPB in Enkhuizen, waar enkele Horinezen enige tijd bij waren aangesloten.

Oosters Orthodoxen

Deze vooral op liturgie gerichte geloofsrichting kwam in Hoorn alleen voor bij enkele ingekomenen uit Orthodoxe landen en deze kerkten meestal in Amsterdam. Wel kregen zij van velen in Hoorn waardering in de vorm de belangstelling voor enkele Grieks- of Russisch-orthodoxe koren, uit eigen Hoornse kring of als gasten. In de laatste jaren van 'het IJzeren Gordijn' ontstond er via deze kooruitwisselingen een wederzijdse kennismaking met de zangcultuur van de Grieks- en Russische Orthodoxe Kerk.

Oudkatholieken

Dit kerkgenootschap ontstond toen er in de achttiende eeuw (1702) onenigheid kwam bij de Hollandse katholieken over de bisschopsbenoemingen. In sommige plaatsen, zoals Utrecht, Egmond, IJmuiden, Haarlem, Rotterdam en Enkhuizen was er een niet-geringe aanhang, mede omdat oudkatholiek geworden priesters afzagen van het celibaat en door hen de liturgie in het Nederlands werd gehouden. Later zocht men contact met de Anglicanen zodat er ruimte kwam voor vrouwelijke

priesters en gelijkgeslachtelijke huwelijkssluitingen. Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd de verhouding met de Rooms-Katholieke kerk beter. In Hoorn was er zo goed als geen aanhang, wel kerken er enkelen in de oudkatholieke kerk van Enkhuizen.

Predik het Woord (Stichting): zie Hersteld Hervormde Evangelisatie

Pinkstergemeente, -kerk of -beweging

Pinksterkerkgelovigen beleven hun geloof sterk vanuit emoties en een soort bevindelijk enthousiasme. Zonder de orthodoxe protestantse dogmatiek aan te tasten gaat het hun meestal om de persoonlijke én gemeenschappelijke expressie van het door de Geest ingegeven godscontact. Vooral jongeren en gevoelsbehoeftevolle volwassenen kunnen zich laten gaan in hun liturgische bijeenkomsten. Hoorn had al vroeg in de afgelopen eeuw een Pinkstergemeente die bijeenkwam in de Kruisstraat en later aan het Keern. Men is tegenwoordig ingesteld op de gemeente van Enkhuizen waar ds. T. Scholten de voorganger is.

Spiritisme

Reeds in 1915 bestond er in Hoorn een afdeling van de Spiritistische Vereniging 'Harmonie', die landelijk ontstaan was in 1888 (Leenders, blz. 610). Volgens de aanhangers daarvan bestaat er een occulte inwerking van en door 'geesten' op de mens. En door gebruik te maken van een medium (iets of iemand) kan er in die mens uiteindelijk een nieuwe harmonie ontstaan waardoor hij/zij na de dood als geest kan verder leven. Er is dus contact mogelijk tussen levenden en gestorvenen. De ziel overleeft, het lichaam valt weg. In de jaren negentig was Jomanda in Tiel een medium bij wie ook sommigen uit Hoorn heil zochten. Mevr. M. Moraes leidt al jaren de plaatselijke afdeling van de vereniging voor Spiritistische Studies Allan Kardec. Men beroept zich op het erkennen van 'de eeuwige ziel' in India, Tibet, Egypte en de neoplatonische richting van het christendom.

Theosofie

De theosofie is van oorsprong een gnostieke stroming: de wereld wordt beheerst door God en Satan die er in 'uitstralen'. De mens kan tot eenwording komen door inkeer en wijsheid. Er bestaat een Theosofisch Centrum in Hoorn vanaf 1916. Evenals spiritisten zijn theosofen overtuigd van de kracht van het menselijk karma om te komen tot reïncarnatie. Volgens Leenders (blz. 610) besteedde De Hoornse Courant er in de jaren 1916-1917 veel aandacht aan. Meer dan in het spiritisme, waar de nu levende mens voorlopig toch 'op afstand' blijft, beleeft men in de theosofie een vorm van mystieke ervaring die de mens verbindt met een hogere geestelijke werkelijkheid.

De Vergadering van Gelovigen

Deze geloofsgroepering wil geen kerkgenootschap zijn, kent geen kerkelijke organisatie en geen vaste voorgangers of predikanten. Bij hen betekent 'buitenkerkelijk' echter beslist niet 'ongodsdienstig'. Zonder uiterlijk vertoon komen zij samen als broeders en zusters van een gezin, voor avondmaal en woorddienst. Ze zijn evangelisch-bijbels ingesteld en hechten aan een persoonlijke belijdenis. Ze waarderen de doop door onderdompeling. De eenvoud van de eerste christenen die de spoedige wederkomst des Heren verwachtten, spreekt hen aan. Ze zingen graag de liederen van Johannes de Heer: eenvoudig, vol vertrouwen en emotie. De theoloog W. Ouweneel stond en staat bij hen in hoge ere. In Hoorn speelden ze geen rol in het openbare leven, maar soms gaan zij voor in het zingen bij de kerkdiensten in de verzorgingshuizen.

Villa Alewijn

Op 18 april 1854 trouwde 'in tweede echt' de vrijzinnig hervormde jonkheer Pieter Opperdoes Alewijn (1800-1875), conservatief raadslid van Hoorn van 1831 tot 1868 en Tweede Kamerlid van 1847 tot 1848, met een uit Limburg afkomstig rooms meisje -25 jaar jonger dan hij-, wat in die tijd een zeer uitzonderlijke gebeurtenis was. Hij bekleedde in Hoorn allerlei voorname posities, zoals regent van het weeshuis en bestuurder van de tekenschool, en bevorderde de technische scholing van opgroeiende jongens. Zelf had hij grote belangstelling voor de bouwkunst zodat hij al in 1847 in zijn tuin achter zijn huis aan het Grote Oost 26 door de roomse architect A. C. Bleijs een soort kapel liet bouwen in de stijl van de Haagse Willem II-gothiek die hij bewonderde. Om na de dood van zijn eerste vrouw niet met zijn nieuwe echtgenote, Margaretha Swart uit Maastricht (1825-1894), naar een protestantse kerk te hoeven gaan, liet hij daar zo nu en dan een roomse geestelijke in besloten kring de mis opdragen. Het huis bleef woonhuis tot 1875, daarna diende het als PTT-kantoor, Kadasteradres en (vanaf 1991) Kunstuitleenpand en Centrum van het Algemeen Maatschappelijk Werk Hoorn. Uiteindelijk werd het weer een particuliere woning. De kapel staat er nog -intussen omgebouwd tot Bed-and-Breakfast-gelegenheid-, maar roomse kerkdiensten worden er niet meer gehouden!

De (Kerken der) Zevende Dag-Adventisten

Oorspronkelijk ontstaan in Amerika, is deze gemeenschap sterk eschatologisch gericht: ze wacht op de spoedige Wederkomst van Christus. In Hoorn hebben ze geen eigen bijeenkomsten, wel in Enkhuizen in de Doopsgezinde kerk aan de Venedie 17 o.l.v. ouderling W. D. Norg. De kleine gemeenschap daar wordt vooral bezocht door ingekomenen uit Indonesië en Suriname.

F. De niet-religieuze levensbeschouwelijke groeperingen (alfabetisch)

Inleiding

Het is soms niet goed mogelijk een scherp onderscheid te maken tussen de begrippen 'levensbeschouwelijk' en 'religieus'. Sommige groeperingen neigen naar het benadrukken van 'het niet-transcendente' (zoals de humanisten van het Humanistisch Verbond, zeker in de in dit boek beschreven periode), andere zijn er juist op uit 'het mystieke' van onze bestaanservaring te benadrukken. 'Niet-religieus' betekent in deze opsomming niet zozeer 'niet kerkgebonden' maar meer 'gericht op ervaring of wetenschap en niet op 'het boven ons uitstijgende'. Er zijn aan het eind van de beschreven eeuw ook nogal wat Hoornse inwoners deel gaan nemen aan geestelijke verdiepingsvormen die samengevat werden onder de termen 'spiritualiteit', 'ietsisme' of 'New Age'. En al in de jaren '80 kwam onder meer de gesecculariseerde, op milieubewustzijn en natuurbeleving gebaseerde macrobiotiek op met o. a. belangstelling voor het veganisme. Bij christenen vond dat zijn weerklank in het principe van 'rentmeesterschap', maar buiten hun kring had men in deze een eigen en ander taalgebruik. Weer enkele jaren later was er een herleving van de astrologie naast verschillende vormen van yoga. Alles ter bevordering van 'mindfulness'. De volgende lijst van - hoofdzakelijk?- niet-religieuze groeperingen en richtingen is uiteraard verre van volledig.

Antroposofie

Volgens de Antroposofie is de bovennatuur van de mens en van de verdere biologische wereld door geestelijke verdieping en wijsheid te vinden. Men vraagt zich af: Hoe verkrijgt men die wijsheid? En hoe bevordert men contact met en bewustzijn van de hogere gebieden van onze bestaanswereld? Het geestelijke is inwendig in ons aanwezig maar tevens verbonden met het kosmische via gemoed en verlangen.

Het hoofdkwartier van de Nederlandse Antroposofische Vereniging was (en is) in Zeist (vroeger in Den Haag), waar Bernard Lievegoed er van 1961 tot 1975 de voorzitter van was. Daar is ook de ideologisch eraan verwante Triodos-bank gevestigd, die vooral biologische projecten steunt. De afdeling in Hoorn staat al jaren onder leiding van mevrouw Tinka J. de Bruin.

De antroposofische vereniging heeft ook een adres in Blokker en voelt zich verbonden met de Regenboog-school in Zwaag-Risdam, ook wel Rudolf Steiner-school genoemd (of 'Vrije School'). Ze is opgenomen in een Samenwerkingsverband met o.a. De Christengemeenschap van Alkmaar. De belangstelling voor haar scholen neem ook in Hoorn nog steeds toe. Ze steunt de door Steiner uitgedachte 'Vrije School' en subsidieert het antroposofische maandblad Motief. Ze vindt dat het schoolkind als uniek individu en als persoon benaderd en begeleid moet worden. Ook jongens kunnen breien! Kabouters zijn zo gek nog niet en in de Natuur is meer gaande dan wij vermoeden. Toneel, zang, tekenen, handenarbeid enzovoorts verraden een dieper bewustzijn. Ook feesten met spirituele gebruiken geven daar uiting aan. Men propageert bio-dynamische landbouw (o.a. via de Triodos-bank) en staat positief tegenover de alternatieve 'heilgeneeswijze'. Men gelooft in 'natuurlijke reïncarnatie'.

De ziel met haar kwaliteiten leeft tussen geest en lichaam. Rudolf Steiner, de Oostenrijkse esotericus, architect en pedagoog schreef een handleiding voor de antroposofie, een methode voor innerlijke scholing in bovenzinnelijk bewustzijn. Zijn boek heet: "Waar blijft de ziel?". Men kan de Geest onder meer ervaren door te oefenen in 'het schouwen'.

In 1913 werd de antropologie door Steiner (1861-1925) afgescheiden van de theosofie omdat die zijns inziens te oosters-mystiek werd. Vooral door de invloed van Krishnamurti, die daarin voorging. Men hield (ook in Hoorn) daarover voordrachten waar veel belangstelling voor was en het kwam tot

een hele bibliotheek van boeken over b. v. Plato en Goethe tegenover Kant, d.w.z. 'schouwen' tegenover 'inzien'.

Atheïsme

Atheïsme is het - al of niet publiekelijk- belijden van ongelof in de/een theïstische god. Ook in bepaalde theologische kringen hangt men soms deze geestelijke instelling aan vanuit het principe dat elke kennis van iets of iemand die ons te boven gaat altijd op misverstand en vaag en onjuist denken berust. Maar meestal wijst men alle theologie als onzinnig af. Bovendien propageert men in atheïstische kringen een absolute scheiding van kerk en staat. Tot in de tweede helft van de negentiende eeuw was atheïsme in Nederland in het openbare leven verboden. In Hoorn bestond een Atheïstische Vereniging, maar veel aanhang was er niet.

Communisme

De Communistische Partij Nederland (CPN), ontstaan door een afslitsing in 1909 van de SDAP, had na de Tweede Wereldoorlog in Hoorn wel enige aanhang, maar weinig leden. De CPN bepaalde zich hoofdzakelijk tot de politiek en was gebaseerd op het denken van Karl Marx inzake sociale klassenstrijd en materialistische economie. En op Hegel: de maatschappelijke verhoudingen bepalen alles. De landelijke CPN had tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke inbreng in het verzet en enige invloed bij de besprekingen in St. Michelsgestel, waar de meer ontwikkelde geïnterneerden nadachten over Nederland na de bevrijding. Ook in Hoorn waren CPN'ers sterk betrokken bij het verzet en 'de ondergrondse'. Bij de verkiezingen in 1946 kregen ze twee vertegenwoordigers in de gemeenteraad (in 1949 en 1953: één). Rond 1980 was er een heropleving en kreeg de CPN weer raadsleden: 1978: één, in 1982: twee en in 1986: één. In die jaren was er geregeld een soort oecumenisch contact tussen groepen van de Hoornse kerken en de Domgemeinde van het Oostduitse Magdenburg. Met de val van de Berlijnse Muur en de ineenstorting van de Sovjet Unie aan het eind van de jaren tachtig verdween ook de belangstelling voor het communisme uit Hoorn.

Humanisme

Radicaal stelt het Humanisme de mens als norm. Terwijl in de tijd van Erasmus, die ook als ex-kloosterling altijd priester gebleven is, de volle aandacht voor het menselijke best te combineren was met godsdienstig bewustzijn, werd in de vorige eeuw door het Humanistisch Verbond, opgericht in 1946, atheïstisch humanisme gepropageerd als vervanging van religie. De diepere doelstelling omvatte echter: vrije meningsuiting, gelijke behandeling, verdraagzaamheid, zelfbeschikkingsrecht, eigen verantwoordelijkheid en respect voor andersdenkenden. Aan het einde van de twintigste eeuw waren er veel humanisten die het Verbond niet langer volgden in het afwijzen van religie. Zij pleitten, officieel in 2002, voor een kritische benadering van godsdienst, gecombineerd met een voorkeur voor erkende wetenschap en niet-metafysische filosofie, gebaseerd op onderzoek en natuurlijke ervaring. De overkoepelende Humanistische Alliantie (al opgericht in 1945) was het daar mee eens en stimuleerde bv. Humanistische Geestelijke Verzorging in ziekenhuizen, samenwerkend met de kerkelijke voorzieningen op dat gebied. Zo ook in Hoorn. Landelijk kwamen er ook een humanistische omroep (Human) en in Utrecht een Humanistische Universiteit. Naar schatting zijn er in Nederland drie miljoen humanisten, maar slechts weinigen (13.000 in 2015) zijn lid van het Humanistisch Verbond. Er is wel een eigen humanistische groepering in West-Friesland met als voorman J. G. Stormmesand en een contactadres in Zwaag.

New Age

De New Age-golf - een in allerlei vormen zoeken naar seculiere spiritualiteit zonder vaste organisatorische binding- was aan het einde van de 20ste eeuw overwegend antichristelijk, maar erkende na 2000 'de persoon van Jezus Christus'. Maar niet kerkelijk of theologisch. Geen kruisdood of opstanding, geen (verzoenend) lijden. Sommigen stemden in met Dan Brown's vermoeden - in zijn Da Vinci Code- dat Jezus zou zijn ontsnapt aan de vervolging en getrouwd met Maria Magdalena: ze zouden nu nog ergens samenleven. Brown zelf en de meeste van zijn lezers ontkennen niet dat zijn boeken een hoog fictie-gehalte hebben. Andere aanhangers van deze stroming beriepen zich op de zgn. Nag Hammadi-teksten: de in Egypte gevonden alternatieve evangelie-teksten die in de grond verborgen waren door Koptische christenen. En weer anderen sloten zich aan bij het postchristelijk 'ietsisme': d. w.z. 'er is meer' volgens het 'esoterisch' vermoeden. Esoterie (etymologisch eigenlijk 'vreemdsoortig', 'geheimzinnig') werd in sommige boekwinkels (bv. bij Stumpel) het moderne alternatief voor religie of godsdienst. Tolle, Madonna, Anselm Grün en dergelijke zoekenden verwerkten in hun optreden New Age-elementen. Allerlei kenmerken kent men er aan toe: sociaal individualisme, impliciete religiositeit, rechts neo-calvinisme, reïncarnatie-geloof, holisme enz. Het is moeilijk te bepalen of de New Age-beweging al of niet een religieuze stroming is. Volgens velen is ze seculier.

In Hoorn was er in de latere jaren van de twintigste eeuw veel belangstelling voor deze stroming, maar of er veel echte aanhang was, valt moeilijk vast te stellen. Omdat men vaak niet verder kwam dan: 'Ik voel wel wat voor...'. Organisatorische betrokkenheid kwam er niet van.

Rozenkruisers

Al vanaf de zeventiende eeuw bestond er in Duitsland een naar innerlijke zuiverheid strevende broederschap/genootschap met een min of meer theosofische, gnostisch-mystieke inslag dat door een rationele benadering van het geestelijk leven de individuele mens tot een eigen persoonlijkheidsontwikkeling trachtte te brengen: de Rosenkruisers. In het begin enigszins geheimzinnig -Descartes mocht niet naar binnen!-, vormde het als 'Rosicrucian Fellowship' internationaal de alom gerespecteerde orde en school van het Gouden Rozenkruis 'Fama et Amore Fraternitatis', waarbij de leerling zichzelf ontwikkelt en de leraar hem/haar alleen oproept en begeleidt, met eerbied voor zijn/haar persoon. Men propageert een vegetarische leefwijze en is afkerig van drugsgebruik. Men is vóór vrijheid van meningsuiting en respecteert ieders vorm van religie. In Amsterdam was 'Het Huis met de Hoofden' van de familie De Geer, waar Comenius kind aan huis was, jarenlang een centrum van hun levensbeschouwing, waar hun manifesten werden uitgegeven. Men propageerde er hermetica (geschriften met geheime wetenschap), alchemistische experimenten, gnosis, westerse esoterie, kabbala, theosofie, mystiek, zoektochten naar de Graal enz., soms in samenwerking met de Vrijmetselarij. Tussen 1924 en 1934 vond er vanuit Haarlem een herleving plaats waardoor er ook in Hoorn een broederschap ontstond dat zichzelf als 'kerkgenootschap' liet inschrijven.

Vanaf 1984 huist in het voorname pand op de Rode Steen 15 in Hoorn (het 'huis De Vicq', uit de erfenis van de familie Carbasius) het Hoornse Lectorium Rosencrucianum, voorheen een afdeling van de Internationale School van Het Gouden Rozenkruis, met een theosofische en esoterische bibliotheek.

Socialisme

Is het socialisme een levensbeschouwing (een 'ideologische veer') of alleen een politieke stroming vergelijkbaar met het communisme, het pacifisme, het liberalisme enz. Daar wordt verschillend over gedacht. Het is in elk geval geen religie, al kan met heel goed religieus-socialist(e) zijn.

Vanaf 1919 waren de liberale, hervormde afstammelingen van de vroegere plaatselijke regentenfamilies niet meer de baas in de gemeenteraad van Hoorn. Langzamerhand werd de liberale bovenlaag vervangen door de volkse socialisten. Op 28 september 1884 had de evangelisch-lutherse dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis van de Sociaal-Democratische Bond er een voordracht gehouden over 'Het Sociale Vraagstuk' en er zijn socialistische, ja zelfs revolutionaire ideeën gedropt. Dat zaad was niet onvruchtbaar gebleven (zie Leenders hst. 42, blz. 516 en hst. 45, blz. 545). Eind 1883 besteedde De Hoornsche Courant al veel aandacht aan de Franse Socialisten. Nadat Domela in 1884 Hoorn had bezocht, kwam het in 1887 tot de oprichting van de Hoornse afdeling van de Sociaal Democratische Bond. Die steunde Domela - hij werd in februari 1894 opnieuw in Hoorn ontvangen en propageerde zijn blad 'Voorwaarts'. Ook enkele katholieken gingen eraan meedoen, misschien geïnspireerd door de in 1891 uitgekomen sociale encycliek van paus Leo XIII: 'Rerum Novarum'. Ook de socialistische periodiek 'Recht voor Allen' trok veler aandacht. Troelstra hield in november 1894 opnieuw een vurige speech in 't Park.

Is het socialisme wél een levensbeschouwing? Ongetwijfeld, een geestelijke stroming dus, maar geen genootschap. Dat benadrukte de naar het socialisme neigende hervormde Hoornse dominee Joh. Th. Tenthoff (1888-1913). Deze hield in de jaren negentig van de voorlaatste eeuw lezingen over het socialisme, liefst buiten Hoorn, bv. in Edam, waar zijn kerkenraad hem niet hoorde. Dr. W. Banning, in 1946 een van de oprichters van de PvdA, is een leerling van hem. De verdere uitwerking in de organisatorische en politieke vorm ervan liet in Hoorn nog jaren op zich wachten. De verenigingen DES ('Door Eenheid Sterk', de algemene werkliedenvereniging uit 1872) en 'Volksvermaken' (met als voorzitter: dokter J. J. Aghina (1832-1895), katholiek, maar minder eenkennig dan zijn bekende Westwoudse collega en tijdgenoot Nuyens) hebben in zekere mate de georganiseerde doorkomst van een socialistische partij in Hoorn vertraagd. Bovendien raakten de liberalen in de Hoornse gemeenteraad tussen 1866 en 1890 via hun kiesvereniging 'Burgerplicht' en misschien onder druk van het opkomend socialisme wat meer links georiënteerd, terwijl linkse katholieken vanaf 1887 terecht konden bij hun kiesvereniging 'Eensgezindheid' en echte socialisten in de hunne: 'Voorwaarts'. Ze zetten zich allen in voor b. v. betere huisvesting, betere lonen en betere gezondheidszorg. De industrialisering in de fabrieken van rond 1870 versterkte aller inzet voor de verbetering van de arbeidsomstandigheden. Ook alcoholismebestrijding kwam aan bod: 'De Blauwe Knoop' (de naam komt eigenlijk van een insigne van die vereniging) heeft meer dan een eeuw bestaan: 1881-2003, met instemming van velen. Overigens waren ook nogal wat protestanten (vooral remonstranten) tegen alcoholgebruik en na 1900 een groep katholieken (Ariëns met 'Sobrietas'). Zelfs de Hoornse distilleerfamilie Schermer! Toen zich in 1903 de Spoorwegstaking had voorgedaan, was er ook in Hoorn geen houden meer aan: via de Werkliedenvereniging kwam het tot de politiek-parlementaire SDAP die landelijk al actief was vanaf 1894. In november 1918 trachtte P. J. Troelstra vanuit die partij en in de geest van Domela Nieuwenhuis en van de feministe Dora Schook-Haver via een pleidooi voor proletarisering en omwenteling de regeringsmacht naar zich toe te trekken, maar na een week kwamen hij én zijn partij daarvan terug. De confessionelen kregen met hun inzet voor koningin en kroonprinses de bevolkingsmeerderheid achter zich. Troelstra bleef wel tot 1925 SDAP-fractievoorzitter in de Tweede Kamer maar zijn 'doorbraak' laat nog steeds op zich wachten. De socialistische vlag werd vanaf 1946 verder gedragen door de PvdA, later geflankeerd

door de SP. In Hoorn werd het Venenlaankwartier "'t rooie dorp" genoemd, maar een rooie stad was Hoorn niet.

Vrijmetselarij

Er heerst soms verschil van mening over de vraag of de Vrijmetselarij al of niet 'religieus' genoemd mag worden. Sommigen vinden van niet omdat men in het verleden vooral vanuit de kerken deze organisatie fel heeft bestreden en zelfs als een instrument van de duivel heeft afgeschilderd. In roomse kringen was het bijvoorbeeld gebruikelijk allerlei criminele voornemens te zoeken achter de naam of de handtekening van een (vermoedelijke) vrijmetselaar. Toch zitten er in de rituelen van de 'Loges' beslist religieuze, zelfs bijbelse, elementen -zoals verwijzingen naar het Johannes-evangelie- en hun naam en symboliek verwijzen naar de godheid als architect van het heelal. Bovendien ontwikkelde de geestelijke instelling van de vrijmetselaars zich na de Tweede Wereldoorlog van een zekere beslotenheid naar een openstaan voor ieders eigen (geloofs)ervaring ('Ken uzelf') en voor geestelijke vrijheid en zelfstandigheid zonder geheimzinnigheid. Men streeft er nu naar de volmaakte persoonlijkheid zonder ideeëndwang. Men wil vrede onder de volkeren en is gevoelig voor mystiek en symboliek, vooral als die aansluiten bij de architectenwereld: winkelhaak, passer, gradenboog enz. Lo(d)ge betekent bouwkeet. Bovendien worden de leden aangespoord zijn/haar bijdrage aan de samenleving te leveren zonder eigenbelang. Beroemde en geestelijk ingestelde cultuurdragers zoals Mozart, Oscar Wilde en Marc Chagall waren vrijmetselaar.

In Hoorn bestond van 1778 tot 1880 al de kleine vrijmetselaarsloge 'L'Esprit de Corps' als geestelijke bezinningsgroep voor het militaire garnizoen dat toen was ondergebracht in de 'kazerne' aan de Veemarkt (later garagebedrijf Leeuw, daarna bankfiliaal).

In de loop van de negentiende en twintigste eeuw ontstonden er in Hoorn drie Loges:

Loge 'West-Friesland' van 1858 kwam eerst bijeen in de Oude Stadsdoelen, daarna, vanaf 1863, op Grote Noord 59 - waar nu een supermarkt van Deen is gevestigd- en vanaf 1872 aan de Binnenluiendijk 2 in het voormalige WIC-gebouw, dat tot 1872 enige tijd had gediend als dependance van het stadsziekenhuis en toen door de Loge werd aangekocht. O. a. de bekende dokter Van Balen Blanken en de zanger J. M. Messchaert (1857-1922) waren er lid van.

Loge 'De Eenhoorn', sinds 1985 eveneens aan de Binnenluiendijk 2.

Loge 31 van vrouwelijke vrijmetselaars 'Maria Deraismes', meer theosofisch ingesteld, vanaf 2001-2002 tot 2008.

Verder waren er nog de Loge 'Riv'ka Rebekka', nu meer georiënteerd op Enkhuizen, en de Loge van Odd Fellows (LOOF) 'Lambert Melisz.', vroeger bijeenkomend in de Eikstraatkerk. Deze loge kende ook vrouwen: Rebekka's. Landelijk zijn er nu in Nederland ongeveer 6000 leden. Men probeert de geheimzinnigheid van de beweging tegenwoordig ook te doorbreken door meer informatie naar buiten te brengen. Vooral de roomsen waren in het verleden fel tegen de Vrijmetselarij omdat die instemde met de Verlichting en de Franse Revolutie.

Kadertekst : Geestelijke Verzorging in Zorginstellingen

Ziekenhuizen en Huizen van Justitie hadden een eigen geestelijke voorziening: Zie de hoofdstukken over De Gezondheidszorg en De Rechtshandhaving.

Ziekenhuizen (gefuseerd tot Westfries Gasthuis in 1980) en verzorgingscentra: er waren jarenlang diensten in het Streekziekenhuis en het Sint Jan en ook in Lindendael, tevens in Westerhaven, Avondlicht, 't Hoge Hop en Betsy Perk.

Huizen van Justitie

Het Oostereiland omvatte vanaf de zeventiende eeuw het Admiraliteitencomplex (d. w. z. het magazijn voor de scheepvaart) dat als zodanig werd gebruikt tot het begin van de negentiende eeuw. Tussen 1817 en 1827 kregen bedelaars en bedelaressen er onderdak en vanaf 1828 functioneerden het gebouw als correctiehuis en/of gevangenis De Krententuin. Tussen 1886 en 1932 was er de Rijkswerkinrichting voor werklozen. In 1932 werd het gebouw huis van bewaring voor korte detenties. Er waren in de twintigste eeuw ook kerkdiensten: eerst gescheiden naargelang de confessie, later oecumenisch. De Zwaagse 'Glasbak' nam deze kerkdiensten met eigen justitiepastores over aan het eind van de eeuw.

Tussen 1951 en 1953 woonden er op het Oostereiland 250 langgestraften. Tussen 1953 en 1962: 300 oorlogsgestraften. Tussen 1957 en 2000 kwamen daar 100 kortgestraften bij.

Rond 2000 werd de bebouwing van het Oostereiland geheel gerenoveerd om er een heel andere doelstelling te realiseren.

Hoofdstuk 3

De Ontwikkelingen na 2000

In het begin van de twintigste eeuw kon men het kerkelijke landschap in Nederland nog gemakkelijk overzien: ruim negen op de tien inwoners hoorden bij een kerk: de katholieke, de hervormde of de gereformeerde. Zes procent was lid van een van de kleinere kerkgenootschappen. Slechts twee procent durfde zich niet-kerkgebonden te noemen. In Hoorn toonden de katholieken en de gereformeerden zich strijdlustig, zeker in eigen kring, maar de meeste hervormden lieten in de loop van de eeuw het kerklidmaatschap langzaam maar zeker aan anderen over, bijvoorbeeld aan de geloofsgetrouwen van het Nieuwland die zich later thuisvoelden in de bijzondere wijkgemeente van de Eikstraatkerk.

In 2006 waren er nog maar bijna zes op de tien Nederlanders aangesloten bij een kerkgenootschap. De helft van deze 'kerkelijken' (29% van de hele bevolking) noemde zich katholiek, 9 % hervormd, 4% gereformeerd en 6% PKN ('protestants'). De kleinere kerkgroeperingen waren gegroeid tot 10%. De grootste 'groep' van de bevolking echter rekende zich levensbeschouwelijk tot de onkerkelijken: 42%. De hervormden waren voorop gegaan in de ontkerkelijking, na de jaren zeventig volgden de katholieken en de gereformeerden. Vaak wordt als oorzaak van dit laatste hun 'vertraagde emancipatie' genoemd: het kerkelijk gezag en de dwingende sociale controle zetten zich het bij hen langer door.

Toen er in 2016 weer een landelijke peiling werd gehouden naar de stand van de religie in Nederland onder de titel 'God in Nederland', werd er door sommigen schamper opgemerkt: De titel had beter kunnen zijn: 'God uit Nederland'! Vanaf 1960 (40% r.-k., 41% protestants, 19% niet-kerkelijk) voelde elke tien jaar 5% meer van de Nederlandse bevolking zich niet meer betrokken bij een of ander kerkgenootschap. Het resultaat was dat er in het genoemde jaar 2016 nog maar 11,7% van de Nederlanders zich katholiek noemde en 8,6% protestants. Alleen de meeste kleine christelijke kerken

ontkwamen aan die neergang: zij waren soms zelfs een soort 'toevluchtskerk'. Er waren er maar weinigen die hun angst voor de opkomst van de Islam in Nederland omzetten in een nadrukkelijker lidmaatschap van een van de christelijke kerken. In 2013 ging in Noord-Holland volgens het CBS nog maar 12% regelmatig, d.w.z. ongeveer maandelijks (niet wekelijks) naar de kerk, al noemde 40% zich nog wel 'kerkelijk' (50,8% zelfs 'religieus'). En 83% zei nooit een kerk te bezoeken. Officieel was toen 24,4% katholiek, 16 % protestants. Let wel: 'kerkelijk' of 'kerks' is niet hetzelfde als 'religieus' en al helemaal niet identiek aan 'geestelijk geïnteresseerd'! Sommige profane instituties bijvoorbeeld maakten na de eeuwwisseling meer ruimte voor zingeving- en levensbeschouwelijke vraagstukken en lieten daarmee hun vroegere anti-kerkelijkheid varen, zoals de Socialistische Arbeidersbeweging en het Humanistisch Verbond. 'Armenzorg' en verenigingsleven hoorden niet meer exclusief bij de kerk. Er waren ook sociale oorzaken van de kerkverlating: meer welvaart, grotere mobiliteit, hoger opleidingsniveau, nieuwe communicatiemiddelen, andere media enz.

De Nederlandse bevolking kende en kent vanouds een zekere tolerantie op geestelijk gebied: de onverdraagzame overheersing door de contra remonstrantse Calvinisten in het begin van de Gouden Eeuw werd slechts gedragen door hoogstens 15% van de inwoners van de Zeven van Spanje losgekomen Provinciën en dan nog vooral door protestantse functionarissen die vaak uit eigen belang met de regeringsmacht akkoord gingen. Joden werden in het zelfstandig geworden Nederland bijvoorbeeld niet vervolgd: de eerste Amsterdamse synagoge is van 1670. In 1795 erkenden de patriotten er een zekere scheiding van kerk en staat: de Hervormde staatskerk van Willem I kreeg nooit algemene instemming en verdween in de tweede helft van de negentiende eeuw als zodanig uit beeld.

Volgens sommige sociologen werd in onze tijd, dat wil zeggen in de laatste decennia van de vorige eeuw, het sociale verband dat vroeger door de kerken werd opgeroepen en in standgehouden, steeds meer vervangen door andere tijd vragende prioriteiten zoals 'geld maken', autobezit (en daardoor meer reizen en op vakantie gaan), sport, televisie, internet, binnen eigen netwerk uit eten gaan en entertainment. Ongetwijfeld ook door het cultuuraanbod: bibliotheek, museum, schouwburg, concertzaal en festivals. Niet 'men' bepaalde voortaan je tijdsbesteding, maar jijzelf. Onkerkelijkheid werd door sommigen zelfs gezien als een vorm van emancipatie. Verdieping en sociale verbinding konden ook buitenkerkelijk.

Andere deskundigen, vooral theologen, zagen in de ontkerkelijking een verschuiving van uiterlijk en massaal naar verinnerlijkt en privé. 'God' zou daarmee uit het openbare leven zijn weggewerkt vanuit de scheiding van kerk en staat zoals in Frankrijk, iets waar trouwens de opvattingen van de inmiddels binnengekomen Islam lijnrecht tegenover staan. En weer anderen constateerden een massaal afscheid van de opgedrongen geloofszekerheden van vroeger die werden vervangen door scepticisme, agnosticisme, atheïsme of vormen van esoterie. Er waren er ook die een aparte groepsspiritualiteit vonden in een eigen kring, soms in contact met een van de nog bestaande kloosters. Ook bleven nogal wat elementen van de oorspronkelijk kerkelijke cultuur, zoals de Mattheuspassie, het koorlidmaatschap, de stille tochten, de pelgrimages en sommige andere vormen van muziek- en groepsvertoningen, bewaard. Volgens een encyclopedie uit 2011 (Wilma de Rek c.s.: Encyclopedie der Nederlanden, Amsterdam-Antwerpen) worden ook in de 21ste eeuw tot nu toe drie elementen van onze samenleving het belangrijkste gevonden: nationale eenheid (rondom Oranje), burgerlijke vrijheid (algemeen stemrecht en vrijheid van meningsuiting) en de doorzetting van de in de twintigste eeuw opgezette verzorgingsstaat. Schuilt daarin de tegenwoordige Nederlandse identiteit?

In het NHD/Dagblad voor West-Friesland van 14 maart 2016 verscheen onder de titel 'Nederland geen christelijk land meer' het onderzoek van KRO-Kruispunt met het volgende resultaat: 68%

buitenkerkelijk, 25% christelijk, 5% moslim, 2% anders religieus, 25% atheïstisch (in 2006 was dat percentage nog 14%); 31% 'spiritueel'(in 2006: 40%) en 'gelovend in iets hogers': 28% (was 36%).

Sommigen zullen deze cijfers positief begroeten als een teken van doorgezette emancipatie: men laat zijn leven niet langer door God of godsdienst bepalen. 'Kerk' hoeft niet meer omdat men via de moderne communicatiemiddelen wel een eigen netwerk weet op te bouwen. Immers: individualisering hoeft niet te betekenen: terugvallen op jezelf en/of vereenzaming. En verdieping kan ook via TV, 'boek en plaat' en cultuurdeelname.

In Hoorn waren er in de afgelopen eeuw zeker veertig levensbeschouwelijke groeperingen. Sommige tijdelijk, andere ook nu nog springlevend. Sommige als plaatselijke afdeling van een landelijke of internationale organisatie, andere alleen in Hoorn. In de statistieken van het CBS zien we er sommige opgenomen: Zevendedagsadventisten, Jehova's Getuigen en Leger des Heils vanaf 1899, Pinkstergroepen vanaf 1920, Humanisten vanaf 1947. De moslims werden als 'Islamieten' vermeld vanaf 1879, er waren er toen 49 in Nederland (!), de meeste afkomstig uit het toenmalige Nederlands Indië. Sinds 1960 nam hun aantal zeer sterk toe door de komst van Turken, Marokkanen en Surinamers; in 2008 telde ons land 825.000 Islam-gelovigen. Een uitgewerkte geschiedenis van elke groep is uiteraard alleen te vinden in de eigen archieven en publicaties waarvan de meeste wat Hoorn betreft berusten in het Westfries Archief. Uiteraard voor zover er verslag van werd gedaan of er relictten van bewaard bleven.

Nawoord

Werd Nederland gemoderniseerd in de negentiende eeuw en is de twintigste 'de eeuw van de bevrijding'? Wel volgens Jos Leenders ('Hij komt van Hoorn' blz. 801). In zijn boek beschrijft hij de ontwikkelingen in de eervorige eeuw die hem op politiek en maatschappelijk gebied gelijk geven: Thorbecke 's gelijkberechtiging in het spoor van de Franse Revolutie en het daarna opkomen van de zeker een eeuw durende verzuiling. waarbij men krachtig zijn eigen groep propageerde op haast alle speelvelden van de maatschappij. Ook in geestelijke, kerkelijke en levensbeschouwelijke kringen werd het 'eigen recht' toen stevig doorgezet, eerst ten bate van de eigen groepering, later met respect voor de individuele persoon. Dit laatste gebeurt in sommige kerken of geestelijke groeperingen tot nu toe nog maar mondjesmaat, al werden vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw de bomen wel heftig geschud, zeker in de pastorale begeleiding. En er waren enkele kleinere kerkgenootschappen die juist vooropgingen in emancipatie van minderheden, zoals doopsgezinden en remonstranten. Behalve tot grootscheepse kerkverlating en moderniserende actiegroepen kwam het, bijvoorbeeld in de rooms-katholieke kerk, evenzeer tot reactionaire pogingen tot 'herstel'. Naast nieuwe vormen van (oecumenisch) kerkbewustzijn (PKN, Acht Mei-beweging, de latere EO enz.) ontstond er ook een grote variatie van betrekkelijk eenkennige geestelijke groepservaringen (evangeliseringsgroepen, Pinksterbeweging, christelijke jongerenfestivals, Lourdes- en Romereizen enz.) en bij andere katholieken tevens een door het Romeinse gezag gesteunde traditionalisering.

Op 14 maart 2016 meldt het dagblad Trouw: 'God en geloof verdwijnen uit Nederland: alleen kleine evangelische en orthodoxe kerkgemeenschappen zijn nog vitaal'. Deze laatste zijn merendeels sterk anti-seculier ingesteld en kerkelijk verzuild: er blijven weinig 'slappelingen' over: men kiest voor de eigen kring. In 2015 telde men op de 17 miljoen Nederlanders nog - grof geschat- vier miljoen katholieken en twee miljoen protestanten. Er mag dan een sterke secularisatie gaande zijn in ons land, daarnaast groeit bij velen -kerkelijk of niet-kerkelijk- een toenemende persoonlijke spiritualiteit in allerlei varianten. Elke tien jaar (vanaf 1990) enquêteert het CBS onze bevolking op het punt van 'religie' onder de kop 'God in Nederland'. In 2010 was het resultaat (in de termen van de enquêteurs): 14% gelooft in 'God', 28% in 'iets hogers', 34% 'weet het niet' en 24% noemt zich

'atheïst'. In het algemeen lijkt het rationalistische 'theïsme', met het godsbeeld van de Verlichting of het idee 'dat er een andere werkelijkheid bestaat met een persoonlijke godheid die kan ingrijpen', uit te sterven en massaal te worden ingeruild voor een soort agnosticisme of een 'mystiek gevoel' dat nogal eens 'religieus' wordt genoemd.

Bij het zoeken naar de achtergrond van ons bestaan vinden intussen steeds meer mensen in Nederland en in Hoorn het niet meer nodig naar 'God' te zoeken, wie of wat men daaronder ook verstaat. Er zijn er echter die die weg juist wél willen gaan en die hopen dat anderen met hen meegaan. Tot grote spanningen leidt die tegenstelling meestal niet, omdat de twintigste eeuw ons uiteindelijk verdraagzaamheid heeft geleerd en men zijn opvattingen minder aan de weg timmert. Dat naar Nederland gekomen moslims hier vaak anders over denken, stelt hun voor een zware opgave.

Dieper zoekende theologen die geschoold zijn in de traditionele westerse theologie vragen zich, nu we de drempel van de eeuwwisseling al weer enige jaren zijn overgegaan, soms fundamenteel af: 'Is er eigenlijk wel een soort 'redding' nodig en zo ja, door wie? Want velen vinden: we redden ons wel. En anders maar niet. En ook: Wat is er nodig om ons leven geestelijk zin te geven? Het antwoord op die vragen is nog steeds omstreden genoeg, maar we staan elkaar - als het over onze opvattingen daarover gaat- gelukkig niet meer naar het leven en beschouwen onze gedachten op dit gebied meestal als persoonlijk en privé.

Is dat de winst van de twintigste eeuw? Hoorn kan erover meepraten!

Bibliografie

Inleiding

Lezing J. D. Osinga juni 1996: Kerkelijk Leven in Hoorn voor en na 1961

S. Wassing: Hoorn in de luwte van de Beeldenstorm, Kwartaalblad Oud Hoorn 2014

J. Leenders: 'Hij komt van Hoorn' (2012)

'Ach, lieve Tijd' no. 5: 'Zeven eeuwen Hoorn, zijn bewoners en hun ziel en zaligheid'

Maarten van Rossem: De verzuiling overschat. Historisch Nieuwsblad 6/2011

J. Leenders: Benauwde Verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen. (diss. 1991)

Groeperingen

Gereformeerden

Jos M. M. Leenders: 'Hij komt van Hoorn' (Hoorn 2012), vooral de hoofdstukken 19, 21, 38 en 39, 48, 49, 51.

Op de website van Oud Hoorn: artikel over de Eikstraatkerk (Hero Blokker)

Brochure 140 jaar prot.-chr. Basisonderwijs in Hoorn (2007)

H. de Jong: Historisch Overzicht van het 75jarig prot.-chr. onderwijs in Hoorn (1867-1944)

A. Schaake: De eenzame strijd van Johannes Tenthoff (2015)

J. P. H. van der Knaap: De banken zijn hard, Hoorn 1983

Brochure 140 jaar prot.-chr. Basisonderwijs in Hoorn (2007)

Jan Bank 'God inde oorlog': Gereformeerden zelf wel dapper, maar 'bestuur' niet. Trouw, eind mei 2015

Artikel in De Telegraaf van 6-9-2014 TA7 over kerkelijkheid in NL

Religie in Nederland blz. 126 tot 136 (2008)

Dr. C. N. Impeta: Kaart van Kerkelijk Nederland (1972)

Gemeenten en Predikanten synodaal gereformeerd (1992)

Jaarboek Gereformeerde Kerken in Nederland 2004

Kerkelijk Centrum 'Het Octaaf' (brochure 2008)

Over ds. Slomp: artikel van F. Kwaad en E. Ottens in Hoorns Biografisch Woordenboek (januari 2016)

E.Ottens: Over dominee Slomp. In Kwartaalblad Oud-Hoorn, 38ste jaargang no. 3 (2016) met foto van het evangelisatie-gebouw

Rooms-katholieken

J. Leenders: Zijn dit nu handelwijzen van een herder(2008)

J. P. Huibers: De kerk van de H. Cyriacus en Franciscus te Hoorn (1932)

J. Onstenk: De Bouwers van de St. Cyriacus- en Franciscuskerk (1982)

G. Weel: De Parochie van Hoorn in de loop der jaren (2005)

Over De Hoornse Courant t/o Onze Courant: J. Leenders, Hij komt van Hoorn hst. 31

S. Wassing: Hoorn in de luwte van de Beeldenstorm: Kwartaalblad, jg. 36 blz. 31-35 Oud Hoorn 2014

J. Leenders in 'Broeders, sluit u aan... (1984) 'De Papieren Kapelaan' blz. 199-246 (over Kelckhoven)

G. Weel: De Waarde van de Engelbewaarderskerk (Kwartaalblad Oud Hoorn (2010,1)

Over Stumpel (en zijn Courant): Frans Kwaad in Hoorns Biografisch Woordenboek

Over 'Ónderduikers en Het Marmeren altaar van de Koepelkerk' door E. Ottens in: Kwartaalblad Oud Hoorn 2016 no. 2

Over Leo Roozen: Leo Hoogeveen in Kwartaalblad Oud_Hoorn, jg.14, 1992, 1 blz. 77-78

Missiehuis

Honderd jaar Mill Hill in Nederland 1890-1990, door Father F. U. Ros

Missiehuis Hoorn & de Westfrieze Mill Hillers door Piet Korse mhm, 2016

J. C. Kerkmeijer: Polders, kanalen, wegen... blz. 166-167 en 216-217

Max Verbeek: Het geheim van Hageveld (2016) blz. 14-47 (over Hoorn en Smulders)

Franciscanen

W. Appelman: Franciscus en Clara, Klooster en Kerk te Nieuwe Niedorp (1993)

P. H. van Dijk: Tussen Duinen en Dijken (1959)

Kaartje van Franciscus, uitgegeven door de Franciscaanse Werkgroep Hoorn

Andere kerkgenootschappen

Doopsgezinden

Trouw 10-02-2017: De Doopsgezinden

Luuk A. Broer: Dominee A. Broer, Prediker In: Doopsgezinde Bijdragen, Nieuwe Reeks, nummer 37 Amsterdam 2011 blz. 297 (foto op blz. 285)

In Memoriam W. Broer in: Doopsgezind Jaarboekje 1967

Remonstranten

Regenboog: Historie van de Remonstranten

A. Klaver: Preken 1911-1933

Trudy van Wijk: Alle Klaver (Narratio Gorinchem 2008) met foto van het Foreestenhuis op blz. 182

Korte biografie van Alle Klaver in het Westfries Biografisch Woordenboek

In boekje 'Foreestenhuis': wapen Jacob van Foreest en Maria Sweers

Lutheranen

W. Jeeninga: de Lutherse Kerk in Hoorn (uitg. Ver. Oud Hoorn)

Artikelen van Dr. P. Estié: in De Geschiedenis van de Lutherse Gemeenten in Nederland (deel I en II) en Beknopte Geschiedenis van de Lutherse Gemeente te Hoorn in de negentiende eeuw (zie Leenders blz. 622)

Albert de Graaf: Tien Artikelen over het Lutherse kerkgebouw te Hoorn in 'De Driehoek'

Idem: De Lutheranen in Hoorn 1628-2014

J. E. Veldhuyzen van Zanten: De Lutherse Gemeente in Hoorn in vogelvlucht (2004)

Oecumenische, kerkelijke instanties

Raad van kerken

B. Ruitenbergh: Raad van Kerken Hoorn 1961-1998

J. G. de Weger (secretaris Hoornse RvK): Archief van de Raad van Kerken Hoorn

Brochure 'Raad van Kerken Hoorn' (1984)

Andere religies

Joden

J. Presser: Ondergang (1965)

Muller: De Israëlitisch-Joodse Synagoge

H. W. Saaltink: 'Joden in Hoorn': Oud Hoorn 1979, afl. 2, blz. 28-32 + 2003, nr. 3 blz. 133

J. Leenders: hst. 50 + 51 (blz. 623). Ook over Joden en 't Nut hst. 51

H. van Lunteren: De Joodse Gemeenschap (in Hoorn) voor de Tweede Wereldoorlog, kwartaalblad Oud Hoorn, 2003, blz. 18-21 (met foto's)

www.joodsmonument.nl

Eduardo Hoogbruin: Joden en de Joodse Begraafplaats in Hoorn, kwartaalblad Oud Hoorn 37ste jaargang blz. 165-167

Abraham Asscher tegenover het N.I. Kerkgenootschap: Tegen liberalen onder de Joden (Trouw 1 mei 2015)

Islamieten

De gesluierde Eva door Nawal El Sadaawi, uitg. Kritik

Mijn geloof, het enig ware? Door Corry Nicolay, uitg. Ten Have 1989

S. Ocakli (later journalist): Oud Hoorn 34 (2012) pag. 84-86 over Turkse Moslims.

Boek van S. Ocakli: 1000 jaar vriendschap Turkije-Nederland (januari 2015)

Boeddhisme en Hindoeïsme

Veel informatie over het Kanzeon Sangha Zen-instituut en over Zen-river: de heer D. Horai Beemster, Italiaanse Zeedijk 13; hij verzorgt zelf Zenmeditatie. Zie: jizopad@yahoo.com

Kleinere kerken en niet-kerk gebonden christenen

Villa Alewijn

Artikel over Villa Alewijn van Rita Lodde-Tolenaar in: Kwartaalblad Oud-Hoorn 2016, no.3, blz. 115-116 (met foto)

Boek van Laura Jonkhoff: De Villa Alewijn (december 2016); zie artikel daarover in NHD 17 december 2016

Zevende Dag-Adventisten

Religie in Nederland 2008

Gemeentegids Hoorn 2016

Niet-religieuze levensbeschouwelijke groeperingen

Antroposofie

Lisette 't Hooft in Volzin jg. 14, no. 10, okt. 2015 blz. 13-15

Diss.: Janine Verdonk: De antroposofische orde. Geestverwanten van Rudolf Steiner in Nederland, 2015

Stevo Akkerman: artikel in Trouw van 18 augustus 2016

Rozenkruizers

NHD 16-7-2015: In het 'Huis de Vicq' - die zelf burgemeester was- woonden vier burgemeesters: 1906: H. W. de Jongheere; 1913: A. A. de Joongh; 1928 G. J. Bisschop; 1933: H. C. Leemhuis.

Socialisme

Arnoud Schaake: 'De eenzame strijd van Johannes Tenthoff' 2015

Zie ook: Samenspraak Heel Hoorn, jg. 1, no.1, febr. 2016 en het artikel over hem in Kwartaalblad Oud Hoorn.

Over 'Burgerplicht en het dilemma van de kleurloosheid': lezing van Jos Leenders in Alkmaar (13 mei 2009)

Vrijmetselaars

John Lamers: over Binnenluiendijk 2 in Oud Hoorn jg. 26, 2004, vanaf pag. 51

C. Klarhamer 150 j. Vrijmetselarij in Hoorn in Oud Hoorn jg. 30, 2008, p.84

Boek over Binnenluiendijk van L. Jonkhoff, P. Meijers en C. Klarhamer (2008)

W. Kirk en Mac Nulty: Vrijmetselarij: symbolen en geheimen

De ontwikkelingen na 2000

Sociaal Cultureel Planbureau (SCP): Godsdienstige Veranderingen in Nederland (2006) en 'Toen en Nu' (2010)